Ivan N. Ostrumov

Istoria Sinodului de la Florența

Traducere de Constantin Făgețan

Editura Scara
București, 2002

Ediție digitală

APOLOGETICUM
2005

Traducerea s-a făcut după Ivan N. Ostroumoff, *The History of the Council of Florence*, translated from Russian by Basil Popoff, Holy Transfiguration Monastery, Boston, Massachusetts, 1971.

INTRODUCERE

Izvoarele istoriei Sinodului de la Florența

Duhul supremației a început să se arate încă de timpuriu la pontifii Romei. De îndată ce necontenitele şi înverşunatele lor străduințe de a-şi întinde monarhia spirituală asupra întregului Apus au fost încununate de izbândă, nemulțumindu-se cu aceasta, au căutat să supună Scaunului lor pontifical şi pe egalii lor – Patriarhii Răsăriteni, dând astfel prilej marii despărțiri între Apus şi Răsărit care, începând sub Fotie, a sfârşit cu definitiva schismă a Bisericii Romei față de singura Biserică Ortodoxă, cea a Răsăritului. Nu doar iubirea de stăpânire a fost pricina acestei despărțiri, ci şi încăpățânarea de a adopta multe abateri însemnate de la vechea învățătură şi rânduială a Bisericii Universale. Timpul, în loc să domolească iubirea de stăpânire şi să înlăture greşalele, nu a făcut decât să le sporească şi să le întărească. Aşa s-a ajuns ca despărțirea Bisericilor să devină tot mai statornică, în vreme ce creştinii răsăriteni, credincioşi vechii lor Ortodoxii, s-au întărit în aversiunea lor față de Biserica Latină.

Starea dezastruoasă a Imperiului de Răsărit, lipsit de putere şi lăsat în voia pustiirii barbarelor şi crudelor neamuri din miazănoapte şi din răsărit, suferind nu mai puțin din pricina cotropirilor propriilor frați din Apus, a stârnit nu o dată cârmuitorilor săi dorința de a reface duhul dragostei şi păcii între Biserici, ce existase mai înainte, nădăjduind ca prin aceasta să afle ajutor nemijlocit din partea capului creştinătății apusene împotriva duşmanilor ce amenințau Împărăția cu prăbuşirea şi devastarea. Papii nu erau defel potrivnici unor astfel de manifestări din partea Răsăritului, având mereu în minte propriul țel, atingerea supremației şi stăpânirii asupra celor patru Patriarhate Răsăritene. Era însă vădit că, atâta vreme cât Papii vor urmări acest țel, refuzând a se întoarce la curata învățătură din vechime şi la practicile Bisericii, nici un fel de strădanie de împăcare nu va avea sorți de izbândă.

Roada acestor strădanii în vremea existenței Imperiului Răsăritean a fost un Sinod care, plănuit a se ține la Ferrara, a fost mai apoi mutat la Florența, unde s-a şi încheiat. Cei douăzeci de ani de pregătire a Sinodului, prezența Împăratului răsăritean, a Patriarhului Constantinopolei împreună cu alți Vicari Patriarhali (ἐπίτροποι) şi Episcopi pe de-o parte, şi cea a Papei cu numeroasa suită de Cardinali şi Episcopi pe de altă parte; apoi lunga durată a dezbaterilor asupra pricinilor de căpetenie ale despărțirii; şi, în sfârşit, însăşi amănunțimea cu care punctele aflate în dispută au fost aduse la cunoştința soborului – toate laolaltă sporesc deosebita valoare a istoriei Sinodului. Apoi iarăşi, sfârşitul său, atât de deosebit față de nădejdile şi aşteptările nutrite la deschiderea sa de către cei veniți din îndepărtatul Răsărit, în ciuda văditei superiorități a celor din urmă în privința adevărului şi dreptății, dă naştere unei vrednice de laudă curiozități față de felul cum s-au petrecut cu adevărat lucrurile la această adunare. Pe deasupra, orice fiu al Bisericii Ortodoxe Greco-Ruse are o pricină aparte de a se familiariza cu istoria acestui Sinod, nu numai fiindcă a cuprins între membrii săi un Mitropolit rus, destul de implicat în lucrări, chiar dacă el însuşi nu a fost un mare apărător a vechii Ortodoxii a Bisericii sale, ci şi fiindcă hotărârile de la Florența au slujit drept temei al aşa-zisei „Unii" organizate în ținuturile din sud-estul țării noaste, mulțumită iezuiților din veacul al şaisprezecelea. O istorie nepărtinitoare va arăta cât de nedrept au fost şi încă sunt socotite canoanele Sinodului de la Florența a fi produsul grecilor, rămaşi pururea fii credincioşi ai Bisericii Ortodoxe.

Descrierea contemporană a Sinodului de către Siropulos, cunoscută sub numele de Adevărata istorie a nedreptei uniri, este primul şi cel mai însemnat izvor al istoriei acestui

Sinod.[1] Silvestru Siropulos, grec din naştere, era fiul unui Dascăl al Bisericii,[2] care i-a fost şi învăţător, şi încă de timpuriu a cunoscut îndeaproape pe mulţi dintre bărbaţii evlavioşi şi învăţaţi ai vremii sale. Rânduit diacon al Bisericii din Constantinopole, cu rangul de ecclesiarh şi dikeofilax, el l-a însoţit pe Patriarh la Sinodul de la Florenţa, a fost de faţă la el în calitate de membru, şi deci a văzut şi a auzit toate cele negociate acolo, luând chiar parte la multe din întrunirile restrânse ale Episcopilor; în sfârşit, el a fost nu o dată trimis de către ceilalţi membri ai Sinodului la Papă. Statornicia sa în învăţătura ortodoxă şi aversiunea faţă de unire i-au atras mânia Împăratului şi au pricinuit multă indignare latinilor şi grecilor ce au apostaziat de la Ortodoxie. La cererile stăruitoare ale dregătorilor împărăteşti, el a semnat hotărârile Sinodului; dar la scurt timp după aceea s-a căit sincer de ceea ce făcuse şi, lepădându-se de unire şi retrăgându-se din dregătoria Bisericii sale, a scris istoria Sinodului.[3]

Istoria lui Siropulos se încheie cu evenimentele anilor 1444 şi 1445; putem deci presupune cu mare probabilitate că a fost scrisă cam în această perioadă şi, prin urmare, încă în timpul vieţii împăratului Ioan Paleologul şi a altor membri ai Sinodului. Această împrejurare dovedeşte adevărul istoriei sale. El însuşi afirmă în mai multe locuri că istoria sa nu cuprinde nimic altceva decât adevărul[4] şi că, deşi ar fi vrut să lase deoparte multe lucruri, nu a putut s-o facă, întrucât martorii întâmplărilor erau încă în viaţă.[5] Fără a intra în amănuntele disputelor publice, consemnate chiar în timpul şedinţelor Sinodului, el povesteşte convorbirile aparte ale Episcopilor greci, folosind îndeobşte chiar cuvintele lor.[6] Când descrie întrevederile preliminare ale Împăratului şi Patriarhului cu Papii, el se foloseşte de γράμματα înscrise în codicele Bisericii;[7] de asemenea, el face loc în istoria sa câtorva din actele autentice ale Sinodului, cum ar fi părerile Patriarhului şi Împăratului despre purcederea Duhului Sfânt, ca şi obiecţiile latinilor împotriva înfăţişării aceleiaşi învăţături făcute de către Episcopii greci.[8] Cu o rară onestitate, el se fereşte să dea mărturie despre subiecte mai mult sau mai puţin necunoscute lui, povestind doar ceea ce el însuşi a auzit.[9] Vorbind despre principalii autori ai unirii, este departe de a le ascunde bunele înzestrări, zicând că este nedrept a fi trecute sub tăcere;[10] nu rămâne tăcut nici în privinţa multor fapte nesăbuite ale apărătorilor Ortodoxiei;[11] apoi istoriseşte fără ocolişuri şi pe faţă cum a fost silit să-şi iscălească numele pe hotărârile Sinodului şi încearcă să se dezvinovăţească, zicând că nu a făcut-o pentru bani.[12] În sfârşit, trebuie să spunem că memoriile lui Siropulos corespund în punctele principale cu alte istorisiri greceşti şi latineşti asupra Sinodului. Toate acestea dovedesc sinceritatea scriitorului şi adevărul istoriei sale.

Am pomenit mai înainte că Siropulos nu face loc în istoria sa nici uneia din disputele publice de la Sinod; însă în locul lor se străduieşte să dezvăluie ţelul urmărit de către Împărat, Papă şi partizanii lor, şi pricinile pentru care au lucrat în Sinod. Descrierea întâlnirilor aparte, tainice, dintre latini şi greci după şedinţele publice ale Sinodului pune în lumină multe din faptele lor obscure care, de nu ar fi fost Siropulos, ar fi rămas până azi necunoscute nouă. Îndeobşte vorbind, de nu ar fi fost memoriile lui, descrierea Sinodului făcută de către alţi autori cu greu ar fi putut fi socotită ca mulţumitoare.

Dintre toate analele acestui Sinod publicate de Biserica Romei, cea mai bună lucrare este pe drept cuvânt socotită a fi Istoria Sinodului de la Florenţa, scrisă în greceşte de unul dintre participanţi, Dorothei, Mitropolitul Mitilenei.[13] Ea constă în principal din înfăţişarea disputelor de la Sinod, alcătuită foarte veridic cu ajutorul însemnărilor făcute chiar în Sinod, la care istoricul face referinţă din când în când. La încheierea lucrărilor Sinodului, autorul îşi începe propriul jurnal asupra celor mai de seamă îndeletniciri ale Episcopilor greci până la sfârşitul Sinodului. Jurnalul e scurt, fiindcă scriitorul, care era unul dintre cei mai sârguincioşi partizani ai unirii bisericeşti, nu face loc decât subiectelor ce-i păreau a fi cele mai însemnate pentru ţinta ce o avea în vedere şi, pe deasupra, privite doar din perspectiva sa. În decursul

istorisirii noastre asupra Sinodului Florentin ne vom putea folosi şi noi, sub îndrumarea lui Siropulos, de memoriile lui Dorothei, silindu-ne pe cât ne stă în putință a limpezi adevărul de minciună şi a îmbogăți o istorisire prin cealaltă.

Analele ruseşti şi amintirile despre călătoria Mitropolitului Isidor la Sinod pot fi şi ele de folos pentru a arăta feluritele împrejurări legate de Mitropolitul rus, despre care nu se pomeneşte la Siropulos sau în descrierile latineşti ale Sinodului.[14]

O istorie completă a Sinodului de la Florența trebuie să arate nu numai mersul lucrărilor Sinodului şi rezultatele lui, ci şi să dea o schiță introductivă a stării contemporane a Imperiului de Răsărit şi a Bisericii Romei. Făcând aceasta, vom sluji la lămurirea pricinii puternicelor strădanii ale Împăratului şi Papei spre a convoca un Sinod şi a săvârşi unirea Bisericilor.

CAPITOLUL I
Starea Imperiului Răsăritean şi a Bisericii Romei înainte de Sinodul Florentin

Jalnică era starea Imperiului Constantinopolului atunci când Manuil al II-lea (1391) a început cu Papa negocierile ce au condus la Sinodul de la Florența. La acea vreme totul era în mâna turcilor. Manuil însuşi, chiar în timpul vieții tatălui său, a fost silit de către Baiazid a II-lea să se alăture expedițiilor sale. La porunca Sultanului, tatăl lui Manuil a fost constrâns să nimicească până în temelii întăriturile cetății aflate pe atunci încă în curs de ridicare. Apoi din partea lui Baiazid a venit cererea de a se ridica o moschee şi a se rândui un cadiu pentru turcii din oraş, cerere însoțită de amenințări cu împuşcarea locuitorilor dinăuntrul zidurilor cetății în caz de refuz. Credincios amenințărilor sale, Baiazid începu a prăda oraşele şi satele din marginea Constantinopolului, silind pe bieții locuitori să se mute în alte locuri; în acelaşi timp oştirile sale pustiau şi nimiceau oraşele de pe țărmul Mării Negre. Oştile Islamului tăbărâseră foarte aproape de oraş, tăindu-i importul de grâne; foametea i-a adus pe locuitori la deznădejde. Iată începutul domniei lui Manuil! Şase ani mai târziu, la cererea lui Baiazid, Manuil a fost silit să-şi împartă stăpânirea aproape lipsită de putere cu nepotul său Andronic – ce se proclamase singur ajutor al Sultanului – şi să plece el însuşi spre a cere sprijinul monarhilor din Europa Apuseană. În timpul lipsei sale Constantinopolul aproape că a căzut pradă ambițioaselor țeluri ale lui Baiazid. Din fericire pentru oraş, Sultanul a dat de un înspăimântător rival în persoana lui Timur. Izbânzile acestuia asupra Sultanului au prelungit o vreme existența Imperiului şi l-au făcut din nou pe Manuil stăpân pe tronul său. Mahomed I, fiul şi urmaşul lui Baiazid, a respectat pacea cu Împăratul grec.

Dar ce-i mai rămânea Împăratului din întinsele ținuturi aflate cândva în stăpânirea sa? În Asia nu mai stăpânea nici măcar o singură provincie, sau măcar un singur oraş izolat. Este adevărat, Mahomed refăcuse ruinele de pe țărmul Mării Negre şi al Propontidei, ca şi cele din Thessalia, dar, alături de Constantinopol, doar aceste ruine erau tot ceea ce-i mai rămăsese din marele Imperiu de odinioară. Chiar şi pe acestea le stăpânea numai cu bunăvoința Sultanului. O astfel de stare de lucruri nu putea dura multă vreme. Sub domnia urmaşului lui Manuil, Ioan al VIII-lea Paleologul, hotarele Imperiului erau încă şi mai mici; Împăratul plătea sultanului Murad al II-lea 100.000 de aspri. În fapt acesta din urmă era stăpânul atotputernic al Imperiului, având chiar puterea de a recruta trupe din rândul grecilor. Turcii jefuiau oraşele, pustiau ținuturi întregi şi alungau locuitorii. Împăratul putea fi doar martor la nenorocirile supuşilor săi, dar nu putea să-i ajute. Oastea sa era alcătuită în cea mai mare parte din mercenari, flota sa era neînsemnată, finanțele Imperiului erau în mare neorânduială, astfel

încât până la urmă Ioan a fost pus în situația de a vinde Thessalonicul veneţienilor spre a plăti cheltuielile curţii sale.

În chip vădit, Imperiul era pe marginea prăpastiei, iar sărăciţii stăpânitori ai Constantinopolei o ştiau foarte bine. Însă mai ştiau că atâta vreme cât oraşul rămânea în mâinile grecilor ar putea încă afla ajutor din partea monarhilor apuseni şi ar putea nădăjdui să izbândească asupra turcilor. Dar le era la fel de vădit că, atâta vreme cât Bisericile continuau a fi despărţite, creştinii apuseni vor sta mai curând de-o parte, îngăduind turcilor să nimicească întregul Răsărit, decât să dea o mână de ajutor la apărarea lui. Iată deci pricina pentru care Manuil, în nădejdea de a-şi izbăvi Imperiul, a hotărât a începe negocieri cu Papa, continuate de Ioan, în vederea ajungerii la o unire a Bisericilor printr-un Sinod Ecumenic. Ei nădăjduiau că un astfel de Sinod ar putea, pe temeiul Sfintei Scripturi şi al Sfintei Predanii, să împace toate pricinile de neînţelegere dintre Biserici; Răsăritul şi Apusul ar fi căzut la pace în ce priveşte credinţa, iar apoi toate neamurile creştine, odată înlăturată pricina duşmăniei lor, şi-ar fi unit mâinile şi inimile întru apărarea credincioşilor împotriva păgânilor.

Nu era un secret faptul că adevăratul motiv pentru care amândoi Împăraţii au propus Papei această unire era nădejdea ca, prin mijlocirea unui Sinod, să dobândească ajutor pentru Imperiu. Chiar şi turcii au ghicit planurile Împăraţilor şi s-au temut de o alianţă.[15] Împăratul Ioan Paleologul însuşi le-a spus nu o dată demnitarilor săi, clerici şi mireni, atât la Constantinopole, cât şi la Ferrara şi Florenţa, că acesta era adevăratul ţel al adunării Sinodului.

Ne vom întoarce acum atenţia spre starea de lucruri din Apusul contemporan. Se va vedea astfel limpede pricina pentru care Papa, cu toată sinceritatea, s-a arătat gata să ia asupra sa adunarea Sinodului pentru unirea Bisericilor.

De la mutarea scaunului papal la Avignon (1308), Biserica Apuseană fusese tulburată de mai multe zguduiri puternice, ce au dus la aşa-numita „mare schismă" (1378-1428). Vreme de o jumătate de veac Biserica Apuseană fusese împărţită între doi Papi, dintre care unul rămăsese în Italia iar celălalt îşi avea reşedinţa în Franţa. Papii şi anti-Papii, aruncându-şi unii altora anateme, pricinuiseră mari tulburări între clerici şi mireni: poporul şi cârmuitorii săi nu mai ştiau pe cine să primească drept cârmuitori legiuiţi ai Bisericii; partida unui Papă prigonea partida celuilalt, şi ambele se foloseau de cele mai nelegiuite mijloace spre a-şi spori veniturile. Tocmai în timpul acestei tulburări generale monarhii şi clerul din Apus s-au încredinţat de necesitatea reformării Bisericii lor, începând cu capul şi sfârşind cu mădularele sale, deplin conştienţi în acelaşi timp că reforma trebuie făcută prin mijlocirea unui Sinod Ecumenic, iar nu de către Papii înşişi. Astfel, printr-un şir de nenorociri, Biserica Apuseană s-a întors la vechea convingere, oricât de potrivnică faţă de cea a Papilor, că singura autoritate văzută şi universală trebuie să fie, fără excepţie, cea a Sinoadelor Ecumenice. Aşa se face că la începutul veacului al cincisprezecelea s-au convocat în Apus câteva Sinoade care, atribuindu-şi titlul de Ecumenice, pretindeau şi dreptul de a-i judeca pe Papi şi, cu mai mult sau mai puţin succes, au pornit la reformarea numeroaselor abuzuri pricinuite în Biserică de lăcomia şi ambiţiile papale.

Refuzul lui Grigorie al XII-lea, ales Papă de către Cardinalii italieni, şi a Papei Benedict al XII-lea, aflat atunci la Avignon, de a renunţa la pretenţiile la tronul papal (în ciuda propriilor făgăduinţe şi a cererilor Împăraţilor şi Episcopilor), a fost urmat de Conciliul de la Pisa care, fiind convocat împotriva lor, a transferat tiara papală lui Alexandru al V-lea, înfierându-i cu numele de schismatici, eretici şi sperjuri. Dar alegerea sa, departe de a linişti tulburările din Biserică, n-a făcut decât să-i sporească nenorocirile prin adăugarea unui nou Papă. La moartea lui Alexandru, Ioan al XXIII-lea a continuat să-şi anatematizeze rivalii –

Grigorie şi Benedict. Până la urmă Conciliul de la Constanția (1414), dorind să pună capăt tuturor tulburărilor, proclamă solemn că „acest Sinod Ecumenic a primit nemijlocită stăpânire de la Domnul nostru Iisus Hristos, şi fiece mădular al Bisericii, nelăsându-se în afară nici Papa, are a se supune Sinodului în toate cele ce țin de credință, de încheierea schismei şi de reforma bisericească. Dacă, împotrivindu-se acestui canon, Papa sau oricine altcineva refuză a primi acesta sau orice alt Sinod Ecumenic, se va osândi cu canonisire şi, de va fi nevoie, se va supune chiar pedepsei legale." Hotărârea i-a fost aplicată lui Ioan al XXIII-lea: el a fost osândit să se lipsească de scaunul papal, fiind urmat de Otho Colonna, care şi-a luat numele de Martin al V-lea (11 noiembrie, 1417). Apoi Conciliul a purces la reformarea Bisericii, deşi în realitate s-a mărginit la câteva schimbări, întrucât Papa nu îngăduia nici un fel de schimbări semnificative, aranjând să se amâne soluționarea cerințelor generale de la un Conciliu la altul. Astfel în timpul vieții aceluiaşi Papă Martin, Conciliul de la Constanția a fost urmat pe rând de cel de la Pavia (1423), cel de la Sienna (1424), fără mai mult succes, şi în sfârşit de cel de la Basel (1431), atât de temut de către urmaşul lui Martin, Eugenie al IV-lea.

Tocmai în această perioadă când schisma pusese o frână aşa de puternică în calea autorității papale, când convingerea de mai înainte asupra infailibilității şi puterii absolute a Papei îşi pierduse din putere, făcând loc părerii că autoritatea Sinoadelor Ecumenice era mai mare decât cea a Papei, Papii, temându-se să nu-şi piardă cu totul puterea asupra Bisericii şi nefiind în stare să se lupte cu predominantul spirit al reformei, au primit cu bucurie propunerea Împăratului de unire a Bisericilor, cu atât mai mult cu cât această unire părea a le fi de foarte mult folos în susținerea puterii lor, care pe atunci se clătina. De îndată ce s-ar fi ajuns la unirea Bisericilor la un Sinod Ecumenic, ei ar fi putut prea bine să se aştepte să devină cârmuitorii supremi ai întregii lumi creştine, fiind apoi în stare să nimicească cu uşurință pe toți reformatorii din Apus.

Iată deci că Sinodul la care se aştepta săvârşirea unirii Bisericilor oferea mari foloase atât Împăratului cât şi Papei.

CAPITOLUL II

Negocierile Împăraților Manuil şi Ioan Paleologul cu Papii Romei şi cu Conciliul de la Basel privitor la unirea Bisericilor

Negocierile dintre Constantinopol şi Roma referitoare la unirea Bisericilor au început în timpul vieții Împăratului Manuil Paleologul.[16] Papa Martin al V-lea, sub înrâurirea legatului grec Evdemon, primise cu multă bunăvoință propunerea Împăratului, trimițându-i scrisori atât lui cât şi Patriarhului Iosif, ales patriarh din Mitropolia Efesului (1416). Constantinopolitanii au văzut semnele înclinării Papei spre pace în faptul că l-a numit pe Patriarh frate, că şi-a dat încuviințarea căsătoriei a două principese de credință romană cu Ioan şi Theodor, fiii Împăratului şi, în sfârşit, că a trimis indulgențe celor ce urmau să apere întăriturile proaspăt ridicate în Morea. Împăratul şi Patriarhul au trimis mulțumiri Papei pentru interesul față de propusa unire a Bisericilor, observând în acelaşi timp că, după părerea lor, singurul mijloc de a readuce pacea Bisericii ar putea fi oferit de un Sinod Ecumenic. Acest Sinod, spuneau ei, slobod de înrâuriri din afară şi ocolind certurile fără rost, putea foarte bine să cerceteze pricinile neînțelegerii între Biserici, şi de îndată ce hotărârile sale, întemeiate pe învățătura vechilor Părinți ai Bisericii, vor fi primite cu sinceritate şi de către toți, unirea putea să aibă loc.[17] La aceasta Împăratul a alăturat o cerere de ajutor împotriva turcilor. Martin a dat la iveală o Bulă, poftind pe toți monarhii europeni să se alăture stârpirii turcilor, poruncind

în acelaşi timp Episcopilor săi să propovăduiască o cruciadă împotriva lor (10 iulie, 1420); l-a numit pe Cardinalul de San Angelo legatul său la Constantinopol, cu instrucțiuni asupra tratativelor de pace, iar apoi, pentru a face față cheltuielilor proiectatului Sinod, a cerut ajutor bănesc de la Arhiepiscopii de Colonia, Maiența şi Trevi.[18]

Primind pe neaşteptate veşti de la Constantinopole despre unele mişcări ale turcilor ce împiedecau convocarea unui Sinod, Papa şi-a amânat planurile şi l-a trimis pe nunțiul Antonio Massana spre a face câteva înțelegeri pregătitoare privitoare la locul şi timpul Sinodului şi la condițiile în care ar putea avea loc unirea. Împăratul l-a primit pe nunțiu cu multă bunăvoință (16 septembrie, 1422), statornicind mai dinainte ziua pentru discutarea condițiilor, când dintr-o dată a căzut la pat, lovit de un acces de apoplexie, fiind deci silit să încredințeze toate treburile statului fiului său Ioan.

După multă amânare, Antonio a reuşit să înfățişeze pe larg cerințele papale, întâi înaintea Împăratului, apoi înaintea Patriarhului, de față fiind şi ceilalți Episcopi. Nunțiul a declarat că Papa dorea din toată inima unirea, cerând doar ca Împăratul, după cum făgăduise, să primească învățătura Bisericii Romei şi să i se supună; că Papa este binevoitor convocării Sinodului, dar doreşte să ştie când şi unde va fi convocat.[19] Ca răspuns la această cerere neaşteptată, s-a trimis o epistolă de la Constantinopol, în care se afirma că Împăratul nu dăduse vreun consimțământ necondiționat față de unire, ci doar făgăduise să convoace un Sinod asemeni celor Şapte Sinoade Ecumenice şi să se învoiască la toate hotărârile Părinților, luate de ei sub însuflarea Duhului Sfânt. Împăratul fixase Sinodul la Constantinopol, dar nu putuse hotărî perioada ținerii sale, întrucât oraşul era atunci amenințat de turci. La sfârşitul epistolei sale Împăratul cerea la rândul său ca Papa să silească pe toți monarhii creştini ai Europei să declare război împotriva necredincioşilor.[20]

Papa a înfățişat răspunsul Împăratului înaintea Conciliului convocat întâi la Pavia, apoi mutat la Sienna, pentru orânduirea treburilor Bisericii Apusene. Însă cum Conciliul a fost curând închis de către Martin, care se temea că hotărârile sale s-ar fi putut dovedi nefavorabile pentru el, proiectul unirii a rămas fără nici un fel de rezultate.[21]

Între timp Ioan, care privea unirea ca pe singurul mijloc de îmbunătățire a stării Imperiului său, a pornit spre Sigismund, Împăratul Germaniei, făcând tot ce-i stătea în putință spre a-l atrage într-un război împotriva turcilor. Sigismund, care pe atunci se războia el însuşi cu husiții, n-a făcut decât să-l sfătuiască pe Ioan să ducă la îndeplinire unirea cât mai iute cu putință.[22]

Urmându-i sfatul, şi credincios făgăduinței date Papei prin nunțiul acestuia, la întoarcerea din Ungaria Ioan şi-a reînnoit negocierile cu Roma privitoare la Sinod; dar de astă dată legații săi au întâmpinat o puternică împotrivire a Papei față de propunerea lor de adunare a Sinodului la Constantinopol. Cardinalii, cu o neobişnuită semeție, le-au spus că „Biserica Romei este maica, iar Biserica Răsăriteană fiica; deci nu se obişnuieşte ca maica să meargă la fiică, ci fiica să se ducă la maica sa," cerând apoi convocarea Sinodului în Italia. Spre a-şi respecta partea sa din învoială, Papa a făgăduit să-şi trimită corăbiile şi o oştire care să apere oraşul Constantinopol, şi să plătească grecilor 100.000 de florini spre a acoperi cheltuielile călătoriei lor la Sinod şi întreținerea pe durata şedințelor sale.[23] Legații greci au refuzat să primească o astfel de propunere fără învoirea Împăratului. Spre a da mai multă tărie cererii sale, Papa a trimis cu ei înapoi pe propriul legat, Andrei, Arhiepiscop de Colosse,[24] grec de obârşie, care se alăturase mai apoi Bisericii Romei. Se pare că la început Împăratul a consimțit să se ducă în Italia dar, după ce a cerut sfatul Patriarhului, şi-a retras cuvintele şi a slobozit pe legatul papal fără nici un răspuns, trimițând în acelaşi timp pe generalul său Iagaris şi pe

protosinghelul Macarie cu o notă către Papă, al cărei cuprins, scrie Siropulos, ca şi răspunsul dat de Papă, ne sunt necunoscute.[25]

Zi de zi legăturile Imperiului cu Sultanul deveneau tot mai stânjenitoare. În aprilie, 1430, acesta a ocupat Thessalonicul prin forța armelor; în octombrie, Ioannina a căzut şi ea sub stăpânirea sa. Hărțuit din toate părțile, Împăratul a fost pus în fața necesității de a se învoi cu cerințele Papei. El a trimis neîntârziat o ambasadă la Roma cu consimțământul său la propunerile lui Martin.

Patriarhul, deşi pe față se învoia cu dorința Împăratului şi, supunându-se voii sale, ceruse consimțământul şi ajutorul Papei pentru unirea Bisericilor, totuşi în particular, când se afla cu cei mai apropiați dintre clericii săi, le spunea că nu s-ar duce cu nici un chip la Sinodul din Italia. „A fi plătit de Papa," spunea el, „înseamnă a-i recunoaşte autoritatea asupra mea. Şi cum ar putea o slugă năimită să nu facă ascultare de stăpânul său? Apoi gândiți-vă ce s-ar întâmpla dacă, odată ajunşi în pământ străin, am afla că nu mai vor să ne plătească cheltuielile şi să ne dea cele trebuincioase pentru a ne întoarce acasă! Şi apoi, de ce să nu se convoace un Sinod aici, la Constantinopol? Cei ce ar veni aici din Apus nu ar avea trebuință de ajutorul nostru. De ar avea nevoie chiar de 100.000 de aspri, aceştia s-ar putea aduna cu uşurință de la Episcopi. Numai Mitropolitul rus singur ar aduce Împăratului această sumă, din care poate economisi 20.000; tot atâta poate primi şi de la Arhiepiscopii Georgiei şi Serbiei; Patriarhii Răsăriteni pot da câte 2000 sau cel puțin 1000 de florini; oamenii noştri mai bogați vor da negreşit câte 1000 fiecare, alții câte 600, alții câte 300 sau 100 de aspri." Aşa gândea Patriarhul; dar Împăratul avea alte planuri.

Legații ajunseră la Roma doar spre a fi de față la moartea lui Martin (20 februarie, 1431). El fu urmat de Eugenie al IV-lea (3 martie, 1431). În epistola sa către Împărat şi Patriarh, noul Papă se învoia să adune un Sinod în Italia, fără însă a dovedi prea mult zel față de cauza acestuia. Grecii fură foarte jigniți de unele din exprimările sale şi destul de tulburați de unele cerințe nepomenite de către Martin.[26] De asemenea, Eugenie fu pus într-o situație foarte neplăcută, întrucât sumele strânse de Martin pentru adunarea Sinodului fuseseră însuşite de către rudele lui, astfel încât Eugenie fu silit să pornească război pe față cu aceştia.[27]

Însă foarte curând Conciliul de la Basel l-a făcut pe Papă să fie mai atent față de planul unirii Bisericilor, făcându-l să-şi lase de-o parte mândria şi semeția în legăturile sale cu Împărații din Răsărit. Curând după deschiderea Conciliului de la Basel (23 iulie, 1431) Eugenie îşi dădu seama că Conciliul îşi propunea să lucreze în acelaşi spirit de independență față de Papă ca şi Conciliul de mai înainte de la Constanția. Aceasta l-a hotărât să pună capăt Conciliului (18 decembrie, 1431), statornicind un altul la Bologna, care urma să se țină peste un an şi jumătate, sub pretext că grecii făgăduiseră să vină în Italia pentru unire. Dar Conciliul de la Basel, având în spate autoritatea Împăratului Sigismund şi interesele tuturor principilor germani şi ale Franței, a dat Papei un răspuns foarte răspicat, afirmând că Conciliul nu are de gând să-şi schimbe locul de convocare ori să-şi încheie cele începute, ci mai curând înțelege să purceadă la smulgerea ereziilor, îmbunătățirea moralei şi readucerea păcii; şi nădăjduieşte în acelaşi timp ca Papa Eugenie să arate bunăvoință față de Conciliul deschis sub ocrotirea sa şi a înaintaşului său. În acelaşi timp, Conciliul a confirmat hotărârea de la Constanția privitor la supunerea oricărei persoane, inclusiv a Papei, față de autoritatea Conciliului şi a cerut înfățişarea Papei înaintea lui, amenințând ca, în caz de refuz, să-l judece după legile Bisericii. Papa, temându-se pe de-o parte ca nu cumva Conciliul să facă alți paşi încă şi mai categorici, iar pe de altă parte constrâns de către supuşii săi nemulțumiți, care l-au împins să fugă din Roma, a fost silit să primească cererile Părinților de la Basel (15 decembrie, 1433), trimițându-şi împuterniciții spre a lua parte la Conciliu.

În timpul acestor dispute, Conciliul, cu de la sine putere, a început negocieri cu Împăratul grec; căci Andrei, Arhiepiscopul de Colosse, trimis de către Papă să negocieze cu Conciliul, îi încredinţase pe membrii acestuia că grecii doreau în chip sincer unirea Bisericilor.[28]

Trimiţând pe Episcopul Antonie şi pe Doctorul Albert la Constantinopol, Conciliul poftea pe greci să i se alăture, înfăţişându-le, spre a-i atrage, superioritatea autorităţii Conciliului faţă de cea a Papei şi mai marea sa destoinicie întru a săvârşi unirea, arătând totodată că mulţi regi, şi chiar Împăratul Sigismund, erau de partea sa şi deci era mai multă nădejde de ajutor pentru greci din partea Conciliului decât din partea Papei, a cărui slavă avea să apună curând.[29]

Împăratul Ioan, neţinând seama de faptul că începuse deja negocieri cu Eugenie, se învoi cu ademenitoarele propuneri ale Conciliului şi îşi trimise ambasadorii la Basel cu scrisori din partea sa şi a Patriarhului, împuternicindu-i să se învoiască cu orice lucru hotărât de Conciliu, cu consimţământul lor, ce ar duce la pacea Bisericilor. Între aceşti ambasadori se afla Isidor, igumenul mănăstirii Sf. Dimitrie şi mai apoi Mitropolit al Rusiei.[30]

Eugenie, aflând despre ambasada Împăratului la Conciliu, schimbându-şi planul de mai înainte, îl înştiinţă pe Împărat că este gata să convoace un Sinod la Constantinopol. Schimbarea tacticii lui Eugenie s-ar putea explica presupunând că nu putea renunţa la ideea de a pune capăt Conciliului, cu toate că în acel moment erau în relaţii paşnice. Împrejurările prezente păreau a fi foarte favorabile planurilor sale.[31] Neştiind ce sorţi de izbândă ar avea negocierile sale cu Conciliul de la Basel, Împăratul se învoi cu propunerile Papei, înştiinţând Conciliul despre pasul făcut de el.

Între timp, ambasadorii Împăratului la Basel, după o lungă consfătuire cu deputaţii Conciliului, au început negocieri cu ei (17 sept., 1434). Ei au declarat că (1) dacă Sinodul pentru unirea Bisericilor va fi convocat la Constantinopol, toate cheltuielile vor fi plătite de Împărat; în caz contrar, Biserica Apuseană trebuie să-i ajute pe greci. (2) În afară de Constantinopol, Sinodul ar putea fi convocat în Calabria, la Milano sau la Ancona, sau în orice alt oraş care să fie port la mare; la Bologna sau în alt oraş italian; în afara Italiei, la Viena, Buda sau în Savoia. (3) Ambasadorii au făgăduit că Împăratul, Patriarhul şi celelalte persoane necesare vor veni la Sinod. Auzind aceste condiţii, Conciliul s-a învoit să ia asupra sa cheltuielile trebuincioase întreţinerii şi călătoriei Împăratului şi Episcopilor de la Constantinopol şi înapoi; a făgăduit să trimită o flotă şi o oştire care să apere Constantinopolul în lipsa Împăratului; s-a arătat gata să stabilească Sinodul în oricare din locurile pomenite, în afară de Constantinopol; şi, în sfârşit, a făgăduit că Papa îşi va da consimţământul la toate condiţiile.[32] Pentru ca negocierile să fie aprobate de către Împărat, trei membri ai clerului au fost trimişi la Constantinopol – Ioan din Ragusa, Henric Manger şi Simon Freyron, care au dus grecilor 8000 de florini pentru a se pregăti de călătorie.[33]

Hristofor, legatul papal, a sosit deodată cu ambasadorii de la Basel; căci Conciliul, aflând de înţelegerea dintre Papă şi Împărat, arătase Papei cât de potrivnic cinstei Împăratului, Papei şi Conciliului ar fi fost faptul de a încălca nişte tratate încheiate în chip solemn şi cât de mare era primejdia ce ameninţa Constantinopolul înconjurat de turci. Deşi Eugenie, în epistola sa către Conciliul de la Basel (22 feb., 1435), stăruise pentru deschiderea Sinodului la Constantinopol,[34] îşi trimisese propriul împuternicit împreună cu legaţii de la Basel, cu porunca să confirme toate hotărârile luate de Conciliu; însă în realitate acesta primise de la Papa instrucţiuni secrete de a împiedica Conciliul cât mai mult cu putinţă, de a strica relaţiile

acestuia cu grecii şi îndeosebi de a lucra asupra vârstnicului Patriarh, cel mai dornic dintre toți ca Sinodul să se adune la Constantinopol.

Ajungând în fața Împăratului, ambasadorii de la Basel s-au străduit să-l înduplece să convoace Sinodul la Basel, mai curând decât în oricare alt loc din cele pomenite.[35] Împăratul părea să se învoiască cu propunerea lor. Dar înainte de a-şi da pe deplin consimțământul, a alcătuit un comitet de clerici şi mireni spre a cerceta tratatul sau mai curând hotărârea Conciliului de la Basel.[36]

Chiar la începutul hotărârii, între multe alte exprimări ciudate, era şi următoarea: „Părinții s-au adunat la Conciliul Ecumenic (de la Basel) spre a smulge nou-apăruta erezie a boemienilor (husiților) şi vechea erezie a grecilor."[37] Mare a fost uimirea ortodocşilor la citirea acestor cuvinte, jignitoare pentru întreaga Biserică, şi îndată s-a cerut ca acele cuvinte să fie ori scoase, ori îndreptate. Ambasadorii au invocat drept scuză faptul că cuvintele atât de jignitoare pentru greci se datorau greşelii copistului hotărârii, şi chiar au încercat să pună toată vina în seama grecilor înşişi, întrucât aceştia auziseră hotărârea citită la Conciliu şi ar fi putut cere îndreptarea exprimărilor neplăcute lor. Până la urmă s-a hotărât să se alcătuiască un nou preambul al hotărârii şi să fie trimisă înapoi la Basel spre a primi pecetea Conciliului. Celelalte părți ale tratatului au fost primite fără un cuvânt. În ce priveşte locul Sinodului, acesta urma a fi statornicit de îndată ce grecii ar fi fost gata de plecare.[38]

Următorul pas necesar era ratificarea tuturor acestor lucruri de către legatul papal. După multe străduințe zadarnice de a ocoli un răspuns clar, legatul spuse grecilor că avea împuternicirea Papei de a ratifica, şi a ratificat toate înțelegerile făcute până atunci, iar ca dovadă a cuvintelor sale a arătat Conciliului hotărârea papală, care într-adevăr îl împuternicea să acționeze aşa cum o făcuse.

S-a copiat deci hotărârea şi a fost trimisă la Basel împreună cu scrisori de la Împărat, de la fratele său Constantin şi de la Patriarh (noiembrie, 1435), cuprinzând pe lângă condițiile de mai înainte o nouă cerere privitoare la prezența personală a Papei la Sinod, în calitatea de Cap al Bisericii Latine şi al Apusului.[39]

Anul următor s-a trimis de la Basel hotărârea revizuită, cu pecetea Conciliului.[40] Împăratul începu să adune Episcopii. Legații cu scrisori şi daruri fură trimişi în feluritele provincii ale Bisericii Răsăritene şi Sfinții Părinți începură să se adune la Constantinopol. Georgia trimise doi Episcopi şi un dregător de la curte; Trapezuntul a trimis un Mitropolit şi un legat; Mitropolitul Moldovlahiei a sosit şi el cu alaiul său. Isidor, hirotonit cu puțin timp înainte Mitropolit al Rusiei, a primit poruncă la plecarea sa la Moscova să rânduiască astfel lucrurile încât şi Rusia să ia parte la unirea Bisericilor, iar la întoarcerea sa la Constantinopol să aducă cu el legați ruşi şi Episcopi. S-a trimis de asemenea o solie şi despotului Serbiei, dar nu s-a primit nici scrisoare, nici vreun legat de la el. Solii trimişi la Patriarhii Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului aduseră scrisori în care patriarhii, deşi refuzau să se înfățişeze personal la Sinod, îşi numeau totuşi nişte locțiitori.[41] Patriarhul Alexandriei i-a ales pe Antonie, Mitropolitul Iracliei, şi pe Marcu Evghenikos, pe atunci încă un simplu călugăr; Patriarhul Antiohiei a ales pe Ioasaf al Efesului şi pe duhovnicul Împăratului, Grigorie; Patriarhul Ierusalimului l-a numit pe Dionisie al Sardisului şi pe Isidor, Mitropolitul Rusiei. Toate aceste numiri s-au făcut sub îndrumarea trimişilor, după dorința Împăratului, şi chiar fără vreun consimțământ preliminar al Patriarhului Constantinopolei.

În γράματα dată vicarilor patriarhali (επίτροποι) Patriarhii îi împuterniceau să-şi dea consimțământul numai pentru acele lucruri ce se potriveau cu legiuirile Sinoadelor şi scrierile Părinților. Asemenea condiții nu erau nicidecum pe placul lui Ioan, trimisul de la Basel, şi nici

al Împăratului; vicarilor patriarhali li s-au părut a fi prea zgârcite, întrucât le limitau prea mult libertatea de acţiune. Împăratul ceru ca Patriarhii să trimită noi γράμματα, scrise după modelul trimis dinainte. Cererea a fost îndeplinită şi, pe deasupra, Patriarhii au schimbat unele numiri.[42]

După ce a dat drumul trimişilor către Părinţii Răsăriteni, Împăratul l-a înştiinţat pe Papă că este gata să plece la Sinod împreună cu Patriarhul şi clerul. Un alt trimis a plecat către Părinţii de la Basel cu cererea ca galerele făgăduite să fie trimise la Constantinopol cam prin toamnă.

Între timp Împăratul a adunat un sfat alcătuit din cei mai vestiţi nobili dintre clerici şi mireni, binecunoscuţi pentru învăţătura lor, şi i-a poftit să purceadă la convorbiri în vederea apropiatelor dispute cu latinii. Cantacuzino, unul dintre cei mai însemnaţi nobili ai Imperiului, şi un neabătut susţinător al Ortodoxiei, a spus că primul subiect de discuţie al Sinodului se cuvine a fi adăugirea făcută la mărturisirea de credinţă, fiind una dintre principalele pricini de neînţelegere între Biserici. Gheorghie Sholarios, cel mai învăţat om al vremii sale, şi-a spus şi el părerea, observând că, pentru împăcarea Bisericilor, Sinodul trebuie să cerceteze cu grijă învăţătura aflată în dispută şi să o întărească cu cuvintele limpezi şi de netăgăduit ale Dascălilor Bisericii. Dacă Împăratul caută o unire din pricini politice, atunci nu este trebuinţă să se ostenească atâţia oameni: doi sau trei trimişi pot foarte bine să încheie socoteala. Împăratul însuşi era departe de a dori ca grecii să lase cale liberă latinilor fără nici un fel de împotrivire. Din această pricină s-a hotărât să se cerceteze lucrările de mai înainte ale apărătorilor Ortodoxiei, scrise în timpul disputelor cu latinii, şi îndeosebi lucrările lui Nil Cavasila.[43] S-a dorit chiar să se trimită şi la Muntele Athos după câteva dintre vechile cărţi, dar acestea nu au fost primite niciodată.[44] La sfârşit s-au pus în discuţie persoanele potrivite spre a fi trimise la Sinod, între care se afla un anume Nil Tarhaniotul; dar Împăratul, temându-se ca Nil, care era călugăr, să nu fie prea neclintit în păreri, şi astfel să strice totul, nu s-a învoit cu trimiterea lui.[45]

Între timp la Basel aveau loc mari tulburări între membrii Conciliului, care nu se puteau înţelege asupra locului unde să se adune Sinodul, şi socoteau neîndestulătoare suma propusă pentru a plăti grecilor cheltuielile pentru călătorie şi şedere. Rezultatul a fost o ruptură definitivă între ei şi Papă. Cea mai mare parte a Conciliului a hotărât să ţină un Sinod la Basel şi, în caz că grecii nu s-ar învoi – la Avignon sau în alt oraş din Savoia; pentru acoperirea cheltuielilor s-au făgăduit cu mărinimie indulgenţe celor ce ar ajuta material sfânta cauză a unirii, iar de la clerul apusean urma să se adune o zeciuială. Însă trimisul ce a sosit de la Constantinopol cu vestea că grecii sunt gata de plecare la Sinod (7 feb., 1437) s-a împotrivit planului adunării Sinodului la Basel sau la Avignon, întrucât cele două oraşe nu fuseseră numite în tratatul dintre Împărat şi Conciliu; el nu se învoia nici cu vreun alt oraş din Savoia, deşi fusese numită în tratat, sub cuvânt că grecii dădeau acest nume nu provinciei însăşi, ci oraşelor aparţinând Ducelui de Savoia din Italia. De asemenea Papa, ţintind mereu la dizolvarea Conciliului de la Basel, şi-a trimis legatul acolo ca să anunţe că nu aprobă nici locurile numite pentru ţinerea Sinodului, şi nici mijloacele de adunare a banilor pentru greci. La 7 mai, 1437, spre a se pune capăt tuturor neînţelegerilor, s-a recurs la vot, două treimi dintre participanţi votând pentru primele oraşe, iar restul pentru Florenţa sau Udine. Ambele tabere şi-au scris voturile, care s-au citit în Catedrală, iar pecetea Conciliului a fost apoi pusă pe hotărârea reieşită din majoritatea voturilor. Atunci tabăra cea mai slabă a recurs la o faptă cât se poate de necinstită: noaptea, au luat pecetea Conciliului şi au pus-o pe propria hotărâre. Papa, folosindu-se de toate aceste tulburări, a aprobat hotărârea taberei mai slabe, care se potrivea şi cu părerile sale (29 iunie), deşi mai apoi s-a răzgândit şi a pus Sinodul la Ferrara. Între timp, nemulţumiţii membri ce părăseau Baselul au trecut de partea Papei. Între ei se afla

Giuliano Cesarini, care mai apoi a jucat un rol de frunte în lucrările Sinodului de la Ferrara-Florența.[46]

Spre a o lua înaintea planurilor Conciliului de la Basel, Papa a trimis la Constantinopol câteva galere cu un legat şi cu trei Episcopi, poftind pe Împărat şi pe Episcopii greci la un Sinod în Italia. Sosirea Împăratului în Italia era un eveniment de mare însemnătate pentru Papă. Întrucât Conciliul de la Basel făgăduise ca pe un lucru de la sine înțeles că Papa va trebui să ia parte la unirea Bisericilor, iar Eugenie însuşi nu avea nimic de-a face cu Conciliul, devenise cât se poate de vădit că Sinodul avea să dea curând o sentință împotriva lui şi să aleagă un alt Papă.

Legatul a declarat că Papa se împăcase cu părinții de la Conciliu şi că Conciliul era dizolvat, urmând a se convoca un altul în Italia.[47] În acelaşi timp, un învățat grec, Gheorghie din Trapezunt, care trăia pe atunci în Apus şi era un fiu al Bisericii Latine, scrise Împăratului, încredințându-l că în împrejurările tulburi din Biserica Apuseană – din timpul luptelor dintre Papă şi Conciliu – apariția Împăratului în Italia de partea Papei ar pune capăt de la sine tuturor certurilor.[48]

Împăratul dăduse deja porunci tuturor celor numiți spre a lua parte la Sinod să se pregătească de călătorie. Dar abia trecuseră douăzeci de zile de la sosirea galerelor papale, când deodată galerele făgăduite de Conciliul de la Basel intrară în Bosfor. De nu i-ar fi oprit Împăratul, rivalii ar fi pornit o bătălie navală. Legații papali şi cei de la Basel nu şi-au precupețit nici ostenelile, nici banii, spre a-i trage pe greci către părerile lor. Curând însă grecilor li se arătă în chip vădit starea reală a lucrurilor din Apus, ajungând şi mai nedumeriți în privința taberei căreia să i se alăture. Legații de la Basel declarară că pacea între Conciliu şi Papă fusese şi încă era şi atunci cu neputință. Unul dintre ei, locuind de multă vreme la Constantinopol, îl sfătui pe Patriarh, ca prieten, să nu se ducă nici la Basel nici în Italia. Mulți dintre Episcopi îl trăgeau pe Împărat să facă acelaşi pas. Chiar şi Sigismund trimise un sol la Constantinopol să-l înduplece pe Împărat să amâne o vreme unirea Bisericilor, până ce neînțelegerile lăuntrice din Biserica Apuseană vor lua sfârşit. În sfârşit, Sultanul Murad îl sfătui pe Împărat să se încreadă mai mult în statornicia unei alianțe cu el decât cu latinii. Dar, cu toate aceste sfaturi şi povețe, Împăratul, respingând propunerile Conciliului de la Basel, hotărî să pornească spre Italia în galerele Romei.[49]

CAPITOLUL III
Plecarea grecilor la Sinod şi sosirea lor la Ferrara

De îndată ce s-a hotărât călătoria spre Italia, Patriarhul şi-a ales Episcopii ce aveau să-l însoțească la Sinod. Ei erau în număr de douăzeci şi doi, cuprinzând şi pe cei trimişi din Trapezunt, Georgia şi Moldova, adică: Marcu, Mitropolitul Efesului, Antonie al Trapezuntului, Antonie al Iracliei, Mitrofan al Kizicului, Vissarion al Nikeii, Macarie al Nicomidiei, Dionisie al Sardisului, ca şi mitropoliții Târnovei, Monemvasiei, Lakedemoniei, Amasiei, Mitilenei, Stavropolei, Moldovei, Rhodosului, Melenicului, Dramei, Ioanninei, Silistrei, Anhialei şi Georgiei, împreună cu un episcop.[50] Totodată γράματα Patriarhilor au fost date Vicarilor, în alegerea cărora s-au făcut unele schimbări. Mitropolitul Iracliei a fost numit vicar al Patriarhatului Alexandriei; Grigorie, duhovnicul Împăratului, împreună cu Mitropolitul Rusiei – vicari ai Patriarhatului Antiohiei; Mitropoliții Efesului şi Sardisului – ai Patriarhatului Ierusalimului.[51]

Cel dintâi între Episcopii greci în privința învățăturii, tăriei de caracter şi ortodoxiei era Marcu, Mitropolitul Efesului. Născut la Constantinopol, primise în tinerețe o educație potrivită vârstei sale, afierosindu-se îndeosebi studiilor teologice şi artei ritoriceşti. Era mai-marele şcolii din Constantinopol[52] şi dobândise un renume aşa de mare pentru cuvântările sale, încât mulți oameni din alte ținuturi îi cereau adesea să le scrie câte un Cuvânt pentru o anumită prăznuire.[53] Făcând parte din kliros-ul Bisericii celei Mari din Constantinopole, a ales să se retragă din lume şi a intrat în Mănăstirea din Mangana. Aici, într-o chilie singuratică, nevăzut nici măcar de rubedeniile sale, a făcut din cercetarea Sfintelor Scripturi şi a Scrierilor Părinților singura şi cea mai plăcută lucrare a minții şi inimii sale.[54] Aşa a ajuns Marcu să dobândească cunoaşterea amănunțită a temeiurilor Credinței Ortodoxe. Mintea sa limpede şi încercată vedea îndată greşelile duşmanilor Ortodoxiei, găsind o grabnică cale de apărare a adevărului; adâncul său simțământ religios l-a susținut în timpul disputei, şi mai curând ar fi murit decât să se facă trădător adevărului.

Vissarion, asemeni lui Marcu, era unul dintre bărbații cei mai învățați ai vremii sale. Adânc cunoscător al ştiinței teologice, dovedea totodată o asemenea uşurință în vorbire, încât până şi grecii mărturiseau superioritatea lui în această privință asupra lui Marcu, favoritul lor.[55] Pe lângă aceste însuşiri, îşi dobândise între contemporani faima de subtil filosof şi cald apărător al lui Platon. Era favoritul Împăratului Ioan Paleologul, care în preajma plecării la Sinod îi cerea sfatul pentru aproape orice lucru.[56] Dar avea şi lipsuri: tăria de caracter, dragostea de adevăr curată şi de nezdruncinat, temeinicia în dezvoltarea ideilor – trăsături atât de caracteristice lui Marcu – nu se găseau la Vissarion. Iubirea de sine avea să-l facă curând să strice prietenia cu un om ce în chip vădit urma să-i devină rival.[57] Iată de ce Vissarion n-a putut defel să fie un ajutor de încredere al lui Marcu într-o cauză la care fusese chemat să se alăture de către Împărat.

Iosif, Patriarhul Constantinopolei, al cărui rang înalt îl făcea să fie o persoană cu mare trecere în Sinod, a dovedit prin cârmuirea sa că abia făcea față slujirii sale în Biserică şi împrejurărilor vremii. Bătrân, slab şi nehotărât, se lăsa înrâurit de către mireni în aproape orice pas pe care-l făcea, şi în fapt nu putea să apere cu sorți de izbândă tabăra ortodoxă a Sinodului împotriva atacurilor unei opoziții puternice. Este adevărat că, din când în când, arăta o dorință sinceră de a păzi Ortodoxia de duşmanii ei; dar îi lipseau acele însuşiri temeinice şi tăria de caracter care să-l facă destoinic să-i înfrunte fățiş pe duşmani. Deşi nutrea nădejdi că va izbândi şi va fi slăvit de urmaşii săi, avea întotdeauna un răspuns pregătit în caz de neizbândă: „Chiar dacă latinii," obişnuia el să spună, „ne silesc la ceva, noi vom ține totdeauna învățătura sănătoasă a Părinților. Nu au decât să ne amenințe cu chinuri; vom răbda mai curând orice durere decât să ajungem trădători față de tot ceea ce am primit de la Sinoadele Ecumenice şi de la sfinții Dascăli ai Bisericii: vom fi ori mucenici cu fapta, ori mucenici cu voia."[58] Însă timpul l-a dovedit pe Iosif mincinos cuvintelor sale.

Şase arhonți ai Marii Biserici din Constantinopole urmau să-l însoțească pe Patriarh la Sinod în calitate de sfetnici. Între ei era marele ecclesiarh Siropulos, autorul istoriei Sinodului; de asemenea trei igumeni, noul duhovnic al Împăratului, trei călugări (ieromonahi) şi câțiva membri ai clerului.[59] Grigorie, duhovnicul Împăratului, numit Mammas, având anumite drepturi în calitate de vicar, mai întâi al Patriarhului Antiohiei, apoi al Patriarhului Alexandriei, şi fiind foarte apropiat Împăratului, nu era totuşi în stare a-şi folosi drepturile cu folos pentru cauza Bisericii. Felul său de a fi – slab, supărăcios, fără rânduială statornică în purtări, şi în acelaşi timp plin de sine – dezgusta pe oricine avea de-a face cu el, făcându-l să fie urât de către toți. Este cu adevărat lucru de mirare cum un astfel de om a putut să câştige încrederea Împăratului, care era totdeauna aşa de prevăzător şi chibzuit.

Împăratul era însoțit în Italia şi de mulți mireni. Pe lângă fratele Împăratului, despotul Dimitrie, s-au alăturat alaiului împărătesc şi câțiva dregători ai curții şi unii învățați. În fruntea listei acestor persoane, ținând seama de vasta sa cunoaştere a teologiei şi filosofiei, se afla Gheorghie Sholarios. Bucurându-se de încrederea şi bunăvoința lui Ioan, avea în acelaşi timp şi legături de prietenie cu Marcu al Efesului, dascălul său. Faimosul filosof Ghemistos Pletho, deşi bătrân, a fost şi el luat la Sinod. Împăratul îi ceruse sfatul la începutul negocierilor cu Biserica Romei.[60] La Sinod el a fost un fierbinte apărător al Ortodoxiei,[61] şi în acelaşi timp a reînviat dragostea florentinilor pentru filosofia lui Platon, prin însuflețitele sale prelegeri pe această temă din timpul şederii la Florența.[62]

La 27 noiembrie, 1437, după mai multe Te Deum-uri în Biserica cea Mare din Constantinopol şi la Mănăstirea Hodighitriei, Împăratul, Patriarhul şi alți reprezentanți din rândul clerului şi mirenilor, porniră la drum.[63]

Între timp, în acelaşi an, la 18 octombrie, Papa Eugenie a dat o Bulă în care se spunea că pentru o cât mai folositoare unire a Bisericilor şi îmbunătățirea treburilor Bisericii, aduse de către Conciliul de la Basel într-o stare încă mai rea decât cea de dinainte, urma să se adune un Sinod la Ferrara, şi deci toți cardinalii, episcopii şi abații trebuie să se mute îndată de la Basel la Ferrara, spre a discuta treburile bisericeşti.[64] Cu împuternicirea Papei, Nicolo Albergati,[65] Cardinal al Sfintei Cruci din Ierusalim, a venit la Ferrara cu câțiva episcopi şi a deschis Sinodul (8 ian., 1438). Când însuşi Eugenie împreună cu Cardinalii săi a sosit la a doua şedință a Sinodului (14 feb.), erau deja de față şaptezeci de episcopi. S-a citit apoi Bula papală ce excomunica pe toți cei aflați la Conciliul de la Basel, scoțând din cinurile lor pe toți clericii şi mirenii şi cerând magistraților oraşului să alunge pe toți Părinții Conciliului de la Basel, şi aceasta până într-o lună, sub amenințarea excomunicării.[66]

La rândul său, Conciliul de la Basel (în şedințele din 12 octombrie 1437, şi 24 ianuarie şi 24 martie, 1438) declară nelegitim Sinodul de la Ferrara şi toate actele sale; iar după mai multe invitații către Eugenie de a veni la Basel, îl excomunică, cerând până la urmă ca toți episcopii adunați la Ferrara să vină în decurs de o lună la Basel, sub amenințarea pedepsei bisericeşti pentru neascultare.[67] S-a ivit astfel o nouă dezbinare în Biserica Apuseană; şi ceea ce era şi mai rău, ea era pricinuită chiar de către acele persoane ce îşi luaseră asupra lor îndatorirea de a împăca Biserica Răsăritului cu a lor.[68]

La sosirea grecilor la Veneția, Papa l-a trimis întâi pe Nicolo Albergati, apoi pe Giuliano Cesarini, poftind pe Împărat şi pe Patriarh la Ferrara. Ajunşi aici, grecii s-au întrebat din nou dacă să meargă la Basel sau la Ferrara. Dogele Veneției i-a sfătuit să aştepte venirea unei noi solii de la Basel. Pe de altă parte, legatul Hristofor făcu tot ce-i stătea în putință spre a îndupleca pe Împărat şi pe Patriarh să se alăture Papei, folosindu-se nu o dată de daruri şi de argumentele cele mai grăitoare. Până la urmă grecii căzură în capcana lui.[69] Cele trei săptămâni petrecute la Veneția fură aşa de prielnice pentru cei mai mulți dintre greci, şi chiar pentru câțiva episcopi, încât au numit-o pământul făgăduinței.[70] Iată încă o piatră de poticnire pentru viitorii apărători ai Ortodoxiei! Asemuind jalnica stare a Imperiului lor, pe atunci aproape biruit de către turci, cu luxul, libertatea şi înlesnirile vieții apusene, grecii mai slabi erau cu uşurință ispitiți spre o pace ce făgăduia multe pentru bunăstarea lor pământească.

La Francolino, un sat aşezat cam la un ceas şi jumătate călare de Ferrara, Împăratul fu întâmpinat de legatul papal, de cârmuitorul oraşului şi de alți dregători ai cetății. În ziua următoare (4 martie) Împăratul, însoțit de alaiul său, de Episcopii Papei şi de dregătorii din Ferrara, şi-a făcut intrarea solemnă în oraş. Papa, împreună cu Cardinalii, Episcopii şi Abații, îl aşteptau în palat. La intrarea Împăratului, Papa s-a ridicat, l-a îmbrățişat şi, dându-i mâna,

pe care Împăratul i-a sărutat-o, l-a aşezat alături de sine. După o convorbire aparte, Împăratul s-a retras la palatul pregătit lui.[71]

Patriarhul a sosit la Ferrara mai târziu decât Împăratul. De îndată ce Iosif s-a apropiat de Francolino, i s-a trimis o măreață galeră care l-a adus la țărm împreună cu Episcopii şi restul clerului. În ziua următoare Împăratul l-a înştiințat pe Patriarh că Papa se aştepta ca el să-şi plece genunchii în fața sa şi să-i sărute papucul. Era o grea lovitură pentru Patriarh, care nu prea se aştepta la o asemenea primire de la fratele său în Hristos. Pe când se afla la Veneția, el spusese unuia dintre oamenii de încredere ai Papei: „Dacă Papa e mai bătrân decât mine, îl voi cinsti ca pe un părinte; de este de aceeaşi vârstă cu mine, îl voi socoti ca pe un frate; de este mai tânăr, îmi va fi ca un fiu.” După amiază au fost trimişi şase episcopi spre a-l felicita pe Iosif pentru sosirea sa şi a-i cere obişnuita prosternare față de Papă. Patriarhul spuse fără înconjur Episcopilor că nu se învoieşte decât cu o îmbrățişare frățească; şi, adunându-şi Episcopii, le spuse cu indignare despre cererea papală. Mitropolitul Trapezuntului îi aduse aminte că, pe când se afla la Veneția, fusese sfătuit să se gândească cu multă grijă la aceasta; dar răspunsul lui fusese că Papa primea pe toți cu cinstire şi cuviință. Mitropolitul Iracliei declară că el şi Mitropolitul Monemvasiei nu vor săruta pantofii Papei când îi vor fi înfățişați, fără să le pese de mânia sa. Între timp Împăratul trimise un alt sol, zicând că încă mai discuta cu Papa în privința mijloacelor de a nu aduce atingere rangului Patriarhului. Iosif puse următoarea întrebare Episcopilor trimişi a doua oară la el de către Papă: „Spuneți-mi, de ce-şi însuşeşte Papa asemenea privilegii? Care Sinod sau canon al Bisericii a întărit acest obicei? Dacă Papa este urmaşul Apostolului Petru, noi suntem urmaşii celorlalți Apostoli. Şi oare ceilalți Apostoli au sărutat picioarele lui Petru? Cine a mai auzit aşa ceva?” Legații răspunseră că obiceiul era din vechime şi că episcopii, regii, Împăratul Germaniei şi chiar Cardinalii, ce sunt mai presus de Împărat, îi rămân credincioşi. Dar Patriarhul, cu multă hotărâre, îşi păstră cererea de mai înainte asupra unei primiri frățeşti din partea Papei, făgăduind că în caz de refuz nu va debarca şi nici nu va lăsa pe vreun episcop de-al său să o facă. Până la urmă Papa încuviință cererea lui Iosif, pretinzând că doreşte în chip sincer pacea.[72]

La 8 martie, patru Cardinali, vreo douăzeci şi cinci de Episcopi şi cârmuitorul cetății cu mai mulți curteni veniră la Patriarh dimineața în zori şi-l însoțiră pe el şi clerul său până la palatul papal. Papa, spre a-şi ascunde de norod silita smerenie, nu dădu Părinților răsăriteni o audiență solemnă, ci îi primi în odaia sa. La intrarea Patriarhului cu şase Mitropoliți, Eugenie s-a ridicat şi i-a dat un sărut frățesc. Restul Episcopilor urmară după el, câte şase o dată, sărutând mâna şi obrazul drept al Papei. În timpul înfățişării grecilor numai Patriarhul şedea pe un scaun mai scund, la stânga Papei, în spatele legatului Hristofor ce slujea ca tălmaci: ceilalți Episcopi rămaseră în picioare. În aceeaşi zi Patriarhul ceru îngăduința Papei de a sluji Liturghia după rânduielile Bisericii Greceşti.[73]

CAPITOLUL IV

Deschiderea Sinodului de la Ferrara. Discuţii private asupra Purgatoriului.

Orânduirea scaunelor pentru membrii Sinodului în Catedrala Sf. Gheorghe a fost de asemenea obiect de discuţie. Latinii voiau ca scaunul papal să fie ridicat în mijlocul bisericii iar episcopii latini şi greci să ia loc de-a dreapta şi de-a stânga tronului. Lovindu-se de refuzul grecilor, latinii hotărâră să mute scaunul papal în nava din dreapta şi să construiască acolo locurile pentru episcopii latini, lăsând partea opusă Împăratului, Patriarhului şi celorlalţi greci. Lângă jilţul papal s-a ridicat un tron pentru Împăratul Germaniei; urmau apoi jilţurile pentru Cardinali şi Episcopi. Pe partea stângă s-a construit un tron asemănător pentru Împăratul grec; lângă el un scaun pentru Patriarh şi jilţuri pentru Episcopii Răsăriteni. În mijlocul bisericii s-a lăsat un loc aparte pentru vorbitori sau pentru cei ce aveau să poarte discuţii în contradictoriu. Dar şi atunci grecii se simţiră foarte neplăcut. Scaunul papal se deosebea mult nu doar de cel al Patriarhului, ci chiar de tronul Împăratului, fiind mai înălţat şi dintr-un material mai scump. Patriarhul s-a plâns. Împăratul a spus doar în treacăt că în orânduirea Sinodului nu era altceva decât deşertăciune lumească, potrivnică rânduielilor Bisericii.[74]

Dorind a pune rânduială în treburile Imperiului cu ajutorul monarhilor apuseni, Ioan i-a arătat Papei dorinţa sa ca la Sinod să prezideze nu doar Episcopii Apuseni, ci şi suveranii Europei, ori cel puţin locţiitorii lor. La început Papa refuză să îndeplinească dorinţa Împăratului, văzând un obstacol în calea ei în feluritele războaie şi certuri între regatele Europei; dar, la cererea stăruitoare a Împăratului, făgădui să-şi trimită legaţii la regii şi principii europeni, poftindu-i la Sinod. Din pricina aceasta subiectele dogmatice fură lăsate de-o parte vreme de patru luni. Dar spre a nu se pierde timpul, Papa, cu învoirea Împăratului, hotărî să deschidă Sinodul, nădăjduind să ademenească câţiva Episcopi de la Basel prin înştiinţarea asupra deschiderii Sinodului, făcând o impresie favorabilă şi întărind astfel tabăra mai slabă. Potrivit aranjamentelor papale, delegaţii ambelor părţi aveau să se ocupe în aceste patru luni cu discuţii private privitoare la neînţelegerile dintre greci şi latini.

În acelaşi timp Împăratul îl înduplecă cu mare greutate pe Papă să dea grecilor bani pentru întreţinere, în locul porţiilor zilnice de mâncare pe care le primeau ca nişte cerşetori, cu totul potrivnic înţelegerilor făcute în tratat.[75]

Cu puţin timp înainte de deschiderea Sinodului avură loc noi schimbări în numirile vicarilor Patriarhilor Răsăriteni. Grigorie duhovnicul a fost numit al doilea vicar al Patriarhului Alexandriei, împreună cu Mitropolitul Iracliei, iar Marcu al Efesului vicar al Antiohiei, împreună cu Isidor al Rusiei. Pare cât se poate de vădit că Împăratul dorea prin aceste schimbări ca în caz de nevoie să găsească între aceşti locţiitori ai Patriarhilor cel puţin unul care să fie de partea sa. Având în vedere acest lucru, el i-a numit pe Grigorie şi pe Isidor, amândoi nişte persoane cu un caracter foarte slab, alături de neclintiţii apărători ai Ortodoxiei – Antonie al Iracliei şi Marcu al Efesului. Dionisie, vicarul Patriarhului Ierusalimului, era atunci bolnav şi, curând după deschiderea Sinodului, a murit.[76] Deschiderea Sinodului a fost stabilită de către Papă la 9 aprilie, Miercurea Cenuşii. Patriarhul a refuzat să fie de faţă, sub cuvânt că este bolnav, dar şi-a dat învoirea pentru deschidere.

Papa a fost primul care a intrat în catedrală, aşezându-se îndată pe scaunul său din nava dinspre miazănoapte. După el a venit Împăratul cu fratele său, cu Vicarii patriarhali şi Episcopii, şi cu clerul din cinurile mai de jos, aşezându-se în faţa Papei. Biserica Latină era

reprezentată de opt Cardinali şi de un mare număr de Episcopi şi clerici de rând.[77] Pe un tetrapod din mijlocul bisericii, în faţa altarului, s-a aşezat Evanghelia, iar de-o parte şi de alta a ei statuile Sfinţilor Petru şi Pavel.[78] De îndată ce s-a făcut tăcere, Papa a exclamat: „Binecuvântat fie Domnul Dumnezeul lui Israil!" S-au cântat câţiva psalmi şi s-au rostit rugăciuni, după care Arhidiaconul grec a citit hotărârea patriarhală prin care toţi erau chemaţi să ia parte la Sinod. „Toate cinurile mai înalte ale clerului, regii şi principii," spunea hotărârea, „au a-şi trimite vicarii şi solii, de nu vor putea să vină ei înşişi. Oricine nu va veni la vremea statornicită, iar mai apoi nu va primi hotărârile Sinodului, se va scoate din Biserică." S-a citit apoi hotărârea papală, privitoare la deschiderea unui Sinod Ecumenic la Ferrara, iar apoi scurta şedinţă de început s-a încheiat cu imnuri.

Papa trimise cópii ale hotărârii sale la monarhii apuseni, îndemnându-i să-şi trimită reprezentanţi la Sinod.[79] Dar toate aşteptările Papei s-au dovedit zadarnice. Conciliul de la Basel continua să ameninţe scaunul papal şi ameninţa cu excomunicarea pe oricine ar fi îndrăznit să se ducă măcar la Sinodul convocat de către Papa. Este adevărat că, la moartea lui Sigismund, curtea imperială declară că nu va primi nici o hotărâre a Conciliului împotriva Papei, nici pe cele ale Papei împotriva Conciliului, ci primeşte atât Conciliul cât şi pe Papa. Dar nici unul dintre monarhii apuseni nu a aprobat Sinodul convocat de către Papa şi nici nu a dorit să se împotrivească Conciliului de la Basel, netrimiţând pe nimeni la Sinodul convocat în Italia. Numai către sfârşitul şedinţelor Sinodului ţinute la Ferrara au sosit trimişii Ducelui de Burgundia; intrând la Sinod, ei sărutară papucul Papei, dar nu arătară nici un semn de cinstire faţă de Împărat, purtându-se ca şi cum nu ar fi fost de faţă.[80]

După Paşti (13 aprilie), Papa ceru grecilor să înceapă convorbiri private. Grecii amânau, aşteptând trimişii de la Basel.[81] Dar până la urmă, după ce Papa repetase cererile sale de trei ori, s-au ales câte zece persoane de fiecare parte, care aveau să se adune de trei ori pe săptămână în biserica mănăstirii spre a discuta asupra feluritelor puncte de neînţelegere.[82] Grecii aleseră de partea lor pe mitropoliţii Efesului, Monemvasiei, Nikeii, Lakedemoniei şi Anhialei, şi încă alţi cinci participanţi la Sinod. Dregătorul împărătesc Manuil Iagaris a primit şi el poruncă să fie de faţă. Împăratul a dat porunci straşnice ca numai Marcu şi Vissarion să intre în dispute cu latinii, dar, la nevoie, urmau să ceară sfatul celorlalţi; apoi, să nu trebuia să se vorbească defel despre cele mai grave puncte de neînţelegere, iar la sfârşitul fiecărei şedinţe trebuia să i se facă o dare de seamă.[83] Îndeobşte vorbind, Împăratul dorea ca neputinţa împăcării Ortodoxiei cu învăţătura latină să nu se facă prea vădită înainte de a-şi fi atins ţinta pe care o urmărea.

Curând după sosirea sa la Ferrara, Marcu al Efesului, la îndemnul Cardinalului Giuliano, hotărî să scrie o scrisoare de mulţumire Papei pentru adunarea Sinodului, în care observa că, dacă Biserica Romei doreşte să şi sfârşească la fel de bine cum a început, atunci trebuie să se lepede de învăţătura asupra purcederii Duhului Sfânt şi să nu mai săvârşească Liturghia cu azime. Auzind aceasta, Împăratul fu cât pe ce să-l supună pe Marcu judecăţii Sinodului Grec pentru că a îndrăznit să înfăţişeze asemenea gânduri latinilor.[84] Şi chiar acum, când împuternicea pe cei aleşi să discute cu latinii, le-a cerut să nu respingă părerile latinilor numai fiindcă nu se potrivesc cu învăţătura grecilor, ci să cerceteze fiecare lucru ca pe ceva ce nu e încă hotărât şi apoi, prin străduinţele tuturor, să ajungă la o rezolvare, căutând ca părerea de obşte să fie cea ultimă şi hotărâtoare.[85]

Latinii aleseră pentru a purta discuţiile pe doi Cardinali, Giuliano Cesarini şi Nicolo Albergati, apoi pe Andrei, Episcop de Colosse sau Rhodos, pe Ioan de Turrecremata,[86] şi pe câţiva abaţi.

În a treia ședință a Sinodului, după urările reciproce, Giuliano arătă că principalele puncte de neînțelegere între greci și latini țineau de învățătura (1) despre purcederea Duhului Sfânt, (2) despre folosirea azimelor în Euharistie, (3) despre purgatoriu și (4) despre supremația papală; iar apoi i-a întrebat care dintre subiecte avea să fie discutat mai întâi. Grecii amânară discutarea primului punct până la deschiderea Sinodului Ecumenic, făgăduind să dea un răspuns grabnic asupra celorlalte de îndată ce vor auzi sfatul Împăratului. Pentru începerea discuțiilor Împăratul s-a oprit la unul dintre ultimele două subiecte.[87] Latinii s-au învoit să discute despre purgatoriu.

În a cincea ședință (4 iunie) Cardinalul Giuliano a dat următoarea definiție a învățăturii latine despre purgatoriu: „Încă din vremea Apostolilor," a spus el, „Biserica Romei a învățat că sufletele ce pleacă din această lume curate și fără nici o prihană – adică sufletele sfinților – se duc îndată în tărâmurile fericirii. Sufletele celor ce după botez au păcătuit, dar apoi s-au pocăit cu sinceritate și și-au mărturisit păcatele, însă nu au reușit să împlinească epitimia dată lor de către părintele lor duhovnicesc ori să aducă roade de pocăință îndestulătoare pentru a-și ispăși păcatele, se curățesc prin focul purgatoriului, unele mai grabnic, altele mai încet, după păcatele lor; iar apoi, după curățire, pleacă spre tărâmul veșnicei fericiri. Rugăciunile preotului, liturghiile și faptele de milostenie ajută mult la curățirea lor. Sufletele celor răposați în păcat de moarte sau în păcatul strămoșesc se duc de-a dreptul întru osândă."[88]

Grecii au cerut o înfățișare scrisă a acestei învățături. Când au primit-o, Marcu al Efesului și Vissarion al Nikeii și-au scris amândoi observațiile asupra ei, care mai apoi au slujit ca răspuns general la învățătura latinilor.[89]

Când a făcut cunoscut răspunsul (14 iunie), Vissarion a explicat deosebirea dintre învățătura grecească și cea latină pe această temă. Latinii, a spus el, admit că în vremea de acum, și până în ziua judecății celei de pe urmă, sufletele răposaților se curățesc prin foc, slobozindu-se astfel de păcate; deci cel ce a păcătuit cel mai mult va avea parte de un mai îndelungat răstimp de curățire, pe când ce cu mai puține păcate va fi dezlegat mai curând, cu ajutorul Bisericii; dar în viața viitoare ei admit focul veșnic, nu pe cel curățitor. Astfel latinii primesc și existența focului vremelnic și a celui veșnic, numindu-l pe cel dintâi foc curățitor sau purgatoriu. Pe de altă parte, grecii învață despre existența unui singur foc veșnic, înțelegând că pedepsirea vremelnică a sufletelor păcătoase înseamnă că ele se duc o vreme într-un loc de întuneric și durere, sunt pedepsite prin lipsirea de Dumnezeiasca lumină și se curățesc – adică sunt slobozite din locul acela de întuneric și jale – prin rugăciuni, Sfânta Liturghie și fapte de milostenie, iar nu prin foc. Grecii mai cred că până la unirea sufletelor cu trupurile, întrucât sufletele păcătoșilor nu suferă pedeapsa deplină, la fel și cele ale sfinților nu se bucură de fericirea deplină. Dar latinii, fiind de acord cu grecii în privința primului punct, nu-l admit pe cel de-al doilea, zicând că sufletele sfinților și-au primit deplina răsplată cerească încă de pe acum.[90]

În ședința următoare latinii au înfățișat o apărare a învățăturii lor despre purgatoriu. Din câte înțelegem din răspunsul dat de către greci, ei au încercat să-și dovedească învățătura prin cuvintele din 2 Maccavei 12, 42-46, unde se spune că Iuda Maccaveul „a trimis în Ierusalim să aducă jertfă pentru păcat," cugetând totodată că „sfânt și cucernic gând a fost că a făcut curățire pentru cei morți, ca să se slobozească de păcat." Ei mai citară cuvintele lui Iisus Hristos, „oricine va zice împotriva Duhului Sfânt, nu se va ierta lui nici în veacul de acum, nici în cel ce va să fie" (Mat. 12, 32). Dar apărarea lor s-a întemeiat îndeosebi pe cuvintele Sf. Apostol Pavel (1 Cor. 3, 11-15): „Că altă temelie nimenea poate să pună, afară de ceea ce este pusă, care este Iisus Hristos. Iar de zidește cineva pre această temelie aur, argint, pietre scumpe, lemne, fân, trestie, al fieștecăruia lucru arătat va fi: că ziua îl va arăta, pentru că cu

foc se va descoperi; şi al fieştecăruia lucru în ce chip va fi, focul îl va lămuri. Şi al căruia lucru va rămânea, carele a zidit, plată va lua; iar al căruia lucru va arde, se va păgubi, dar el însuşi se va mântui, însă aşa ca prin foc.” De asemenea latinii au scos felurite locuri de la Părinţii răsăriteni – Vasilie cel Mare, Epifanie al Ciprului, Ioan Damaschin, Dionisie Areopaghitul, Theodorit, Grigorie al Nissei; ca şi de la cei apuseni – Augustin, Amvrosie şi Grigorie cel Mare. De asemenea, nu au uitat să citeze autoritatea Bisericii Romei întru apărarea învăţăturii lor, şi să se folosească de obişnuitele lor sofisme.

La toate acestea partea Ortodoxă a dat un răspuns limpede şi îndestulător.[91] Ortodocşii au arătat că cuvintele citate din cartea Maccaveilor, ca şi cuvintele Mântuitorului, nu pot dovedi decât că unele păcate se vor ierta după moarte, dar nu se putea şti neîndoielnic dacă prin osânda focului sau prin alte mijloace. Pe deasupra, ce are de-a face iertarea păcatelor cu osânda prin foc şi cu chinurile? Nu poate fi decât ori una ori alta: fie osândă, fie iertare, iar nu amândouă deodată.

Ca explicaţie la cuvintele Apostolului ei au citat tâlcuirea Sf. Ioan Gură de Aur care foloseşte cuvântul foc în înţelesul de foc veşnic, iar nu vremelnic sau curăţitor; explică cuvintele *lemn, fân* şi *trestie* ca fapte rele, hrană pentru focul veşnic; cuvântul zi, ca însemnând ziua judecăţii de apoi; iar cuvintele *se va mântui, însă aşa ca prin foc* ca însemnând păstrarea şi dăinuirea existenţei păcătosului în vreme ce suferă osânda. Urmând această tâlcuire, ei resping cealaltă explicaţie dată de Fericitul Augustin, întemeiată pe cuvintele *se va mântui* pe care el le-a luat în înţelesul de *fericire*, şi deci a dat un cu totul alt înţeles întregului citat. „Este cât se poate de îndreptăţit,” scriau dascălii ortodocşi, „să socotim că grecii trebuie să înţeleagă cuvintele greceşti mai bine decât străinii. Ca atare, dacă nu putem dovedi că vreunul dintre sfinţii ce vorbeau limba greacă tâlcuiesc cuvintele Apostolului, scrise în greceşte, într-un alt înţeles decât cel dat de fericitul Ioan, atunci negreşit că trebuie să ne învoim cu cei mai mulţi dintre aceşti oameni vestiţi ai Bisericii.” Expresiile σσωθῆαι, σωζέσθαι şi σωτήρια, folosite de scriitorii păgâni, înseamnă în limba noastră dăinuire, fiinţare (διαμένειν, εἶναι). Însăşi ideea din cuvintele Apostolului arată aceasta. Întrucât focul în chip firesc nimiceşte, dar cei ce sunt osândiţi la focul cel veşnic nu sunt nimiciţi, Apostolul spune că ei dăinuie în foc, păstrându-şi şi urmându-şi existenţa, fiind totodată arşi de către foc. Spre a dovedi adevărul unei astfel de tâlcuiri a cuvintelor Apostolului (stih. 11 şi 15) ei fac următoarea observaţie: Apostolul împarte tot ceea ce este *zidit* pe numita *temelie* în două părţi, fără ca să pomenească măcar vreodată de o a treia parte, mijlocie. Prin *aur, argint, pietre scumpe* el înţelege virtuţile; prin *lemne, fân, trestie* ceea ce e potrivnic virtuţii, adică lucrurile rele. „Învăţătura voastră,” urmară ei a zice latinilor, „ar avea poate un oarecare temei dacă el (Apostolul) ar fi împărţit lucrurile rele în două feluri, şi ar fi spus că cele de un fel sunt curăţite de către Dumnezeu, iar celelalte sunt vrednice de osânda veşnică. Dar el nu a făcut o asemenea împărţire, numind doar lucrurile ce-l îndreptăţesc pe om la fericirea veşnică, adică virtuţile, şi cele ce sunt vrednice de osânda veşnică, adică păcatele. După care zice că ‘al fieştecăruia lucru arătat va fi,’ şi spune când anume se va întâmpla aceasta, arătând către ziua cea de pe urmă, când Dumnezeu va răsplăti fieştecăruia după cum i se cuvine: ‘Că ziua,’ zice el, ‘îl va arăta, pentru că cu foc se va descoperi.’ Negreşit, aceasta este ziua celei de-a doua veniri a lui Hristos, veacul viitor, numită zi în înţeles aparte, sau spre a o osebi de viaţa de acum, care nu este decât noapte. Aceasta este ziua când El va veni întru slavă, şi un râu de foc va curge dinaintea Lui (Daniil 7, 10; Ps. 50, 3 şi 97, 3; 2 Petru 3, 12-15). Toate acestea ne arată că Sf. Pavel vorbeşte aici de ziua cea de pe urmă şi de focul cel veşnic gătit păcătoşilor. ‘Acest foc,’ zice el ‘va pune la încercare lucrul fieştecărui om, în ce chip va fi,’ lămurind unele lucruri şi arzând altele dimpreună cu lucrătorii. Dar când fapta rea se va nimici prin foc, făcătorii răului nu se vor nimici, ci vor continua să existe în foc şi vor suferi veşnic. Deci întrucât Apostolul nu împarte aici păcatele în cele de moarte şi cele ce se pot ierta, ci faptele ca atare în bune şi rele; întrucât vremea acestei întâmplări e socotită de el

ca fiind ziua de apoi, la fel ca şi de către Apostolul Petru; întrucât, iarăşi, el pune pe seama focului puterea de a nimici toate faptele rele, dar nu pe făptuitori – se vădeşte că Apostolul Pavel nu vorbeşte de focul curățitor care, chiar după părerea voastră, nu se întinde asupra tuturor faptelor rele, ci asupra câtorva dintre păcatele mai mici. Însă chiar şi cuvintele 'al căruia lucru va arde, se va păgubi (ζημιωθήσεται),' arată că Apostolul vorbeşte despre chinurile veşnice; aceia se lipsesc de lumina Dumnezeiască, lucru ce nu se poate spune despre cei curățiți, cum ziceți voi; căci aceştia nu numai că nu se păgubesc cu nimic, ci chiar dobândesc cu îmbelşugare, slobozindu-se de rău şi înveşmântându-se în curăție şi neprihănire."

Ca răspuns la cuvintele citate de latini de la Vasilie cel Mare (din rugăciunea sa la Cincizecime), de la Epifanie, Ioan Damaschin şi Dionisie Areopaghitul – apărătorii învățăturii ortodoxe observară că citatele nu dovedeau nimic în folosul Bisericii Romei. Cât despre mărturia lui Theodorit, înfățişată de latini, nu au reuşit nici măcar s-o identifice. „Rămâne un singur Părinte," au continuat ei, „Grigorie, fericitul preot din Nissa, care s'ar părea că vorbeşte ceva mai mult în folosul vostru decât oricare dintre ceilalți Părinți. Păstrând toată cinstirea cuvenită acestui Părinte, nu ne putem împiedica a spune că şi el a fost doar un om muritor, iar omul, oricât de mare ar fi treapta sfințeniei la care ar ajunge, poate oricând greşi, îndeosebi în asemenea lucruri ce nu au fost cercetate mai înainte ori statornicite de către Părinți într-un Sinod de obşte." Când dascălii ortodocşi vorbesc despre Grigorie, de cele mai multe ori îşi limitează cuvintele zicând: „dacă acesta a fost gândul lui," şi încheie discuția asupra lui Grigorie cu cuvintele următoare: *„Trebuie să avem în vedere învățătura de obşte a Bisericii şi să ne luăm drept legiuire Sfânta Scriptură, neluând în seamă cele scrise de fiecare în nume propriu (ιδια)."*

În ce priveşte mărturiile Părinților apuseni, dascălii răsăriteni au spus că îi cunosc prea puțin, neavând nici o traducere grecească, şi au încercat să-i dezvinovățească prin împrejurările în care au scris, neînțelegerea cuvintelor Apostolului (1 Cor. 3, 11-15), greutatea de a trage o concluzie generală din mai multe împrejurări (întemeiate pe vedenii) etc.

Cât priveşte greutatea părerii Bisericii Romei, scoasă în evidență de către latini, grecii au socotit că ea nu are legătură cu subiectul în discuție.

În sfârşit, ei au stat împotriva sofismelor latinilor cu concluzii mai temeinice, scoase din principiile învățăturii lui Hristos, din multe scrieri ale Părinților şi din pilda lui Lazăr, unde se pomeneşte de sânul lui Avraam – locul fericirii – şi de iad – locul osândei – nespunându-se nimic despre vreun loc de mijloc pentru osândele vremelnice.

Răspunsul grecilor voia în chip vădit să arate latinilor pe de-o parte netemeinicia nou-scornitei lor învățături, iar pe de altă parte statornicia taberei ortodoxe în credința predanisită lor de către Apostoli şi Sfinții Părinți. În cursul disputelor, problema principală s-a ramificat într-o mulțime de probleme neserioase şi abstracte, încât în chip firesc rezolvarea celei principale s-a făcut încă şi mai anevoioasă. De pildă, latinii au întrebat: De unde şi cum zboară îngerii? Din ce materie este alcătuit focului iadului? Iată ce răspuns a primit ultima întrebare de la Iagaris, dregătorul imperial: „Întrebătorul va dobândi un răspuns cât se poate de mulțumitor la această întrebare când va experia el însuşi firea acestui foc."[92]

Neajungându-se la o înțelegere în problema purgatoriului, s-a propus o alta – cea a fericitei stări a drepților, de care pomenise Vissarion în tratatul său despre deosebirea învățăturilor celor două Biserici asupra stării sufletelor celor răposați. S-a pus întrebarea: Oare sfinții plecați din această viață au dobândit fericirea deplină sau nu? Înainte de discutarea problemei, grecii găsiră de cuviință să aibă o consfătuire aparte cu ceilalți membrii ai Sinodului. Pentru aceasta toți membrii s-au adunat în chilia Patriarhului (15 iulie) şi au citit

feluritele mărturii ale Părinților. Împăratul i-a poftit să adune voturile. Unii, întemeindu-se pe cuvintele Apostolului (Evr. 11, 39), au dat întrebării un răspuns negativ, alții au răspuns afirmativ. În ziua următoare, după câteva dispute, întregul Sinod al Episcopilor greci s-a învoit într-un gând că, deşi sufletele sfinților, ca suflete, gustă încă de pe acum fericirea, totuşi atunci când, la judecata de obşte, se vor uni cu trupurile, fericirea lor va fi mai mare; atunci se vor lumina ca soarele.[93] Era ultimul lor răspuns la învățătura latină despre starea sufletelor după moarte.

Dar care au fost roadele serbedelor discuții? Au dus ele în vreun fel la rezolvarea problemei principale privitoare la unirea Bisericilor? Nu! Teologii latini nu puteau să găsească nici temeiuri puternice pentru părerile lor, nici să se lepede de ele. Grecii iarăşi nu puteau primi o învățătură care să nu fie bine întemeiată, şi nici nu-i puteau îndupleca pe latini să primească învățătura ortodoxă.

Spre nenorocirea grecilor, chiar şi tabăra lor s-a dezbinat, lucru ce nu prevestea nimic bun. Îndeobşte vorbind, Vissarion nu era prea sârguincios întru apărarea cauzei ortodoxe, şi chiar dacă mai intra din când în când în dispute cu latinii, o făcea doar spre a-şi arăta iscusința ritoricească.[94] Dar dând de un rival în persoana lui Marcu al Efesului,[95] a devenit încă şi mai delăsător în privința Ortodoxiei, începând să nutrească un simțământ de ură față de Marcu. Silit să răspundă latinilor împreună cu el, îl lăsa de obicei pe Marcu să respingă singur feluritele lor întâmpinări. În zadar au încercat mulți oameni chibzuiți să-l împace pe Vissarion cu Marcu, încă de la începutul duşmăniei sale pentru acesta din urmă, chemând chiar în ajutor autoritatea Patriarhului care prin blândele sale mustrări ar fi putut pune capăt zâzaniei. Neputinciosul Iosif nu s-a amestecat cu nici un chip în această tărăşenie.[96] Pe de altă parte vicleanul Grigorie, supărat că Marcu nu-l socotea vrednic a fi vicarul Patriarhului Alexandriei,[97] făcut tot ce-i stătea în putință spre a-l asmuți pe Vissarion împotriva lui Marcu. Pe față se arăta că îl prețuieşte pe Marcu, şedea mai jos decât el la Sinod,[98] vota după el, fără a ține seama că avea dreptul la privilegiile unui scaun patriarhal mai însemnat; când avea aceeaşi părere cu Marcu, nu vorbea niciodată de la sine, ci totdeauna zicea: „Sunt de aceeaşi părere cu Preasfințitul Mitropolit al Efesului.”[99] Dar toate acestea erau curată fățărnicie. Când era de față Vissarion şi Împăratul, el îl punea pe Marcu mai prejos decât Arhiepiscopul Nikeii,[100] găsindu-i cusur în orice spunea, fără să-i pese că se dezice singur.[101]

Aşa se face că de îndată ce grecii începură discuțiile s-au ivit unii care, despărțindu-se de adevărații membrii ai Bisericii Răsăritene, jertfiră folosul Bisericii pentru propriile patimi şi foloase.

Disputele s-au încheiat. Trecuseră mai mult de trei luni de la deschiderea Sinodului. Grecii fură cuprinşi de delăsare şi, suferind tot felul de lipsuri,[102] începură să fie tot mai posomorâți şi să le pară rău că îşi părăsiseră căminele.

Împăratul, temându-se ca nu cumva cei nemulțumiți să părăsească prea devreme Sinodul, porunci căpeteniei oraşului să nu lase nici un grec să părăsească oraşul, nici să dea cuiva hârtii de liberă trecere fără încuviințarea şi iscălitura sa. El însă, după ce-i închisese pe greci în Ferrara, s-a aşezat într-o mănăstire nu departe de oraş, petrecându-şi timpul pe câmp, la vânătoare, ca şi cum nici n-ar fi vrut să-şi mai aducă aminte de o treabă ce îl chemase departe de Imperiul său.[103]

De îndată ce a sosit timpul statornicit pentru deschiderea şedințelor solemne ale Sinodului, grecii cerură Împăratului să se întoarcă în oraş şi să facă unele pregătiri legate de Sinod. Împăratul răspunse că nici nu se gândeşte să deschidă un Sinod, care ar fi trebuit să fie

unul Ecumenic, fără trimişii monarhilor apuseni şi un număr mai mare de Episcopi decât cel prezent. Dar numărul membrilor Sinodului, în loc să sporească, nu făcea decât să scadă. Mulți căzură pradă unei ciume înspăimântătoare; alții, de frică, se retraseră pe la casele lor, astfel că la începerea şedinței solemne, din unsprezece Cardinali rămaseră numai cinci, iar din cei o sută cincizeci de Episcopi erau de față numai cincizeci. Tocmai atunci grecii primiră o dovadă a ocrotirii dumnezeieşti. Nici unul nu a fost atins de ciumă.[104]

Un singur om s-a adăugat Sinodului, în persoana lui Isidor, Mitropolitul Rusiei, care a sosit la 18 august. El se întorsese în Rusia după încheierea tratatului între Împărat şi Conciliul de la Basel (la sfârşitul lui 1436). Împreună cu el trebuie să se fi întors şi Iona, Episcopul Riazanului, trimis în Grecia spre a fi hirotonit Mitropolit. Sosind la Moscova, Isidor a fost primit de către Marele Cneaz Vasili Vasilievici cu toată cinstea cuvenită. Dar curând după sosire el începu să-i spună Marelui Cneaz că Biserica Greacă plănuia să se unească cu Biserica Romei, că s-a convocat un Sinod de către Împărat şi de către Papa în vederea acestui țel, spre a fi urmat de unirea solemnă dintre Răsărit şi Apus – fiind deci foarte mare nevoie ca un trimis al Bisericii Ruse să ia parte la Sinod. Marele Cneaz a răspuns: „Părinții şi strămoşii noştri nici n-ar fi vrut să audă despre o unire a legii greceşti cu cea romană, şi nici eu nu o doresc.” Isidor stărui pe lângă el să se învoiască, pretextând că jurase Patriarhului să vină la Sinod. „Noi nu îți poruncim să te alături Sinodului din țara latinilor,” spuse până la urmă Marele Cneaz, „dar tu nu ne asculți şi te vei duce. Adu-ți aminte deci de curăția credinței noastre şi adu-o cu tine înapoi.” Isidor jură să rămână credincios Ortodoxiei şi (la 8 septembrie, 1437) părăsi Moscova împreună cu Avramie, Episcopul Suzdalului, cu Arhimandritul Vassian, cu preotul Simeon şi cu alți reprezentanți ai clerului şi mirenilor, cu toții în număr de o sută. Părăsind Rusia, Isidor dovedi foarte curând o puternică înclinație de a trece de partea latinilor. Primit în Lituania de către Episcopul din Dorpat şi de clerul ortodox, el se închină mai întâi crucii latine şi abia apoi sărută sfintele icoane ruseşti. Însoțitorii lui Isidor fură cuprinşi de groază şi din acea clipă îşi pierdură orice încredere în el.[105]

CAPITOLUL V

Şedințele solemne ale Sinodului. Disputele despre adăugirea latină la Crez.

Eugenie aştepta încă sosirea legatului său din Franța. Iar când acesta a sosit, veştile nu erau defel îmbucurătoare. Franța se pusese la adăpost de influența Papei folosindu-se de sancțiunea pragmatică (7 iulie, 1438) întemeiată pe hotărârile Conciliului de la Basel; în acelaşi timp, Carol al VII-lea, regele Franței, i-a oprit pe Episcopii săi să se ducă la Ferrara.[106] În acest moment critic Papa începu să-i grăbească pe greci să înceapă discuțiile oficiale asupra împăcării Bisericilor. „Sunteți de-acum de şapte luni în Italia,” le-a spus el, „iar în toată această vreme ați semnat un singur act – cel ce vestea deschiderea Sinodului.”[107] Într-un târziu Împăratul se întoarse în oraş şi, după câteva întrevederi aparte cu Papa, se hotărî să deschidă Şedința Solemnă a Sinodului la 8 octombrie.

În discuțiile preliminare dintre greci s-a hotărât ca toate disputele să se rezolve nu prin majoritate de voturi, care ar fi putut să fie întotdeauna mai numeroase de partea latinilor decât de cea a grecilor, ci prin consimțământul unanim al uneia sau alteia dintre părți. Altfel – spuseră grecii – latinii ar avea mai mult de două sute de voturi împotriva celor treizeci ale noastre. Este nevoie ca voturile unei părți luate laolaltă, indiferent de număr, să atârne tot atât cât voturile părții opuse. Cei ce i-ar fi părăsit pe greci spre a se alătura latinilor, sau invers, aveau să fie aspru pedepsiți.[108]

Apoi, chemându-i laolaltă pe cei şase Mitropoliţi mai în vârstă, pe hartofilax şi pe ecclesiarh, împreună cu doi igumeni, un ieromonah şi trei învăţaţi greci – Sholarios, Ghemistos şi Amirutios – Împăratul le-a cerut părerea în privinţa subiectului care să deschidă discuţiile despre purcederea Duhului Sfânt. Era oare mai bine să înceapă prin a discuta dacă învăţătura Bisericii Apusene asupra purcederii Duhului Sfânt este ortodoxă? Sau dacă aceasta avea dreptul să facă vreo adăugire la Crez, chiar dacă ar fi fost una dreaptă? Cele două întrebări dădură naştere la două păreri diferite între cei de faţă. Marcu al Efesului şi Ghemistos filosoful au ales ultima problemă, iar cei mai mulţi dintre ceilalţi s-au alăturat lor. Vissarion al Nikeii, Sholarios şi Amirutios cerură ca înainte de orice altceva să se discute dogma însăşi. Împăratul, alăturându-se majorităţii, a statornicit ca disputele cu latinii să înceapă cu adăugirea la Crez.[109]

La urmă Împăratul i-a înştiinţat că, sfătuindu-se cu Cardinalii, rânduise să se ţină trei întruniri în fiecare săptămână, iar în caz că Împăratul, Patriarhul sau oricare altul dintre cei numiţi să ia parte la şedinţă ar lipsi, şedinţa nu se va amâna pe altă zi. Locul celui absent urma să fie luat de către următorul în rang. Fiecare şedinţă avea să înceapă la un ceas şi jumătate după răsăritul soarelui şi avea să ţină până la ceasul al şaselea al zilei. Grecii se învoiră cu aceste rânduieli, iscălindu-le cu numele lor, şi cerură dreptul de a pune întrebări latinilor.[110]

Partea greacă a numit următoarele persoane spre a lua parte la şedinţele Sinodului: Mitropoliţii Efesului şi Rusiei, Arhiepiscopul Nikeii, iar alături de ei filosoful Ghemistos, hartofilaxul şi skevofilaxul.[111] Însă în realitate toate discuţiile cu latinii au fost încredinţate de către Împărat Mitropolitului Efesului şi Arhiepiscopului Nikeii – dregătorilor civili fiindu-le oprit să ia parte în vreun fel la treburile Sinodului. La rândul lor, latinii au ales pe Cardinalii Iuliano Cesarini şi Nicolo Albergati, pe Episcopii Andrei al Rhodosului şi Ioan din Forli, şi doi călugări, doctori în teologie, dintre care unul, anume Ioan, Provincial al Ordinului Dominican, a avut un rol însemnat în discuţiile Sinodului.[112] Cardinalii anunţară voinţa Papei ca toate şedinţele Sinodului să aibă loc în capela palatului său, sub cuvânt că nu se cuvenea ca Papa şi câţiva episcopi să-şi facă drum spre Catedrală prin mulţimea de norod.[113]

La Ferrara s-au ţinut cu totul cincisprezece şedinţe.[114] Două luni s-au scurs în dispute încheiate, la fel ca primele, fără nici un fel de rezultat. Amândouă părţile şi-au păstrat părerile lor. Singurul avantaj al grecilor era acela că ei apărau adevărul.

În ziua statornicită, Împăratul cu toţi Episcopii s-au adunat în palatul papal, împresurat mai dinainte de mulţime de norod. Curând s-a arătat şi Papa. Scaunele membrilor Sinodului erau rânduite întocmai cum fuseseră mai înainte în biserica Sf. Gheorghe. În mijlocul capelei, între Împărat şi Papă, două bănci erau ocupate de către cei doisprezece vorbitori greci şi latini ce şedeau unii în faţa altora. Alături de vorbitori stăteau cei ce scriau darea de seamă şi tălmacii.

Şedinţa a fost deschisă de Vissarion cu un cuvânt despre însemnătatea păcii între Biserici. În cuvântul său îndemnă Sinodul să nu precupeţească nici un mijloc pentru a duce marea lucrare la bun sfârşit, cerând în acelaşi timp ajutorul Sfintei Treimi pentru cei adunaţi să cerceteze adevărul şi pentru pace între cele două părţi dezbinate ale staulului lui Hristos. El lăudă pe Papă, pe Împărat, pe Patriarh şi pe toţi cei de faţă la Sinod pentru dorinţa sinceră şi neclintita lor hotărâre de a reaşeza pacea în Biserică, şi stărui ca Papa şi Împăratul să cinstească Sinodul cu ajutorul lor statornic şi sprijinirea şi pe mai departe a ţelurilor sale. Un cuvânt asemănător a fost ţinut şi de către Episcopul latin Andrei al Rhodosului.[115]

După aceste cuvinte de început, Marcu al Efesului a deschis subiectul de căpetenie al discuțiilor Sinodului. „Domnul nostru Iisus Hristos a lăsat dragostea moştenire ucenicilor Săi,” a spus el, „şi pacea Sa a lăsat-o lor: însă Biserica Romei a început a lăsa de-o parte porunca dragostei şi a stricat pacea. Astăzi aceeaşi Biserică, prin adunarea acestui Sinod, arată dorința de a reaşeza pacea, dar aceasta o poate împlini numai lepădând părerea care a fost şi este pricina neînțelegerii dintre Biserici; iar Sinodul de față va izbândi numai dacă se va potrivi cu Canoanele Sinoadelor Ecumenice de mai înainte.” În vederea acestui țel, Marcu ceru apoi ca „mai înainte de orice altceva să se citească în Sinod Canoanele acelor Sinoade care se leagă de subiectele aflate în dispută.”[116]

Era o cerere dreaptă; dar fireşte că latinii nu putea să o primească, întrucât mai mult ca sigur un asemenea pas ar fi pus în încurcătură Biserica Romei. Iată pricina pentru care ei s-au împotrivit lui Marcu, iar mai apoi, într-o întâlnire aparte, au făcut tot ce le stătea în putință spre a împiedica pe greci să sprijine cererea lui Marcu. Doi Cardinali, Giuliano şi Nicolo, împreună cu câțiva Episcopi, veniră în chilia Patriarhului şi acolo, de față fiind Împăratul şi mai mulți Episcopi greci, stăruiră ca grecii să amâne citirea Canoanelor, sau cel puțin să schimbe citirea solemnă a Canoanelor în Sinod cu cercetarea lor aparte.[117] Dar nici una din propunerile lor nu a primit consimțământul grecilor. Latinii fură siliți să se dea bătuți, însă în acelaşi timp declarară solemn că citirea propusă ar fi doar pentru greci şi că nu primise consimțământul de obşte al membrilor.[118] S-a făcut tot ce se putea spre a micşora solemnitatea şedinței în care avea să aibă loc citirea. Oamenilor nu li s-a îngăduit să intre în Catedrală în număr la fel de mare ca înainte. Evanghelia de pe masă era închisă, statuile Apostolilor erau puse cu fața în jos şi dinaintea lor nu s-au aprins lumânări.[119]

În ziua statornicită (16 octombrie) au fost aduse la Sinod cărțile ce cuprindeau actele Sinoadelor Ecumenice. Sub călăuzirea lui Marcu, s-au citit una câte una definițiile Sinoadelor şi Părinților despre Simbolul Credinței iar Nicolo Secundini le tălmăcea în latineşte. Marcu al Efesului întrerupea din când în când citirea cu observațiile sale.

„Să începem,” spuse Marcu, „cu actele celui de-al Treilea Sinod Ecumenic, atât de vestite pentru simbolul Părinților de la Nikeia, ca şi prin Canonul Părinților Efeseni înşişi asupra păstrării Simbolului în starea sa de la început.” S-a citit deci al şaptelea Canon al Sinodului de la Efes şi mărturisirea de credință întocmită la Întâiul Sinod Ecumenic, arătându-se că Biserica oprea cu străşnicie folosirea oricăror alte Crezuri după cel de la Nikeia, amenințând, în caz de nesupunere, pe Episcopi cu depunerea iar pe mireni cu afurisirea. După citirea Canoanelor, Marcu a spus: „Părinții Sinodului, dând acest Canon, au dat pildă ei înşişi de mare cinstire față de Crezul de la Nikeia, căci nu au voit să îngăduie adăugirea numelui de Theotokos, nume aşa de folositor în iconomia mântuirii noastre. În Canonul Sinodului de la Efes se face de-a dreptul trimitere la Crezul Nikeian, şi acum Nikeo-Constantinopolitan, în care dogma purcederii Duhului Sfânt este înfățișată mai pe larg.” Spre a explica acest lucru, Marcu spuse că Părinții de la Efes primesc amândouă Crezurile ca pe unul singur, numindu-l Crezul de la Nikeia din respect față de Sinodul care l-a dat la iveală, tot aşa cum următoarele Sinoade l-au numit şi ele Crezul de la Nikeia. În sfârşit, spre a desluşi Canonul de la Efes şi a-i întări pe toți în încredințarea că acest Canon opreşte nu numai întocmirea oricărui alt Crez, ci şi orice fel de explicitare a Crezului de la Nikeia prin mijlocirea vreunei adăugiri, Marcu cită cuvintele Sf. Chiril al Alexandriei, cel ce a prezidat Sinodul de la Efes, cuprinse în epistola sa către Ioan al Antiohiei. În epistolă Sf. Chiril opreşte orice fel de schimbare în Simbol, fie şi de un cuvânt sau de o silabă.[120] Această epistolă, urmă Marcu, a fost citită împreună cu multe alte epistole la al Patrulea Sinod Ecumenic, care a primit-o şi a întărit-o.

S-a citit apoi hotărârea celui de-al Patrulea Sinod Ecumenic de la Halkidon (din al 5-lea document), poruncind tuturor să primească Crezul de la Nikeia şi pe cel Nikeo-

Constantinopolitan ca unul singur. „Căci Părinții acestui Sinod,” adăugă Marcu, „citind amândouă Crezurile, au spus: Acest sfânt Crez este de ajuns pentru deplina cunoaştere a adevărului, căci cuprinde în sine întreaga învățătură despre Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh.”[121]

Urmă apoi citirea îndemnului lui Ioan, Patriarhul Constantinopolei, către popor, cuprins în actele Sinodului de la Constantinopol (518), în care Patriarhul îndeamnă pe toți să țină Crezul Nikeo-Constantinopolitan neclintit şi neabătut.[122] S-a citit de asemenea şi epistola lui Evtihie, Patriarhul Constantinopolei, către Papa Virgilie, luată din actele celui de-al Cincilea Sinod Ecumenic. În epistolă Patriarhul mărturiseşte că el primeşte toate definițiile alcătuite de cele patru Sinoade Ecumenice, şi cu adevărat păstrează credința pe care sfinții Părinți au desluşit-o şi întărit-o la acele Sinoade.[123]

S-a citit şi Canonul celui de-al Şaselea Sinod Ecumenic care întărea Crezul întocmit de primele două Sinoade şi primit ca o pravilă a credinței de către următoarele trei.[124] Apoi s-au făcut două extrase din cele două epistole ale Papei Agathon către Împăratul grec, cuprinse în aceleaşi acte ale celui de-al Şaselea Sinod. În epistole Papa spune că Biserica Romei susține credința lăsată moştenire de către cele cinci Sinoade Ecumenice şi are mare grijă ca toate cele definite prin Canoane să rămână neschimbate, să nu se adauge şi să nu se scoată nimic, păstrându-se nestricate atât în cuvânt cât şi în cuget.[125]

În încheiere s-a citit definiția celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic, în care se repetă Crezul Nikeo-Constantinopolitan. La citirea actelor Sinodului s-a remarcat că toți cei de față la al doilea Sinod de la Nikeia, auzind Crezul, au strigat: Noi toți credem aceasta, toți cugetăm aceasta. Aceasta este credința Apostolilor, aceasta este credința ortodoxă... Cel ce nu primeşte această credință să fie excomunicat.[126]

Când s-a citit pasajul din actele celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic ce cuprindea Simbolul Credinței, latinii înfățişară un pergament, o copie grecească foarte veche,[127] după părerea lor, a actelor Sinodului, unde în Crezul Nikeo-Constantinopolitan se spune că Sfântul Duh purcede de la Tatăl şi de la Fiul. Cu excepția adăugirii la Crez, copia, comparată cu o altă copie aflată în mâinile grecilor, a fost aflată a fi întrutotul asemenea. Din această copie latinii traseră încheierea că Părinții celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic rosteau Simbolul Credinței cu adaosul Filioque. Cardinalul Giuliano mai cită pe un anume istoric din vechime care, chipurile, dovedea că Părinții celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic rosteau Simbolul Credinței adăugit, dar Giuliano nu pomeni numele istoricului.[128]

Atunci Ghemistos, în cuvinte puține dar foarte limpezi, arătă latinilor greşeala concluziilor lor. „Dacă mărturia copiei voastre şi a istoricului vostru ar fi adevărate, ori cel puțin ar fi fost cunoscute de multă vreme în Biserica Romei,” a spus Ghemistos, „atunci neîndoielnic Thomma din Aquino şi teologii de dinainte nu ar fi folosit atât de multe argumente spre a dovedi îndreptățirea adăugirii. În loc de aceasta, ar fi putut doar să facă trimitere la adăugirea făcută Crezului de către al Şaptelea Sinod Ecumenic. Dar teologii voştri rămân tăcuți în această privință.”[129] Evident, copia înfățişată de latini la Sinod fusese ticluită în timpul controversei dintre Biserica Ortodoxă şi cea Latină asupra purcederii Duhului Sfânt.

Sfârşindu-se citirea, Marcu al Efesului încheie zicând: „Iată dar că grecii, supunându-se hotărârilor Sinoadelor şi îndemnurilor Părinților, şi luând aminte la jurământul lor, nu pot primi adăugirea la Crez ca dreaptă şi legiuită. Cu toate acestea sunt gata să asculte dovezile puse înainte de către latini spre a proba îndreptățirea adăugirii lor.”

La sfârşitul şedinței, mulți dintre latinii înşişi, mai cu osebire călugării de față la Sinod, după ce au auzit hotărârile Sinoadelor şi desluşirea lor de către Marcu, mărturisiră că niciodată n-au mai auzit asemenea lucruri, şi că grecii învață mai adevărat decât teologii latini.[130]

Andrei al Rhodosului a răspuns argumentelor folosite de Marcu împotriva adăugirii la Crez. În lunga sa cuvântare, durând două sau mai multe şedințe,[131] el încercă să dovedească: 1. Că cuvintele „şi de la Fiul" nu sunt o adăugire, ci doar o explicare a cuvintelor „Carele din Tatăl purcede," cuprinse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan; 2. Că asemenea explicări nu sunt nicidecum oprite de către Canoanele Sinoadelor; 3. Că Biserica Romei avea dreptul de a face o asemenea explicare şi de a o introduce în Crez.

Spre a dovedi că adăugirea latină nu este o adăugire, ci doar o explicare, Episcopul Rhodosului deschise o discuție preliminară asupra înțelesului cuvintelor adăugire şi explicare, aplicând apoi rezultatele disertației sale la subiectul în discuție. „O adăugire," spuse el, „înseamnă a adăuga ceva din afară la un subiect; o explicare este doar înfățişarea a ceea ce se află înlăuntrul (intra) subiectului." „Adăugirea clauzei 'Filioque' la Crez," urmă el, „este doar o explicare a celor spuse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan, adică a cuvintelor 'Carele purcede din' Tatăl." Ca dovadă Andrei cită cuvintele Sfântului Chiril al Alexandriei care, după părerea sa, recunoştea purcederea Duhului Sfânt atât de la Fiul cât şi de la Tatăl. Însă chiar dacă o asemenea recunoaştere ar fi fost cu adevărat cuprinsă în cuvintele Sfântului Chiril,[132] aceasta n-ar dovedi totuşi că cuvintele „şi de la Fiul" sunt doar o explicare a cuvintelor „Carele purcede..." O dovadă la fel de slabă în favoarea acestei idei e cuprinsă şi în cuvintele Sfântului Vasilie cel Mare citate de Andrei în folosul învățăturii latine, căci din ele Andrei trase concluzia că este cu neputință a-l reprezenta pe Tatăl fără a implica pe Fiul şi pe Duhul Sfânt.[133]

Alte argumente mai bune grecul latinizat nu a putut găsi.

Întru apărarea afirmației sale că adăugirea unor cuvinte explicatoare la Crez nu este oprită nicăieri, Andrei s-a folosit de multe argumente, ce nu aveau legătură cu subiectul discutat; de pildă, el a făcut trimitere la cuvintele Sf. Pavel: Ci măcar şi noi, sau înger din cer de va binevesti vouă afară de ceea ce am binevestit vouă, anatema să fie (Galat. 1, 8). „Şi cu toate acestea," a spus Andrei, „mai apoi s-au făcut o mulțime de adăugiri la învățătura Sfântului Pavel şi la alte părți ale Scripturii." Părinții Sinodului de la Nikeia au adăugat şi ei destul de mult la Crezul Apostolic; Părinții celui de-al Doilea Sinod Ecumenic, la Crezul de la Nikeia; Părinții de la Efes, iarăşi, au învățat multe lucruri ce nu se află în Crezul celui de-al Doilea Sinod Ecumenic. Din toate acestea Andrei trase încheierea că opreliştea Sinoadelor privea doar adăugirea unor păreri mincinoase la învățătura Bisericii cea hotărâtă mai înainte, dar nu se întinde asupra adăugirii unor cuvinte şi expresii explicative. Dar toate acestea oferă prea puține dovezi, sau mai curând nici o dovadă pentru adevărul afirmației lui Andrei. Următoarele sale argumente par a avea ceva mai multă greutate. (a) Apostolul Pavel spune: Un Domn, o credință, un botez, un Dumnezeu şi Tatăl tuturor (Efes. 4, 5-6); Biserica este una, şi ca urmare autoritatea ei este (tot timpul) una. Dar dacă Biserica în feluritele vremi când a fost nevoie şi-a îngăduit să facă adăugiri (la Crez), atunci şi în vremurile următoare ea trebuie să-şi păstreze acest drept. Mântuitorul nostru a spus: Iată eu cu voi sânt în toate zilele, până la sfârşitul veacului (Mat. 28, 20). (b) Biserica are datoria ca, prin învățătura ei, să se împotrivească tuturor ereziilor, oricând s-ar ivi ele, deci trebuie să adaoge din când în când felurite explicări la Crez care ar putea-o ajuta să-şi păzească mădularele de acele învățături mincinoase.

Vorbind despre Canoane şi despre mărturiile Părinților înfățişate de către Marcu al Efesului, Andrei se strădui să dovedească faptul că numitul Canon al Sinodului de la Efes oprea doar mărturisirea oricărei alte credințe sau învățături afară de cele cuprinse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan; în vreme ce învățătura despre purcederea Duhului Sfânt de la Fiul, spuse din nou Andrei, este doar o explicare a cuvintelor cuprinse în Crezul însuşi. Ca răspuns la observația lui Marcu, cum că acelaşi Sinod de la Efes nu ar fi adăugat cuvântul „Theotokos" la Crez, Andrei spuse că nu era nevoie de o asemenea adăugire fiindcă Crezul, întrucât vorbeşte despre Fiul lui Dumnezeu ca Dumnezeu adevărat şi despre întruparea Sa din Fecioara Maria, implică în acelaşi timp cuvântul „Theotokos." Toate hotărârile Sinoadelor şi Părinților au fost explicate de către Andrei în acelaşi fel ca şi Canonul Sinodului de la Efes, deşi multe din hotărâri opreau cu străşnicie orice fel de schimbare în Crezul Nikeo-Constantinopolitan, fie şi un cuvânt sau o silabă (Sf. Chiril al Alexandriei) sau porunceau limpede păstrarea Crezului cu aceleaşi cuvinte cu care fusese alcătuit la început (Papa Agathon).

Dreptul Bisericii Romei de a face adăugirea la Crez a fost întemeiat de Andrei (a) pe mărturiile Părinților care, după cum pretindea el, învățaseră că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl şi de la Fiul, (b) pe împrejurările care au silit această Biserică să facă adăugirea şi (c) pe suprema autoritate şi putere a Scaunului papal.

Spre a dovedi primul său argument, Andrei a făcut trimitere la Fericitul Augustin, Sf. Amvrosie, Sf. Grigorie cel Mare şi Sf. Ilarie; dar gândindu-se că mărturiile Părinților Greci ar avea mai multă greutate pentru greci, făcu câteva scurte extrase din Vasilie cel Mare, Grigorie al Nissei, Athanasie, Hrisostom, Epifanie, Anastasie Sinaitul şi Simeon Metafrastul. Toate citate sale, tâlcuite în adevăratul lor înțeles, nu spun de fapt nimic despre învățătura latină. Ele se referă fie la deoființimea celor Trei Persoane ale Sfintei Treimi, fie la trimiterea vremelnică a Duhului de către Fiul lui Dumnezeu.[134]

Explicând împrejurările în care Biserica Romei a fost silită să facă adăugirea la Crez, Andrei spuse că Papa şi un Sinod al Părinților Apuseni hotărâseră să cuprindă adăugirea în Crez spre a respinge părerile mincinoase răspândite de către nestorieni cum că Duhul Sfânt nu purcede din veşnicie. Aceasta s-a întâmplat, spuse Andrei, înainte de al Şaselea Sinod Ecumenic. Dar istoria nu pomeneşte de nici un astfel de Sinod sau hotărâre sinodală. Dimpotrivă, se ştie foarte bine că încă şi în veacul al nouălea Papa Leon al III-lea oprea orice adăugire de acest fel la Crez, şi chiar pusese să se sape pe nişte table de argint Crezul Nikeo-Constantinopolitan în greceşte şi latineşte, fără nici o adăugire.

În sfârşit, spre a dovedi dreptul Bisericii Latine sau al capului ei, Papa, de a face adăugirea cuvintelor explicative, cum le numeau latinii, Andrei făcu trimitere la Sf. Chiril al Alexandriei, în ale cărui lucrări îşi propusese să găsească aluzii foarte limpezi la autoritatea Papei de a face acest lucru; însă în acelaşi timp Andrei avu mare grijă să nu citeze înseşi cuvintele Sf. Chiril. La rândul său, Cardinalul Giuliano s-a referit la epistola Papei Agathon citită la al Şaselea Sinod Ecumenic, unde Papa spune că toate Sinoadele Ortodoxe şi Dascălii Bisericii au urmat întotdeauna învățătura Bisericii Romei şi că se teme să nu fie osândit de Domnul său Iisus Hristos de va păstra tăcerea asupra unui adevăr despre care i s-a poruncit să propovăduiască tuturor neamurile creştine.[135] N-ar fi stricat să amintească faptul că au existat o mulțime de cazuri când Biserica nu s-a supus învățăturii Papilor Latini şi că acelaşi Sinod l-a osândit pe Papa Honorie.[136]

În următoarele şedințe grecii dădură un răspuns la obiecțiile ridicate de către Andrei al Rhodosului şi de Cardinalul Giuliano. Învățatul Sholarios scrise o respingere a acestora şi o înfățişă Împăratului, care o înmână lui Vissarion al Nikeii, poruncindu-i să o înfățişeze

înaintea Sinodului.[137] Vissarion arătă întâi de toate că adăugirea la Crez trebuie privită nu ca o explicare cuprinsă în Crez, ci ca o adevărată adăugire la el, întrucât latinii o întemeiază pe un alt principiu din afară, adică „tot ceea ce are Tatăl, are şi Fiul."

Orice astfel de adăugiri la Crez, chiar de-ar fi cu adevărat nişte explicări, sunt oprite cu străşnicie după Sinodul de la Efes. Nu este oprită explicarea învățăturii de credință. Înainte de Sinodul de la Efes, Biserica Universală putea introduce asemenea explicări în Crez. Dar din vremea celui de-al Treilea Sinod Ecumenic orice adăugiri la Crez, de orice fel, erau cu totul oprite. Şi este vădit că numitul Canon nu se împotrivea adăugirilor la Crez ce erau în dezacord cu el, căci asemenea adăugiri fuseseră totdeauna oprite de Biserică, chiar în vremile de început. În epistola Sfântului Chiril către Acachie al Mitilenei, urmă Vissarion, se spune: „Sfântul Sinod Ecumenic adunat la Efes a oprit aducerea în Biserica lui Dumnezeu a oricărei alte mărturisiri de credință afară de cea existentă, predanisită nouă de către fericiții Părinți prin care a vorbit Duhul Sfânt."[138]

Deci Sinodul opreşte orice altă alcătuire a mărturisirii de credință, iar nu înfățişarea unei alte credințe; opreşte aceasta nu numai în ceea ce priveşte persoanele particulare, ci şi întreaga Biserică, punându-se chiar pe sine sub această opreliște. Părinții nu au adăugat „Theotokos" la Crez, deşi înțelesul înfățişat de acest cuvânt nu e mai mult decât o scurtă explicare a învățăturii cuprinse în Crez iar adăugirea însăşi era folositoare şi trebuincioasă pentru respingerea nestorienilor. Nici Sinoadele următoare nu au introdus în Crez definițiile dogmatice întocmite de ele, cu toate că ele slujeau tot adâncirii învățăturii cuprinse în Crez, iar învățătura sinodală asupra celor Două Firi şi Două Voințe în Hristos ar fi fost pentru învățătura ortodoxă un zid neclintit de apărare împotriva monofiziților şi monoteliților. Dimpotrivă, după cât putem să ne dăm seama din actele Sinoadelor Ecumenice, începând cu cel de la Efes, vedem că Sfinții Părinți ai acestor Sinoade au primit şi întărit Crezul în aceeaşi formă în care fusese lăsat Bisericii de către primele două Sinoade Ecumenice, fără a face nici o schimbare în el.

În acelaşi timp Sfinții Părinți au găsit mijloace de a sluji cerințelor Bisericii fără a încălca hotărârile Sinodului de la Efes. Biserica avea nevoie de noi desluşiri ale învățăturii din Crez; Părinții au făcut desluşirile prin definiții (ὅροι) ce nu au fost introduse în Crez, ci au fost înfățişate deosebi.

Felul lor de a acționa nu dovedeşte că autoritatea Bisericii ar fi fost în vreun fel ştirbită de la Sinodul de la Efes încoace, ci mai curând aduce mărturie despre unitatea sa. Rămânând credincioasă întâielor sale hotărâri, Biserica arată că a avut necontenit una şi aceeaşi voință. Prin astfel de mijloace ea se păstrează aceeaşi, altfel s-ar dovedi mincinoasă față de propriile hotărâri. Deci Biserica Romei nu poate apăra adăugirea făcută de ea la Crez prin nici un fel de împrejurări ori prin autoritatea pe care singură şi-a luat-o; căci Sinodul opreşte orice adăugire la Crez, chiar în caz de nevoie. Iar în ce priveşte autoritatea Bisericii Romei, adăugă Vissarion, se pot spune multe, dar nu este nici vremea, nici locul pentru asemenea discuții; noi ştim prea bine ce drepturi şi ce privilegii are Biserica Romei; cunoaştem puterea ei, ca şi marginile acestei puteri. Cum poate o Biserică locală să-şi ia dreptul de a face o adăugire la Crez, când acelaşi drept este refuzat de către Sinod chiar şi Bisericii Universale?

Auzind răspunsul, vorbitorii latinilor cerură sfatul Cardinalilor şi Episcopilor, ceea ce a avut ca urmare o cuvântare plicticoasă a lui Andrei al Rhodosului, fără nici un fel de legătură cu subiectul discutat.[139]

În următoarea şedință (8 noiembrie), ca răspuns la cuvântul lui Vissarion – Ioan, Episcop de Forli, repetă argumentele folosite deja la Sinod, sprijinindu-se pe teologii săi

latini; el spuse că clauza „Filioque” nu înseamnă adăugirea unui nou articol de credinţă, ci o simplă explicare cuprinsă în expresia „ex Patre,” aşa cum Vechiul Testament cuprinde în el pe cel Nou, etc.[140]

Până la urmă latinii pricepură că toată greutatea argumentării grecilor stă în definiţia dată de al Treilea Sinod Ecumenic. Iată de ce Cardinalul Giuliano, care intră în dispută cu grecii după Ioan, se folosi de toate mijloacele spre a explica în favoarea propriei Biserici opreliştea făcută de Sinod. Ea s-a făcut, spuse Giuliano, în anumite împrejurări arătate în actele Sinodului de la Efes, fiind de fapt îndreptată împotriva crezurilor neortodoxe. Aşa şi era. Un anume Harisie, preot din Filadelfia, venise la Sinodul de la Efes cu o plângere împotriva Episcopului lidian care-l excomunicase pentru că nu se învoise să primească numai crezul nestorian. În acelaşi timp Harisie, spre a-şi dovedi ortodoxia, înfăţişă propria mărturisire de credinţă (care, deşi ortodoxă, nu se potrivea întrutotul cu Crezul de la Nikeia), împreună cu crezul nestorian.

Părinţii, după ce au citit amândouă crezurile, aflară crezul nestorian plin de învăţături mincinoase şi hotărâră ca nimenea să nu îndrăznească a întocmi o altă mărturisire de credinţă afară de cea primită de către toţi. Ca urmare, spuse Giuliano, dacă Părinţii nu au respins crezul lui Harisie, fiind ortodox, deşi se deosebea de Crezul de la Nikeia, şi au osândit crezul nestorian, înseamnă că opreliştea privea doar crezurile neortodoxe.

Răspunzând lui Giuliano, Marcu observă că mărturisirea de credinţă a lui Harisie, deşi nu fusese osândită de către Sinod, din pricina ortodoxiei sale, nu a fost nici primită drept crez al Bisericii Universale, pe temeiul deosebirii ei în multe exprimări faţă de Crezul de la Nikeia. Părinţii au găsit că crezul lui Harisie era doar mărturisirea ortodoxă a credinţei unei persoane particulare. Iar Biserica, urmă Marcu, nu a oprit nicicând pe cineva să-şi mărturisească credinţa cu alte cuvinte, atâta vreme cât era o mărturisire ortodoxă şi nu era înfăţişată ca o mărturisire de credinţă a întregii Biserici. Se ştie preabine că la multe din Sinoadele următoare mulţi dintre participanţi şi-au rostit mărturisirea de credinţă cu cuvintele pe care le-au ales. Astfel, Papa Agathon, ca şi Sofronie, Patriarhul Ierusalimului, şi-au înfăţişat mărturisirea de credinţă în Epistolele citite şi primite de către al Şaselea Sinod Ecumenic. Acelaşi lucru se vede în Epistolele Soborniceşti pe care orice Episcop nou-hirotonit le trimite reprezentanţilor Bisericii din Răsărit ca dovadă a ortodoxiei sale. Iată deci pricina pentru care Sinodul nu a osândit crezul lui Harisie, în ciuda micilor deosebiri faţă de Crezul de la Nikeia. Dar orice crez nou-întocmit, chiar ortodox, ar fi fost osândit de Sinod dacă ar fi fost folosit în locul Crezului de la Nikeia pentru învăţătura catehumenilor la Botez sau, îndeobşte, în timpul slujbelor Bisericii. Lucrul acesta se poate vedea cu uşurinţă din faptul că sfântul Sinod de la Efes, după ce a osândit crezul nestorian, a oprit limpede şi cu hotărâre introducerea oricărui crez, oricât de ortodox, deosebit de cel de la Nikeia; iar aceasta s-a făcut spre a feri Crezul de la Nikeia de orice adăugiri ori schimbări. Spunând aceasta, adăugă Marcu, nu judec după mintea mea. Înţelesul Canonului este desluşit de către Sf. Chiril, care a fost de faţă la Sinod. În Epistolele sale către Ioan al Antiohiei şi Acachie al Mitilenei el explică hotărârea Sinodului la fel cum este înţeleasă de către Biserica Răsăriteană, şi cum noi înşine tocmai am arătat.

Împotrivindu-se unei asemenea explicări a Canonului Bisericii, Giuliano spuse că Sinodul de la Efes nu face deosebire între folosirea privată şi cea de obşte a Bisericii a crezurilor nou-întocmite; ci opreşte îndeobşte pe tot creştinul, fie că aparţine mirenilor ori clerului, să întocmească orice altă mărturisire de credinţă: deci, încheie din nou Giuliano, Canonul se aplică doar crezurilor heterodoxe. Ca răspuns la obiecţia sa, Marcu arătă că crezul nestorian, aşa cum dovedise Harisie, şi cum se putea vedea din iscăliturile de pe el, era folosit nu ca o mărturisire de credinţă privată, ci fusese dat anumitor eretici care trebuiau să-l iscălească spre a fi primiţi în Biserică. Tocmai având în vederea acest lucru Sinodul a oprit întocmirea oricăror crezuri noi – mai ales pentru folosirea lor de obşte în Biserică. Din această

pricină nu a osândit mărturisirea lui Harisie, care era într-adevăr una privată, deşi ea nu se potrivea în multe din formulările ei cu Crezul de la Nikeia.[141]

Însă latinii repetau cu încăpățânare argumentele lor de mai înainte în favoarea adăugirii la Crez. Neobositul Cardinal îşi istovi auditorii cu lungile sale cuvântări; socotindu-şi argumentele de nebiruit, el spuse lui Marcu: „Dacă tu aduci zece argumente, eu sunt gata să le pun împotrivă zece mii întru apărarea părerii mele.” Iar când şi-a dat seama că grecii continuau să-i respingă argumentele şi dovezile, a încercat să-i facă să schimbe subiectul discuției. „Haideți, sfinte Părinte,” spuse el lui Marcu, „să cercetăm dogma însăşi şi, dacă adăugirea la Crez se dovedeşte potrivnică învățăturii ortodoxe, atunci vom încheia discuția şi o vom scoate din Crez. Dacă însă, dimpotrivă, se va dovedi că Duhul Sfânt purcede de la Fiul, atunci trebuie să tragem încheierea că adăugirea este dreaptă şi trebuie să o păstrăm în Crez.[142]

CAPITOLUL VI
Mutarea Sinodului la Florenţa. Dispute asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul.

Cele două luni de discuţii (de la 8 octombrie până la 8 decembrie) au rămas tot fără nici un rezultat, căci fiecare parte rămânea neclintită în propriile convingeri. Grecii, văzând zadarnice toate strădaniile lor de a înclina cealaltă parte spre cauza lor, voiau să plece acasă. Însă latinii nu încetau a spune că era nevoie să se cerceteze dogma însăşi şi încercară mai întâi de toate să-l câştige de partea părerii lor pe Împărat. El a cedat îndată puterii lor de convingere, nădăjduind să-şi asigure ajutorul latinilor pentru cauza Imperiului.

Dar când Împăratul spuse Episcopilor că şi el ar dori o schimbare a cursului discuţiilor, a primit următorul răspuns: „Adevărata pricină pentru care latinii încearcă să ne facă să punem capă discuţiei despre adăugire este faptul că nu găsesc un răspuns potrivit şi mulţumitor la argumentele noastre. Ar fi deci foarte nechibzuit să părăsim o cetate aşa de puternică.” Grigorie dătătorul de pomeni fu singurul care se alătură Împăratului, fiind curând înaintat de către el la rangul de πρωτοσύγκελλος.[143]

Patriarhul se alătură Episcopilor în această chestiune. De două ori s-au adunat Episcopii în apartamentele lui spre a se sfătui între ei, hotărând până la urmă să spună Papei că adăugirea la Crez, strecurată împotriva Canoanelor şi mărturiilor Părinţilor, trebuie scoasă; că numai cu această condiţie grecii s-ar învoi să înceapă cercetarea dogmei însăşi, iar în caz că latinii nu s-ar învoi, grecii nu vor mai avea nimic de-a face cu ei. În acest punct de răscruce Vissarion al Nikeii se declară a fi de o cu totul altă părere. „De ce să nu discutăm cu latinii asupra dogmei însăşi?” spuse el. „Le putem spune încă multe lucruri frumoase.” Dar glasul lui nu a fost auzit de către restul Episcopilor.[144]

Ajungând la această încheiere, Sinodul Grecilor trimise legaţi la Împărat care i-au spus: „Latinii resping toate argumentele noastre cele mai întemeiate asupra problemei adăugirii şi în chip necinstit spun că hotărârile ce anatematizează orice adăugire la Crez nu au nimic de-a face cu ei. Dacă trecem la cercetarea dogmei, unde latinii îşi întemeiază argumentele pe mărturiile unor învăţători necunoscuţi nouă, cum oare vom apăra adevărul? Sprijinindu-se pe autoritatea Papei, vor zice tot ce vor vrea, spunând apoi că şi-au dovedit părerile la fel de limpede ca lumina soarelui: căci ei, împotriva oricărui adevăr, nu se ruşinează a spune că au şi dovedit îndreptăţirea adăugirii la Crez, fără însă a fi dovedit nimic.”

Împăratul, punând la socoteală doar ajutorul făgăduit lui de Papa, nu băgă în seamă spusele grecilor. Ascunzându-şi adevăratele socotinţe, grăi: „Însuşi ţelul venirii noastre în Italia a fost acela de a face o cercetare amănunţită a învăţăturii purcederii Duhului Sfânt, care fusese pricina de căpetenie a despărţirii Bisericilor. Dacă am lăsa problema nedezlegată, am arăta că nu avem dovezi puternice întru apărarea învăţăturii ortodoxe şi că fie suntem de acord cu latinii în unele privinţe, fie chiar încuviinţăm învăţătura lor ca adevărată. După părerea mea, trebuie neapărat să începem discutarea purcederii Duhului Sfânt.” După observaţiile făcute de Împărat, un alt Episcop, Dorothei al Mitilenei, a votat şi el pentru schimbarea subiectului aflat în discuţie.[145]

Aşteptându-se şi la alte voturi asemănătoare, Împăratul a fixat o altă întâlnire în palatul său pentru discutarea subiectului. Patriarhul a venit aşa bolnav cum se afla atunci; după el veniră şi Episcopii. Împăratul invocă nevoile Imperiului şi propriile strădanii pentru a-i

îmbunătăți starea. „Eu nu am copii," a spus el, „nu am moştenitori; nu caut slavă, ci numai bunăstarea supuşilor mei greci." Isidor şi Vissarion îi ținură partea cu multă căldură. S-a hotărât supunerea la vot. Patriarhul rămase la părerea sa. Episcopii, convinşi de cuvintele Împăratului, înclinau spre părerea lui. Marcu al Efesului a spus doar atât: „Dacă găsiți că e bine să trecem la discutarea dogmei însăşi, nu pot decât să mă învoiesc, dacă ceilalți doresc astfel." Hartofilaxul, protekdikosul şi Siropulos au fost singurele persoane dintre dregătorii apropiați Patriarhului care s-au depărtat de părerea sa. Dar, cu toate acestea, majoritatea voturilor au dus la concluzia că este nevoie să se pornească la discutarea învățăturii cuprinse în adăugirea la Crez.[146]

Mai rămânea de înlăturat o singură piedică. Papa refuza să plătească cheltuielile făcute de greci în timpul şederii lor la Ferrara, sub cuvânt că fusese înşelat de către orăşeni şi nu putea primi veniturile datorate lui de propriile oraşe, din pricina depărtării lor de Ferrara şi a sorților schimbători ai războiului. Astfel că propuse mutarea Sinodului în alt loc, cu-atât mai mult cu cât toți se aşteptau ca ciuma să lovească din nou Ferrara. El indică Florența,[147] ai cărei bogați cetățeni făgăduiseră să-i împrumute 40.000 de galbeni, numai pentru ca Sinodul să se țină în oraşul lor. Când a făcut propunerea, Papa a făgăduit la rândul său grecilor 12.000 de galbeni pe lângă leafa lor obişnuită şi două galere în sprijinul Constantinopolului, exprimându-şi în acelaşi timp nădejdea că toate lucrările se vor încheia în decurs de trei-patru luni.

Împăratul avea ştire de mai multă vreme de dorința Papei de a muta Sinodul la Florența şi trimisese în două rânduri câțiva oameni într-acolo ca să orânduiască lucrurile;[148] dar față de Episcopi îşi ascunsese planurile. Dar când ultimul său om de încredere s-a întors de la Florența, el a dezvăluit planul Papei înaintea Sinodului Grecilor, punându-le în vedere că dacă grecii se învoiesc a merge la Florența, vor fi siguri că vor primi leafa cuvenită lor pe ultimele cinci luni. La început grecii fură cu totul împotriva călătoriei, temându-se că la Florența Papa avea să se poarte cu ei şi mai neîngrădit decât o făcuse înainte.

„Nu vom părăsi Ferrara," spuseră ei. „Şi pentru ce să o facem? De ce s-ar putea orândui lucrurile mai bine la Florența decât aici? Dacă florentinii doresc să-l ajute pe Papa, atunci să-i trimită ajutorul făgăduit în acest oraş." „Dar florentinii nu se învoiesc astfel," a răspuns Împăratul. „Ei cer Papei să mute Sinodul în oraşul lor, făgăduind să-i împrumute o mare sumă de bani dacă face aceasta. Acolo veți fi plătiți nu de către Papa, ci de către bancă şi, pe deasupra, oricând veți dori. Trebuie să ştiți," urmă Împăratul, „că acum nu avem decât două căi: fie să ne ducem la Florența, fie la Constantinopol; căci Papa nu poate şi nu va continua Sinodul aici. Vreți mai bine să ne întoarcem acasă? Dar ar fi oare chibzuit lucru să lăsăm lucrurile neterminate? Cugetați numai cum şi cu a cui cheltuială trebuie să ne întoarcem la Constantinopol. Unde ne sunt mijloacele pentru călătorie? Şi cine va ajuta bietul nostru Imperiu de-l vom mânia pe Papa cu încăpățânarea noastră?"

Lipsa mijloacelor pentru călătoria de întoarcere acasă şi refuzul Papei de a le plăti leafa datorată pentru ultimele patru luni cântăriră mai mult decât toate argumentele Împăratului spre a-i convinge pe greci să se supună Papei şi să se învoiască a merge la Florența. Ei cerură doar ca Papa să-şi țină făgăduielile făcute lor. Împăratul se puse chezaş că Papa nu-i va dezamăgi.[149]

O altă întâmplare aduse nu puțină tulburare în rândul grecilor. Atunci când Patriarhul a poruncit Episcopilor să se pregătească de călătorie, i-a spus unuia dintre ei să-şi trimită toate bagajele în plus la Veneția, luând cu el doar cele necesare, adică veşmintele, întrucât la Florența avea să aibă loc unirea Bisericilor. Acest lucru i-a tulburat în aşa măsură pe Episcopi, care nu puteau vedea nimic în trecut care să asigure o pace statornică în viitor, încât Împăratul

găsi necesar să-i adune în chilia Patriarhului şi să pună capăt bănuielilor. „Nu ştiu," le-a spus el, „dacă unirea va avea loc sau nu; dar, ca să spun adevărul, eu mă aştept să fie aşa, şi-i sfătuiesc pe toți să o dorească. Însă nu pot desluşi ce temei are Patriarhul spre a o afirma aşa de sigur. Nici un grec sau latin nu putea să-i fi spus acest lucru, fiindcă nimeni nu ştie ceva despre rezultatele viitoare ale Sinodului de la Florența. Oare să-i fi descoperit Dumnezeu? În orice caz, nu vă lăsați tulburați de cuvintele sale: încă nu se ştie nimic." După această desluşire, Marcu începu să-i ceară Împăratului să adune părerile Episcopilor asupra dogmei ce urma să fie cercetată la Florența. „Dacă se învoiesc cu toții, sunt gata să încep lupta întru apărarea Ortodoxiei. Dacă nu, voi şedea alături de cei ce rămân mereu tăcuți la Sinod." Dar declarația fățişă a celui mai energic apărător al Ortodoxiei i-a mâniat în aşa chip pe cei cu conştiințele nu prea curate, încât unul dintre ei, Grigorie dătătorul de pomeni, întorcându-se către Împăratul, a spus: „Măria ta, oare l-ați pus cap al Sinodului? De este aşa, spuneți-ne şi nouă, ca să putem cu toții să ne supunem lui." La fel de nemulțumit de cuvintele lui Marcu era şi Vissarion al Nikeii. Chiar şi Împăratul l-a umplut de mustrări pe bietul bătrân.[150] Însă chiar de la prima şedință a Sinodului la Florența s-a văzut că Împăratul făgăduise de mai înainte Papei să găsească mijloace ascunse spre a ajunge la o înțelegere. Aceasta explică cuvintele Patriarhului şi pricina nemulțumirii Împăratului față de propunerile lui Marcu.

La 10 ianuarie, 1439, în catedrala din Ferrara s-a citit Bula papală ce anunța mutarea Sinodului la Florența. Drept pricină a mutării sale a fost pomenită ciuma care, în ciuda iernii, era încă foarte cumplită în oraş şi făgăduia a fi încă mai rea înspre primăvară. Dar în realitate ciuma încetase de două luni.[151]

Grecilor li se plătiră banii datorați pe ultimele patru luni şi încă câte doi florini de fiecare pentru plata cheltuielilor de călătorie. Nouăsprezece mii de florini au fost trimişi la Constantinopol. Papa părăsi oraşul cu mare pompă; dar apoi, temându-se de un atac din partea răuvoitorilor săi, îşi urmă călătoria cu o foarte mică suită, îmbrăcat ca un simplu călugăr. Împăratul luă măsuri ca nici unul dintre greci să nu se furişeze şi să se întoarcă mai înainte la Constantinopol. La 7 februarie, Papa, Episcopii şi restul clerului şi-au făcut o intrare triumfală în Florența; curând după aceea (15 februarie) a sosit şi Împăratul.

După un scurt răgaz, şedințele au reînceput (26 februarie). În prima şedință Cardinalul Giuliano i-a reamintit Împăratului făgăduiala de a numi un comitet alcătuit din membrii ambelor părți, spre a cerceta mijloacele de a face pace între Biserici, întrebându-l dacă avea în vedere asemenea mijloace şi cerându-i, dacă avea, să le facă subiectul unei discuții publice. Împăratul i-a răspuns foarte posac că nu era de nici un folos să se discute despre aceasta; că nu era nevoie ca grecii singuri să discute subiectul şi că hotărâseră să o facă împreună cu latinii. În acelaşi timp el i-a reamintit Cardinalului Giuliano că disputele asupra adăugirii la Crez încă nu se încheiaseră, că toate argumentele latinilor nu-i convinseseră pe greci asupra îndreptățirii adăugirii şi că grecii îşi păstrau dreptul de a reîncepe discuțiile oricând vor dori. Totuşi până la urmă Împăratul se învoi să cugete la mijloacele de împăcare. La sfârşitul şedinței el adună pe toți Episcopii în chilia Patriarhului şi le propuse să discute mijloacele de împăcare a Bisericilor. Nimeni nu a dat un răspuns propunerii sale, hotărându-se doar să fie numite opt persoane dintre membrii Sinodului care să înceapă o consfătuire aparte cu latinii pe tema cu pricina. Dar hotărârea nu a fost pusă în aplicare, căci Papa, aşteptându-se la mai mari concesii din partea grecilor, ceru să aibă loc o discuție publică asupra subiectului.[152]

În următoarea şedință (2 martie) s-a cercetat învățătura latină despre purcederea Duhului Sfânt de la Fiul. Dreptul de a propune temele, care la Ferrara aparținea grecilor, a fost aici cedat latinilor de către Împărat. Marcu al Efesului era aproape singurul care întreținea discuțiile din partea grecilor; Vissarion a vorbit mai târziu, când se discutau mijloacele de

împăcare. Marcu a întâlnit un adversar iscusit în Ioan de Monte Nigro, un provincial dominican, vestit pentru îndemânarea sa dialectică.

Ioan începu prin a spune că toate argumentele şi raționamentele sale se vor întemeia pe autoritatea Sfintei Scripturi şi a Sfinților Părinți; dar de fapt nu s-a folosit de Sfânta Scriptură, ci de tot felul de citate îndoielnice şi măsluite din Părinți, pe care-i cunoştea din traduceri de foarte slabă calitate; pe deasupra, cuvântările sale nu erau nimic altceva decât o demonstrație de raționament scolastic. În loc să explice cuvintele Sfinților Părinți în acord cu scrierile lor, el s-a folosit de felurite argumente scolastice spre a defini sensul cuvintelor cuprinse în citatele de la Părinți.

După ce şi-a afirmat părerea că verbul *a purcede* înseamnă a primi existență (λαμβανειν το ειναι), Ioan a citat două locuri din lucrările Sfântului Epifanie, în care a încercat să găsească o dovadă a purcederii Duhului Sfânt nu numai de la Tatăl, ci şi de la Fiul. Amândouă locurile sunt citate aşa cum se găsesc în versiunea latină a lui Amvrosie Traversari, ale cărui traduceri în general nu aveau defel faima unei mari corectitudini.[153] Primul loc sună în felul următor: *Tatăl Îl numeşte pe El Fiu, Care este din Sine, şi Duh Sfânt pe Cel ce este de la amândoi* (ο μονον εξ αμφοιν εστιν).[154] Celălalt citat sună astfel: Întrucât nimeni nu L-a văzut pe Tatăl (εώρακεν) fără numai Fiul, nici pe Fiul fără numai Tatăl; la fel, îndrăznesc a zice, nimeni nu a văzut pe Duhul Sfânt fără numai Tatăl şi Fiul, de la Care El purcede, şi de la Care El primeşte; nici pe Fiul şi pe Tatăl, fără numai Duhul Sfânt, Care întru adevăr slăveşte şi învață toate, Care este de la Tatăl şi Fiul (ὅπερ ἐστί παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ).[155] Găsind în primul citat este de la Amândoi; iar în al doilea citat este de la Fiul, Ioan trase concluzia că, după învățătura Sfântului Epifanie, Duhul Sfânt purcede şi de la Fiul.

Marcu al Efesului, fără a face trimitere la textul grecesc al lui Epifanie, arătă greşeala concluziei lui Ioan. El spuse că cuvintele citate nu duc neapărat la concluzia că Duhul Sfânt purcede de la Fiul. Expresia *a fi de la cineva* (τὸ ἐκ τίνος εἶναι) nu înseamnă neapărat *a purcede de la cineva*; ele se folosesc în înțelesuri diferite. Sf. Epifanie nu spune primeşte existență, ci numai primeşte, şi spune aceasta întemeindu-se pe cuvintele Domnului: dintru al meu va primi şi va vesti vouă (Ioan 16, 14). Dacă Sf. Epifanie înțelegea că Duhul Sfânt îşi primeşte existența de la Fiul, ar fi spus: Nimeni nu cunoaşte pe Tatăl şi pe Fiul, fără numai Duhul Sfânt, de la cari (la plural) El purcede şi de la cari (pl.) primeşte; iar atunci cuvintele purcede şi primeşte ar avea aceeaşi valoare. Dar Epifanie, repetând pronumele de la care (sing.), şi punând conjuncția şi între cele două cuvinte, arată că dă un înțeles cuvântului purcede şi un altul cuvântului primeşte. Prin verbul purcede el vrea să arate că Duhul Sfânt îşi primeşte existența de la Tatăl; iar prin verbul primeşte vrea să însemneze că Duhul Sfânt, fiind de o ființă şi existență cu Fiul, înfățişează credincioşilor o învățătură asemenea cu cea a lui Hristos Însuşi. Această tâlcuire a cuvintelor Domnului dintru al meu va primi a fost întărită de Marcu prin citarea tâlcuirii Sfântului Ioan Gură de Aur (Cuv. 78 la Sf. Ioan) şi cea a Sfântului Chiril al Alexandriei (Thesaurus, c. 14).

În continuare a fost luată în cercetare cartea Sfântului Epifanie. Marcu arătă chiar de la început că acea carte fusese încă demult interpolată şi că primul pasaj trebuie citit este cunoscut de către Amândoi (παρ' ἀμφοῖν νοεῖται), dar fără verbul „este.” Nu se ştie care era versiunea din copia folosită de Sinod, dar cu siguranță în amândouă cazurile nu se afla verbul este, verb pe care Ioan îşi întemeiase argumentul său principal.

Ioan, deşi încuviință că greşala sa pornea din traducerea incorectă a lui Traversari,[156] continuă totuşi să afirme că verbul este trebuie subînțeles în textele citate şi, cu această presupunere, repetă că Sf. Epifanie se gândea la purcederea Duhului Sfânt şi de la Fiul. Însă şi dacă am subînțelege verbul care lipseşte, tot n-am avea vreo pricină să ajungem la concluzia

că Sf. Epifanie vorbeşte despre purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl şi de la Fiul. Cuvintele sale ar putea exprima unitatea de fiinţă între Persoanele Sfintei Treimi. Astfel, câţiva învăţaţi spun că Duhul Sfânt este de la Tatăl şi Fiul şi din Fiinţa Lor, căci este deofiinţă cu Tatăl şi Fiul.[157]

La rândul său Marcu, spre a respinge atacul adversarului, cită cuvintele Sfântului Vasilie cel Mare, unde spune limpede că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, nu de altundeva. Iată ce scrie Sf. Vasilie în a cincea sa carte împotriva lui Evnomie: „Dumnezeu dă naştere nu precum omul, ci dă naştere cu adevărat. El săvârşeşte o naştere din Sine Însuşi – Cuvântul; nu un cuvânt omenesc, ci-l arată pe acest Cuvânt a fi cu adevărat din Sine Însuşi. El iveşte Duhul prin gura Sa, nu precum omul, căci gura lui Dumnezeu nu este trupească, dar Duhul este din El, iar nu de altundeva."[158] Primind încuviinţarea lui Ioan că naşterea Fiului ca şi purcederea Duhului Sfânt aparţin Persoanei Tatălui, iar nu Fiinţei Sale, care este una şi aceeaşi cu Fiinţa Fiului şi Duhului Sfânt, Marcu trase următoarea încheiere din cuvintele Sf. Vasilie: „Dacă Duhul purcede de la Persoana Tatălui, atunci expresia nu de altundeva arată că El nu purcede de la o altă Persoană." Dar în disputele următoare asupra pasajului cei doi oponenţi ocoliră şi cea mai măruntă referire la legătura Fiului şi Duhului Sfânt cu Persoana şi Fiinţa Tatălui, ca şi la legătura dintre Persoană şi Fiinţă în Dumnezeire – probleme care, departe de a arunca o nouă lumină asupra subiectului în dispută, nu ar fi făcut decât să ofere noi pricini de discuţie. Marcu al Efesului se ţinu strict de formulările şi definiţiile teologilor greci; Ioan îşi întemeie apărarea pe subtilele raţionamente ale profesorilor săi scolastici.[159]

A treia şedinţă (5 martie) s-a dovedit la fel de neroditoare ca şi primele. Nu s-a luat în discuţie nici măcar un singur nou pasaj din scrierile Părinţilor sau din Sfânta Scriptură.[160]

În următoarele trei şedinţe (din 7, 10 şi 14 martie) s-a discutat în principal un pasaj din a treia carte a Sf. Vasilie cel Mare împotriva lui Evnomie, pasaj la care Ioan făcuse aluzie de mai multe ori în disputele sale cu grecii. Iată cum sună locul cu pricina în copia prezentată de către Ioan: „Dacă Duhul Sfânt este al treilea ca rang şi orânduire, atunci de ce trebuie să fie neapărat al treilea şi ca Fiinţă? Că El este al doilea după Fiul ca rang, de la Dânsul primit şi vestit nouă, ne spune învăţătura de credinţă; dar că este al treilea în Fiinţă nu ni se spune în Scriptură şi nu se poate afirma cu siguranţă din cele pomenite mai sus."

„Acest pasaj este luat de la Sf. Vasilie," spuse Marcu, „şi este de asemenea corupt, atât în manuscrisele noastre cât şi în ale voastre; la Constantinopol se află patru sau cinci codice în care sună la fel; dar se pot găsi o mie de cópii unde nici înţelesul, nici cuvintele Sfinţilor Părinţi nu sunt schimbate. Aproape sigur că pasajul cu pricina a fost corupt în chip voit," urmă Marcu, „de către vreun apărător al învăţăturii voastre."[161] Însă Ioan încercă să dovedească că copia este autentică, spunând că nu dă semne a fi fost coruptă, că fusese adusă de curând de la Constantinopol, fiind scrisă pe pergament şi, foarte probabil, veche de şase sute de ani, deci de dinainte de despărţirea Bisericilor. Era însă doar o presupunere. Copia lui Marcu era şi ea una foarte veche. Iată cum suna în ea pasajul în discuţie: „Dacă Duhul Sfânt este al treilea ca rang şi orânduire, atunci de ce trebuie să fie neapărat al treilea şi ca Fiinţă? Că Duhul, ca rang, stă al doilea după Fiul, aceasta, poate, ni se spune în învăţătura de credinţă; dar că este al treilea şi ca Fiinţă nu se spune în Sfintele Scripturi, şi nu se poate afirma cu siguranţă din cele pomenite mai sus."[162]

Alăturând acest loc cu mai înainte pomenita învăţătură a Sf. Vasilie, Marcu dovedi foarte limpede că varianta apărată de latini nu era varianta autentică a locului citat. El atrase atenţia asupra cuvintelor precedente ale Sf. Vasilie, care erau aceleaşi în amândouă copiile. Sf. Vasilie, respingând învăţătura lui Evnomie, arată: „Evnomie zice că i s-a spus de către Sfinţi că Duhul Sfânt este al treilea ca orânduire şi rang, iar el crede că este al treilea şi ca

Ființă. Dar nu poate spune care sunt Sfinții ce au propovăduit această învățătură, şi cu ce cuvinte. Mai fost-a vreodată cineva aşa de îndrăzneț, încât să aducă asemenea înnoiri în dogmele Dumnezeieşti?” Din aceste cuvinte, urmă Marcu, se vede că Sf. Vasilie nu primeşte părerea că Tatăl numeşte pe Duhul Sfânt al treilea ca rang, şi în chip desluşit leapădă părerea că El ar fi al treilea ca Ființă. Deci întrucât Sf. Vasilie nu primeşte părerea că Duhul Sfânt este al doilea ca rang după Fiul, de ce ar încuviința o idee pe care el însuşi nu vrea să o primească; adică, pentru ce ar cita cuvintele ce alcătuiesc adăugirea din varianta latină?

Ioan, admițând împreună cu Evnomie că Duhul Sfânt este al doilea ca rang după Fiul, afirma că aceasta este şi părerea Sf. Vasilie şi îşi apăra propria variantă zicând (1) că al Patrulea Sinod Ecumenic numeşte învățătura Sf. Vasilie neclintită şi sigură, în vreme ce varianta: „aceasta, poate, ni se spune în învățătura de credință” presupune o oarecare nesiguranță; (2) că, ceva mai încolo, Sf. Vasilie, spre a întări ideea că nu trebuie să se deducă din deosebirea rangului o deosebire a firii, dă ca pildă îngerii. Deci dacă primim neabătut ceea ce se spune aici despre îngeri, atunci în acelaşi chip trebuie să primim cuvintele Sfântului Vasilie despre Duhul Sfânt, adică faptul că el, neînvoindu-se să primească o deosebire între ființa Aceluia şi cea a Fiului lui Dumnezeu, admite totuşi o deosebire ca rang. La aceasta Marcu cu îndreptățire răspunse că a primi o idee potrivnică pe temeiul unei presupuneri, numai spre a o respinge de îndată ce ai primit-o, nu arată nici un semn de nesiguranță; iată deci ce vrea să spună Sf. Vasilie când zice: „Că Duhul stă al doilea după Fiul ca rang, aceasta, poate, ni se spune în învățătura de credință.” Pe deasupra, trimiterea la pilda îngerilor nu face decât să întărească ideea primită de Sf. Vasilie pe temeiul unei presupuneri, şi astfel tăria argumentului său nu este nicidecum slăbită.

Spre a dovedi că ideea cuprinsă în varianta adăugită a latinilor asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul este cu totul străină Sfântului Vasilie, Marcu făcu trimitere la înseşi cuvintele Părintelui din epistola către fratele său, Grigorie al Nissei: „Orice bunătate dată nouă de puterea lui Dumnezeu o numim lucrarea harului celui atotlucrător, cum zice Apostolul: Şi toate acestea le lucrează unul şi acelaşi Duh, împărțind deosebi fiecăruia precum voieşte (1 Cor. 12, 11). Ci întreba-vom: oare împărțirea darurilor către cei vrednici de ele îşi are obârşia numai de la Duhul Sfânt? Scripturile ne învață să credem că Începătorul împărțirii darurilor ce lucrează în noi prin Duhul Sfânt este Cel Unul-născut al lui Dumnezeu, căci Scriptura ne spune că toate printr'însul s-au făcut (Ioan 1, 3) şi toate întru dânsul împreună stau (Col. 1, 17).” Ceva mai jos Sf. Vasilie urmează: „Aşadar, întrucât Duhul Sfânt, de la Care toate darurile cele bune se împart făpturilor celor zidite, ține de Fiul, cu Carele în chip nedespărțit este primit, şi îşi are existența de la Tatăl, ca de la Pricina de la carea purcede, înseamnă că prin aceasta El are o însuşire aparte a osebirii Sale ca Persoană, adică faptul că este cunoscut prin Fiul şi cu El, şi este de la Tatăl.”

Cu toată limpezimea cu care cuvintele de mai sus dovedeau veşnica purcedere a Duhului Sfânt de la Dumnezeu Tatăl şi dependența Sa de Fiul numai în ce priveşte împărțirea darurilor către zidirile Sale, totuşi Ioan, cu dinadinsul jucându-se cu cuvântul ține de, îi dădu înțelesul de purcedere după existență şi, legând de cuvintele Sfântului Vasilie cele spuse tot de către el lui Evnomie, dădu la iveală următorul silogism: „Fiul este Principiul, fiind Dumnezeu din Dumnezeu; aceeaşi legătura pe care Fiul o păstrează cu Tatăl, ținând de El, o păstrează şi Duhul Sfânt cu Fiul, ținând de El. Iată de ce Fiul e numit al doilea în orânduială şi rang, iar Duhul Sfânt al treilea. Această orânduială este orânduiala purcederii lor.” Întregul raționament nu are nici un temei în adevăratele cuvinte ale Sfântului Vasilie. „Înțelesul verbului ține de,” spuse Marcu către potrivnicul său, „e definit de către cuvintele cele mai apropiate: cu Carele în chip nedespărțit este primit. Iar în ce priveşte cuvintele al treilea ca orânduire şi rang, ele nu sunt rostite de către Sf. Vasilie, care zice doar că Evnomie susține o asemenea părere. Este totuşi trebuință,” urmă Marcu, „ca Persoanele Treimii să se afle într-o anume orânduire

îndesineşi. Fiul cel unu, Carele ca Unul-născut din cea nefăcută Lumină străluceşte, trebuie numărat îndată după acea Lumină, şi deci Duhul Sfânt trebuie numărat al treilea, ca nu cumva, nefiind osebit de Fiul prin orânduire, să fie luat drept Fiul.”[163] Aceasta este şi părerea Sfântului Vasilie; altfel, dacă ar fi pus pe Duhul în aceeaşi legătură cu Fiul precum Fiul este cu Tatăl, atunci nu l-ar mai fi învinuit pe Evnomie ca pe un îndrăzneț înnoitor pentru a fi numit pe Duhul al treilea ca orânduire şi rang.

Voind a dovedi că Sf. Vasilie nu putea respinge purcederea Duhului Sfânt de la Fiul ca pe o înnoire, Ioan cită cuvintele Sfântului Athanasie cel Mare din convorbirea sa cu Arie la Sinodul de la Nikeia şi din epistola sa către Serapion. În primul loc, potrivit variantei lui Ioan, se spune: „Dacă Duhul Sfânt nu este din Ființa Tatălui şi Fiului, atunci cum se face că Fiul pune Numele Său în predania sfințirii (adică în porunca sfințirii sau botezului), când zice: Mergând învățați toate neamurile, botezându-i pre ei în Numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh.”[164] În ultimul citat se spune: „Duhul primeşte de la Fiul, după cuvântul Domnului: dintru al Meu va primi şi va vesti vouă.” Despre Fiul se spune: Eu am venit întru numele Tatălui meu (Ioan 5, 43); iar despre Duhul: Duhul cel Sfânt, pre carele-l va trimite Tatăl întru Numele meu (Ioan 14, 26).

Dacă Duhul față de Fiul are aceeaşi orânduială şi fire (taxin kai fusin) precum are Fiul față de Tatăl, cel ce numeşte Duhul făptură va cugeta negreşit acelaşi lucru şi despre Fiul.[165] Însă Marcu, ca răspuns la întâia premisă, observă pe bună dreptate că „şi noi mărturisim că Duhul Sfânt este al treilea ca orânduială în Dumnezeiasca Treime; dar este cu adevărat lucru de mirare cum de socotiți că s-au spus lucruri ce nu s-au pomenit vreodată undeva, numai ca El să fie al treilea şi ca rang!” În ce priveşte al doilea citat, spuse Marcu, „Sf. Athanasie a scris acestea împotriva pnevmatomahilor, cei ce aşezau pe Duhul Sfânt mai prejos de Fiul, numindu-l făptură. Voind a dovedi că Duhul Sfânt este de aceeaşi cinste şi deoființă cu Tatăl şi Fiul, Sf. Athanasie arată că Duhul Sfânt în Scriptură este aşezat în rând cu Tatăl şi Fiul şi are aceeaşi voință şi lucrare. Dascălii Bisericii au folosit întotdeauna acest argument spre a dovedi unitatea firii unei Persoane cu cealaltă. Dacă Sf. Athanasie a gândit la fel ca voi, atunci de ce nu zice că Fiul are existența de la Tatăl iar Duhul Sfânt de la Fiul, sau că Tatăl naşte pe Fiul iar Fiul dă la iveală pe Duhul? El însă doar asemuieşte lucrările lor în iconomia mântuirii omului.” Ca încheiere, Marcu pomeni înseşi cuvintele Sfântului Athanasie în care el numeşte pe Dumnezeu Tatăl singura obârşie a Dumnezeirii.[166]

Ioan încercă să-şi apere părerea cu cuvintele Sf. Vasilie, luate din Omilia lui despre Sfântul Botez: „Trebuie să mărturisim un Tată, un Fiu, un Duh: nu doi Tați, nici doi Fii, căci Duhul nu este Fiul, nici este numit astfel; iar din Duhul nu primim pe nimeni, aşa cum (primim) pe Duhul de la Fiul.”[167] Acesta este înțelesul real al cuvintelor, primit de către Marcu al Efesului. Dar Ioan traduse şi tâlcui ultimele cuvinte în chip diferit.[168] Disputa este vrednică de pomenire pentru că a dat prilej scolasticilor latini să pună în discuție problema darurilor duhovniceşti: trebuie oare socotite a fi create sau nu?

Întrebarea cu pricina, pe lângă faptul că nu prea avea de-a face cu subiectul principal al disputei şi cu tâlcuirea locului luat din Omilia pusă pe seama Sf. Vasilie, i-ar fi adus prea puțin folos lui Marcu prin rezolvarea ei, nefăcând altceva decât să lungească controversa. Marcu ştia foarte bine câte dispute au pornit de la această întrebare pe la mijlocul veacului al patrusprezecelea în Biserica din Constantinopol, în vremea disputelor despre Ființa Dumnezeiască şi lucrări şi despre crearea sau necrearea darurilor duhovniceşti. Chiar spre sfârşitul şedințelor private de la Ferrara, când subiectul discuției era fericirea drepților, s-a propus şi această problemă. La vremea aceea Marcu a refuzat să dea vreun răspuns căci, zice Siropulos, Împăratul statornicise şi poruncise mai înainte ca nimenea să nu îndrăznească a răspunde la asemenea întrebări.[169] Acum iarăşi, în ciuda faptului că potrivnicul său îi ceru

de trei ori să dea un răspuns, Marcu rămase tăcut. Iar pentru un judecător nepărtinitor, tăcerea sa era mai bună decât o mie de cuvântări iscusite, pe care le-ar fi putut ține, dacă ar fi dorit, asupra unui subiect ce nu era deloc nou pentru el, şi pe care, fireşte, îl cercetase temeinic din scrierile teologilor săi. Ştia mai dinainte cum avea să fie înțeleasă hotărârea sa dar, nedorind a da prilej unor noi dispute, rămase tăcut. Împăratul, înțelegând ce jertfă făcea Marcu pentru pacea de obşte, îi luă partea şi-i puse în vedere în două rânduri celui ce întreba că problema cu pricina nu ține de subiectul discutat şi că grecii nu veniseră să răspundă la asemenea întrebări.[170]

Disputele continuară apoi pe tema altor locuri de la Sfinții Părinți. Însă acea şedință a adunării, a şasea la Florența, a fost ultima dintre cele la care amândouă părțile au luat parte la controversă. Împăratul, obosit de tărăgănarea lucrurilor, îi încredință lui Marcu sarcina ca până la următoarea şedință să pregătească o expunere a principalelor temeiuri ale învățăturii ortodoxe asupra subiectului în discuție.[171]

Deci în şedința următoare (17 martie) Marcu a vorbit înaintea Sinodului şi, înfățişând rând pe rând locuri din Evanghelie şi Apostol, hotărârile Sinoadelor şi mărturiile Părinților de până la al Treilea Sinod Ecumenic, arătă cum autoritatea Scripturii şi învățătura Bisericii din vechime întăreau dogma mărturisită în toată curăția ei de Biserica Ortodoxă Răsăriteană, şi respinse nou-scornita învățătură a Bisericii Romei. Iată un fragment din cuvântul său:

„Întâi de toate, Însuşi Dumnezeu Cuvântul, întâiul Grăitor de Dumnezeu şi Dascăl al celor Dumnezeieşti, în cel de pe urmă cuvânt către ucenicii Săi le-a spus, când le-a împărtăşit tainele teologiei: Iară când va veni Mângâietorul pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul Adevărului carele de la Tatăl purcede, Acela va mărturisi pentru Mine. Aici, prin trei graiuri, Mântuitorul nostru a aşezat cele trei Persoane Dumnezeieşti în legătura uneia cu cealaltă. Despre Duhul zice, când va veni; despre Sine şi Tatăl, pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl; apoi numai despre Tatăl, carele de la Tatăl purcede. Oare nu vedeți straşnica acrivie a Dumnezeieştii învățături? Cuvintele când... va veni arată slobozenia şi marea vrednicie a Duhului. Când zice: pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, arată voia Sa şi a Tatălui pentru trimiterea Duhului Sfânt. Dar când zice: Carele de la Tatăl purcede, El arată Pricina Duhului, de la carea Îşi ia ființarea. (...) Dar de ce Domnul, după ce a pomenit de Sine şi a pus pe seama Sa şi a Tatălui trimiterea Duhului Sfânt, nu a spus despre purcederea Aceluia: 'Carele de la Noi purcede'? Negreşit că ar fi spus aceasta, de ar fi mărturisit purcederea Duhului Sfânt şi de la Sine. Iar cum că purcederea de la Tatăl alcătuieşte o însuşire personală a Duhului Sfânt şi, ca urmare, nu poate fi vorba aici de nici un fel de 'Filioque,' mărturiseşte Sf. Grigorie. Zugrăvind însuşirile personale ale Persoanelor Dumnezeieşti, el zice: 'Păstrându-ne în hotarele date nouă, vom înfățişa pe Cel Nenăscut, Cel Născut şi Cel Purcezător din Tatăl.'[172] Deci dacă însuşirea personală a Sfântului Duh este purcederea Sa din Tatăl, şi nu o purcedere oarecare, iar însuşirea personală trebuie să se suprapună pe deplin cu persoana căreia îi aparține ca persoană, necuprinzând în sine ceva mai mult sau mai puțin – atunci, de este un Duh Sfânt, El purcede de la Tatăl; iar de purcede cineva de la Tatăl, atunci este Duhul Sfânt.

Pavel, ucenicul lui Hristos, scrie în Epistola sa către Corintheni: Însă noi nu am luat duhul lumii, ci Duhul cel din Dumnezeu (1 Cor. 2, 12). Şi să nu creadă cineva că în acest loc prin numele de Dumnezeu s-ar putea înțelege Fiul. Sf. Ioan, desluşind[173] această teologie în descoperirea sa către Grigorie Făcătorul de Minuni în cugetarea despre Fecioara Maria, zice: 'Unul este Duhul Sfânt, primindu-şi ființarea de la Dumnezeu şi arătându-se oamenilor prin Fiul.' Este vădit că aici nu trebuie să înțelegem că în cuvintele 'primindu-şi ființarea de la Dumnezeu' ar fi vorba de Fiul, căci altfel nu s-ar fi spus: şi arătându-se oamenilor prin Fiul. (...)

După Dumnezeiescul Apostol Pavel, iată şi pe ucenicul său, fericitul Dionisie. (...) Arătând deosebirea între Persoanele Dumnezeieşti, el zice: ‘Singurul izvor al Dumnezeirii mai presus de fiinţă este Tatăl’.[174] Deci dacă Tatăl este singurul izvor al Dumnezeirii, deosebindu-se prin aceasta de Fiul şi de Duhul Sfânt, atunci nici Fiul, nici Duhul Sfânt nu pot fi izvor al Dumnezeirii dimpreună cu Tatăl. Acelaşi lucru îl spune şi Sf. Athanasie cel Mare în Omilia sa despre veşnica fiinţare a Fiului şi Sfântului Duh. Noi ne deosebim, zice el, atât de iudei cât şi de cei ce defaimă creştinătatea, cei ce tăgăduind pe Dumnezeu din Dumnezeu, zic asemeni iudeilor că este un singur Dumnezeu, neînţelegând că este un singur nenăscut şi un singur izvor al Dumnezeirii – Tatăl – ci înţelegând că El nu are Fiu sau Cuvânt Vieţuitor.

Ci să vă arătăm şi hotărnicirile Sinoadelor Ecumenice: ele întăresc învăţătura noastră. Iată cum grăieşte Întâiul Sinod Ecumenic, prin gura lui Leontie, Episcopul Chesariei, către filosoful cel ce se îndoia: ‘Primeşte Dumnezeirea cea una a Tatălui, Carele a zămislit pe Fiul, şi a Fiului născut din El, şi a Duhului Sfânt purcezător din acelaşi Tată şi aparţinător Fiului, cum zice Dumnezeiescul Apostol: Iar de nu are cineva Duhul lui Hristos, acela nu este al Lui (Rom. 8, 9).’ Prin cuvintele ‘aparţinător Fiului’ Părinţii înţeleg că deşi Duhul Sfânt nu purcede de la Fiul, El nu Îi este străin, fiind al Lui prin fiinţă, deofiinţă cu El. Tot aşa învaţă Vasilie cel Mare: ‘Duhul este numit Hristos, fiind unit fiinţial cu Hristos.’[175] Dacă Sf. Vasilie ar fi încuviinţat existenţa Duhului de la Fiul, cum zice cartea cu adăugiri străine, atunci nu ar mai fi zis: ‘fiind unit fiinţial cu Hristos,’ ci ‘purcezând şi primind existenţă de la El.’

Al Doilea Sinod Ecumenic, dorind a desluşi cuvintele Crezului de la Nikeia, ‘şi întru Duhul Sfânt,’ şi să arate mai limpede, împotriva ereticilor, cum anume Duhul Sfânt este numărat împreună cu Tatăl şi Fiul, grăieşte astfel în simbolul său: ‘credem în Duhul Sfânt, Domnul şi de viaţă dătătorul, Carele din Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi slăvit.’ Trebuie să băgăm de seamă aici ţelurile urmărite de Părinţi atunci când au scris aceste cuvinte. Sinodul dorea să înfăţişeze felul unirii Duhului Sfânt cu Tată şi cu Fiul, dar iată cu câtă osebire însemnează Sinodul apropierea Duhului Sfânt de Tatăl şi de Fiul. Părinţii nu au spus că Duhul e numărat cu Tatăl şi Fiul, ci că El purcede din Tatăl şi este împreună închinat şi împreună slăvit cu Tatăl şi cu Fiul, adică este de aceeaşi cinste şi deofiinţă cu Ei. Dacă Sinodul încuviinţa purcederea Duhului de la Tatăl şi de la Fiul, atunci de ce, când a vorbit de Tatăl şi de Fiul, nu a spus: ‘Carele de la Tatăl şi de la Fiul purcede, Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi slăvit’? Aşa ar fi trebuit să spună Sinodul dacă ar fi fost de partea unei astfel de învăţături. Dar întrucât în primul caz Părinţii nu au pomenit pe Fiul când au arătat pricina purcederii, dar L-au pomenit în al doilea loc, când au arătat deopotrivă cinstirea şi deofiinţimea Sa, este limpede că nu primeau purcederea Duhului Sfânt şi de la Fiul. Faptul că această desluşire este desăvârşită, iar nu pe jumătate desăvârşită, cum voi ziceţi, se vădeşte din aceea că nici unul dintre Sinoadele următoare n-a dat o nouă formă desluşirii şi nu a adăugat că Duhul purcede de la Fiul. Dimpotrivă, toate Sinoadele au oprit şi au osândit prin hotărârile lor adăugirea, ca şi cum proroceşte ar fi văzut mai dinainte ceea ce avea să se petreacă între voi.

Grigorie Teologul, rămânând cu totul credincios sieşi şi altor Părinţi, zice: ‘Tot ceea ce are Tatăl aparţine şi Fiului, afară de obârşire.’

Al Treilea Sinod Ecumenic, după ce a ascultat crezul nestorian (înfăţişat de presviterul Harisie), care între altele cuprindea şi următoarele: ‘Duhul Sfânt nu este Fiul, nici nu-şi ia fiinţarea prin Fiul,’ a primit şi a încuviinţat acea teologie ca fiind cea a Părinţilor şi potrivită cu Dumnezeiasca Scriptură, fără a aduce vreo pricină împotriva ei. Dar în hotărârea asupra Crezului, Sinodul a însemnat: ‘Dacă cineva, fie Episcop, preot ori mirean, se va găsi fie

susținând, fie învățând cele cuprinse în mărturisirea înfățişată de presviterul Harisie privitor la întruparea Fiului cel Unul-născut al lui Dumnezeu, sau[176] necinstitoarea şi nelegiuita învățătură a lui Nestorie, va cădea sub osânda acestui sfânt şi Ecumenic Sobor.'[177] Vedeți, Părinților, care învățătură din acest Crez e numită de către Sinod necinstitoare şi nelegiuită? Învățătura despre întruparea Fiului cel Unul-născut al lui Dumnezeu. Vedem deci că dogmele legate de teologhisire[178] au fost aflate de către Sinod a fi sănătoase, evlavioase şi fără greşală. Aceasta iarăşi aduce nu puțină dovadă în sprijinul învățăturii de obşte a Bisericii, cum că Duhul Sfânt nu purcede de la Fiul.

Iar când fericitul Chiril, pricindu-se cu Nestorie asupra purcederii Duhului Sfânt, dădu oarecare temei a crede că încuviința purcederea Duhului de la Fiul, Theodorit, mustrându-l în numele Episcopilor Răsăriteni, a scris: 'Dacă el (Chiril al Alexandriei) numeşte Duhul ca aparținând Fiului, în înțelesul că este deoființă cu Fiul şi purcede de la Tatăl, atunci ne învoim cu el şi numim cuvintele lui ortodoxe; dar dacă înțelege că Duhul îşi primeşte existența de la Fiul sau prin Fiul, atunci lepădăm cuvintele lui ca viclene şi hulitoare. Căci noi credem pe Domnul, Carele a zis: Duhul adevărului, Carele din Tatăl purcede.' Răspunzând învinuirii într-o epistolă către un oarecare Episcop Evtropie, Chiril se plânge a fi fost ponegrit de către acesta din pricina duşmăniei ce i-o purta şi a prieteniei sale cu Nestorie. Tot el scria în apologia sa că 'deşi Fiul purcede din Tatăl, El nu e totuşi străin de Fiul, căci Fiul le are pe toate de obşte cu Tatăl.' Iată deci că încuviințează acea parte a învățăturii în care Theodorit este de acord cu el. În sfârşit, la încheierea păcii cu răsăritenii, fericitul Chiril i-a scris pe aceeaşi temă lui Ioan al Antiohiei. Aici el vorbeşte din nou despre purcederea Duhului Sfânt şi despre Crez: 'Nu ne îngăduim nici nouă şi nici altora a schimba un singur cuvânt în Simbolul Credinței, a scoate o singură silabă, pururea luând seama la cel ce a zis: Nu ridica hotarele vecinice, carile le-au pus părinții tăi (Pilde 22, 28), că nu ei au fost cei ce au vorbit, ci Duhul lui Dumnezeu şi Tatăl, Carele purcede de la El, nefiind însă străin Fiului în ce priveşte ființa Sa.' Puteți vedea şi de aici cu care parte a despărțământului lui Theodorit se învoieşte Chiril. La primirea epistolei de către răsăriteni, Theodorit, găsind că teologia ei se potriveşte cu propria învățătură şi cu cea a Scripturii, scrise lui Ioan al Antiohiei următoarele: 'Cea din urmă epistolă (a lui Chiril) e împodobită cu evanghelicească bunăcredință, căci în ea Domnul nostru Iisus Hristos este primit ca Dumnezeu desăvârşit şi om desăvârşit, Duhul Sfânt neluându-şi ființarea de la Fiul sau prin El, ci purcezând de la Tatăl şi aparținând Fiului. Aflând dreaptă epistola sa, am adus laudă Celui ce a tămăduit pe cei gângavi şi a schimbat răsunările cele lărmuitoare întru desăvârşită armonie'."

„Vedem din toate acestea," încheie Marcu, „că noi învățăm potrivit Sfintei Scripturi şi Sfinților Părinți şi Dascăli, nimica schimbând ori strâmbând în dogmele predanisite nouă, nimica adăugând ori scoțând din ele, şi neaducând nimic nou."

Ioan întrerupse de mai multe ori cuvântul lui Marcu cu observațiile sale, cum că s-ar fi abătut de la rânduiala statornicită a discuției. Însă apărătorul Ortodoxiei răspunse: „Toate şedințele de mai înainte s-au scurs cercetându-se două sau trei locuri de la Părinți. Acest fel de desfăşurare a discuției nu poate dura la nesfârşit, de-aceea ne-am înțeles să înfățişăm de-a dreptul temeiurile noastre, scoțându-le nu din izvoare măsluite ori puțin cunoscute, nici din locuri îndoielnice şi corupte, ci din Sfintele Scripturi şi din locurile de la Părinți primite de către toți. De vom rămâne şi pe mai departe la unul şi acelaşi subiect, nu vom mai sfârşi niciodată cu respingerea cuvintelor şi răspunsurilor voastre."

Apoi Ioan găsi de cuviință să proclame în chip solemn că „Biserica Romei nu încuviințează existența a două principii sau cauze în Treime, ci numai o cauză şi un principiu, anatematizând pe toți cei ce cred dimpotrivă."[179] Aici Ioan ocoli cu dinadinsul să desluşească deplin ce anume vrea să spună, căci nu refuzase niciodată să recunoască pe Fiul

drept cauză a Duhului Sfânt, ci spuse că Tatăl este cauza primă a Duhului, iar Fiul îşi trage puterea de la Tatăl spre a da la iveală pe Duhul, nu din Sine, ci din Tatăl.[180] Cuvintele lui Ioan nu au rămas fără urmări.

Împăratul, socotind că, în ce-l priveşte, făcuse tot ce se putea spre a susține Ortodoxia, statornici o adunare aparte a grecilor la reşedința Patriarhului. Acolo el arătă episcopilor că timpul trecea foarte iute, pe când discuțiile făcuseră mult prea puțin pentru ca lucrurile să înainteze. Este vremea, spuse el, să punem capăt discuțiilor şi să căutăm alte mijloace pentru împăcarea noastră cu Biserica Latină. Mijloacele se află în mâinile voastre, părinții mei! Fratele Ioan a spus în fața întregului Sinod că latinii primesc o singură cauză a Fiului şi Duhului Sfânt: Tatăl. Apoi Împăratul le arătă o expunere în scria a învățăturii, dată lui de către Ioan.

Dar Episcopii, ştiind bine dublul înțeles ascuns sub cuvintele folosite de Ioan în expunerea scrisă a învățăturii latine, căutară un temei mai puternic pentru pace. Atenția tuturor se abătu spre epistola lui Maxim Mărturisitorul (sec. VII), care în acea vreme scria astfel despre creştinii romani: „Chemând în ajutor mărturia Părinților Romani şi a lui Chiril al Alexandriei (din tâlcuirea la Evanghelia Sfântului Ioan), romanii nu spun că Fiul este pricina Duhului, căci ei ştiu că pricina Fiului şi Duhului este Tatăl – al Unuia prin naştere, iar a Celuilalt prin purcedere; ci doar arată că Duhul este trimis prin Fiul, şi prin aceasta înfățişează apropierea şi nedeosebirea ființei lor."[181] Grecii primiră cu mare plăcere mărturia lui Maxim despre romanii din vechime. „Dacă latinii propovăduiesc învățătura despre purcederea Duhului Sfânt potrivit mărturiei lui Maxim," spuseră Episcopii greci, „atunci nu mai este trebuință de alte discuții, şi unirea cea de mai înainte a Bisericilor poate avea loc."

Însă latinii nu se puteau învoi la aceasta. Ei voiau să aibă ultimul cuvânt, cerând continuarea şedințelor Sinodului. Împăratul abia de se mai arăta la Sinod, fără nici o tragere de inimă. Pentru a nu reîncepe disputele, el îi opri să se mai arate pe cei doi luptători pentru Ortodoxie, Marcu al Efesului şi Antonie al Iracliei.[182]

În cursul ultimelor două şedințe solemne (21 şi 24 martie), când Ioan Provincialul, observând absența vajnicilor săi potrivnici, ceru cu încăpățânare revenirea lui Marcu, Împăratul răspunse trufaşului scolastic: „Nu mai dorim acum să reînnoim disputele; iată de ce lipseşte Marcu. Am venit aici doar spre a răspunde cererii voastre. Spuneți ce vreți, noi nu vom mai răspunde."

Astfel de-a lungul ultimelor două şedințe Ioan a fost singurul vorbitor de la Sinod. În prima şedință el cită mărturiile Părinților Răsăriteni care, după părerea lui, întăreau învățătura Bisericii Romei. În ultima şedință, nu atât respingând cuvintele lui Marcu, cât mai curând schimbându-le, el invocă cuvintele Părinților Răsăriteni care, chipurile, s-ar fi învoit cu această învățătură. Nici un grec nu a rostit vreun cuvânt de răspuns: aşa era voia Împăratului. Numai către sfârşitul şedinței Isidor al Rusiei zise în treacăt că în zadar se socoteşte biruitor cel ce rămâne a alerga singur, de nu are potrivnici care să se întreacă cu el.[183]

Sesiunea solemnă luă sfârşit. Papa trimise vorbă Patriarhului că, de vreme ce grecii refuzaseră a continua disputele, trebuie fie să arate că se învoiesc cu învățătura Bisericii Romei, fie să se întoarcă acasă către Paşti (5 aprilie).[184]

CAPITOLUL VII

Mijloacele tăinuite de împăcare a grecilor cu învățătura latină despre Filioque.

Cam pe atunci începu o istovitoare şi grea luptă între conştiința Împăratului şi cererile latinilor, între planurile de a-şi ajuta Imperiul şi teama de a cădea sub învinuirea obştească de trădare a Ortodoxiei. Orice nădejde pentru o adevărată pace creştină în Biserică era pierdută: ea trebuia cumpărată printr-un târg. Dar cum să dea acestui târg o înfăţişare cât mai cinstită? Cum va putea să dea socoteală de el înaintea propriei Biserici, înaintea propriului popor? Iată câteva din întrebările de căpetenie ce alcătuiau un subiect de gândire nu tocmai lesnicios pentru Împăratul strâns din toate părțile.

În şedințele aparte ale grecilor el spunea: „Eu sunt apărătorul Bisericii. Datoria unui apărător în această împrejurare ține mai întâi de păstrarea şi apărarea învățăturii Bisericii, lăsând slobod pe oricine voieşte să o apere şi ținând deoparte pe cei înclinați spre dispute şi contrazicere; iar în al doilea rând, de păstrarea tuturor oamenilor noştri întru acelaşi duh.”[185] Altădată, când grecii, obosiți, îi cerură să pună capăt disputelor cât mai curând cu putință, răspunse: „Aceasta nu atârnă de mine, ci de Biserică. De aş pune piciorul în prag şi s-ar întâmpla vreo vătămare, toate nemulțumirile ar cădea asupra mea. Este o lucrare a Bisericii şi cere mare băgare de seamă, având nevoie de un Sinod Bisericesc.”[186] Când Papa şi Cardinalii îl grăbiră să încheie pacea, el răspunse iarăşi: „Nu sunt stăpânul Sinodului; nu doresc o unire cu sila.”[187]

Aşa vorbea şi se pare că aşa şi făcea Împăratul, nehotărând nimic fără sfatul Episcopilor, folosind în acelaşi timp felurite mijloace spre a-şi atinge țelul ce-l avea în vedere. Deveni foarte apropiat membrilor celor mai devotați unirii, Vissarion al Nikeii, Isidor al Rusiei şi Grigorie Singhelul. Cu ei se sfătuia şi prin mijlocirea lor îndupleca şi cugetele celorlalți membri către țelul dorit de el.[188]

Spre a înțelege mai bine lucrurile, merită să arătăm de ce tânjeau acei oameni după unirea cu Roma. Vissarion îşi asigura prietenii că înclină spre partea latinilor fiindcă fusese convins de numărul mărturiilor ce păreau să întărească învățătura latină asupra purcederii Duhului Sfânt. Dar am văzut ce biruință strălucită câştigase Marcu al Efesului asupra mincinoaselor lor dovezi. Nu se poate ca eruditul Vissarion să nu fi simțit şi el acest lucru, căci nu l-a contrazis pe Marcu, nici nu i-a cerut să-i desluşească nedumeririle. Dacă fusese în chip sincer legat de vechea sa credință, atunci negreşit că nu i-ar fi fost uşor să şi-o schimbe. Nu, nu era vorba de dragoste de adevăr, ci alte lucruri pe care le avea în vedere au precumpănit la alăturarea sa latinilor – foarte probabil dorința de a face pe placul lui Ioan şi nădejdea unor onoruri din partea curții romane. Foarte interesantă este părerea lui despre unul dintre foştii apărători ai învățăturii latine, Nichita al Thessalonicului, care totuşi socotea neîndreptățită adăugirea la Crez. „El mărturisise,” scria Vissarion, „că concluzia era dreaptă (adică faptul că Duhul Sfânt purcede de la Fiul), dar discuta, putem zice, despre umbra măgarului, afirmând că nu se cuvine a adăuga la Crez nici măcar ceea ce este adevărat. Iată o dovadă de adânc simțământ religios şi înțelepciune!” Oare ironia cuvintelor lui dovedeşte dragostea sa pentru adevăr? Dar acelaşi lucru îl scrisese şi el în epistola către Alexie Laskaris, unde îşi explica motivele pentru care s-a învoit cu latinii.[189] Isidor însuşi, în ultima şedință, atrăgea atenția lui Ioan Provincialul că argumentele sale, la care nu i se dăduse nici un răspuns, nu-i dădeau dreptul să pretindă că biruise pe greci; şi, cu toate acestea, îndată după

încheierea şedinţei, el a fost cel dintâi care a votat în favoarea latinilor. Este destul de limpede că, şi în cazul lui Isidor, nu încredinţarea asupra adevărului l-a îmboldit să facă ceea ce a făcut, ci unele dorinţe şi nădejdi asemănătoare celor nutrite de Vissarion. Cât despre Grigorie, care mai apoi a urcat pe Scaunul jalnicului Patriarh Iosif, iată ce spunea despre sine în clipele sale de sinceritate: „Ştiu că dacă ne unim cu Biserica Latină vom fi blestemaţi, da, chiar înainte de a ajunge la Veneţia; şi chiar dacă nu ne unim, tot vom fi blestemaţi. La urma urmei, este mai bine să ne unim şi apoi să purtăm blestemul.”[190] Iată ce fel de oameni se aflau în jurul lui Ioan!

Când cei nemulţumiţi de cursul pe care-l luaseră lucrurile cerură voie Împăratului să se întoarcă acasă, el nu mai îngădui nimănui să iasă din oraş,[191] îi învinovăţit de laşitate, de nepăsare faţă de binele obştesc, ameninţându-i cu mânia sa.[192] În adunările aparte el arăta grecilor folosul încheierii păcii, vorbindu-le despre propriile strădanii şi despre pilda vremilor trecute, când întrebându-i pe dregătorii civili de la Sinod şi cerându-le părerea, când oprindu-i să voteze.

Între timp, în locul tuturor înlesnirilor făgăduite grecilor, Papa i-a ţinut mai mult decât la Ferrara în aşteptarea ajutorului făgăduit. De la sosirea lor la Florenţa (la 8 februarie) nu au primit nici un ban până la 22 mai,[193] iar atunci li s-a plătit doar întreţinerea pe două luni. Restul banilor au fost plătiţi numai după iscălirea ultimei hotărâri asupra unirii.[194] Hristofor, împărţitorul mărinimiei papale, avu chiar neobrăzarea de a porunci ca lui Marcu al Efesului să nu i se dea nimic. „Mănâncă pâinea Papei,” spuse Hristofor, „şi i se împotriveşte.”

Iată deci care era starea grecilor atunci când se discutau mijloacele săvârşirii unirii cu Biserica Romei. Preavizul Papei era foarte scurt.[195] În lunea din Săptămâna Mare (30 martie) Împăratul convocă un sfat în apartamentele Patriarhului bolnav. Înainte de începerea sa grecii se uitară prin cărţile la care făcuseră trimitere latinii.[196] De îndată ce începu discuţia asupra unirii, Isidor al Rusiei a fost cel dintâi care şi-a făcut cunoscut votul. „Este mai bine,” a spus el, „să ne unim cu latinii trup şi suflet, decât să ne întoarcem fără a fi sfârşit cele începute. Fireşte, ne putem întoarce, dar cum ne vom întoarce – pe unde şi când?” Vissarion luă partea părerii lui Isidor. Dar Dosithei al Monemvasiei, locţiitorul Scaunului Ierusalimului, răspunse cu înfocare: „Ce vrei să facem? Să ne întoarcem acasă pe cheltuiala Papei şi să ne trădăm învăţătura? Mai bine mor decât să primesc credinţa latină.” Isidor încercă să-l încredinţeze că nu numai Părinţii Apuseni, ci şi cei Răsăriteni admit purcederea Duhului Sfânt de la Fiul. Antonie al Iracliei, locţiitorul Scaunului Alexandrin se împotrivi, zicând că Sinoadele şi toţi Părinţii Greci învaţă că Duhul Sfânt purcede numai de la Tatăl. Dar Marcu, îndrăznind mai mult decât ceilalţi, proclamă că latinii nu erau doar schismatici, ci şi eretici. „Biserica noastră,” spuse Marcu, „a păstrat tăcerea asupra acestui lucru, fiindcă latinii sunt mai puternici şi mai numeroşi decât noi; dar noi de fapt am rupt toate legăturile cu ei tocmai fiindcă sunt eretici.[197] Pacea cu ei se poate reface numai atunci când se vor lepăda de adăugirea la Crez şi vor primi învăţătura noastră despre purcederea Duhului Sfânt.” „Dar atunci,” întrebă Împăratul, „cum răspunzi mărturiilor Părinţilor Latini înfăţişate de către latini?” Marcu răspunse: „Nu sunt încredinţat că ele sunt cu adevărat cuvintele unor Sfinţi Părinţi. Noi nu avem nici una din scrierile lor.” Mai apoi, în timpul aceleiaşi discuţii, Marcu adăugă că „mărturiile latine ale Părinţilor trebuie comparate cu mărturia lui Maxim Mărturisitorul asupra credinţei Bisericii Romei şi, de asemenea, cu mărturiile Sinoadelor Ecumenice.”[198]

Deci chiar de la începutul discuţiilor despre unire avu loc o dezbinare între cei ce discutau! Trei Vicari ai Patriarhatelor Răsăritene apărau cu tărie Ortodoxia. Lor li s-au alăturat şi alţi Episcopi, deşi nu toţi, şi chiar unii dintre dregătorii din jurul Împăratului.

În timpul Săptămânii Mari şi Paştilor grecii mai ținură încă trei adunări cu aceeaşi temă şi cu aceeaşi izbândă. Unii se alăturară lui Vissarion şi lui Isidor, de pildă Dorothei al Mitilenei, care din acel moment se făcu un vajnic susținător al unirii.[199] Dar partea ortodoxă era mai puternică decât potrivnicii ei. Iată de ce Împăratul, în Vinerea Mare (10 aprilie), trimise vorbă Papei că grecii nu mai vor să continue discuțiile şi nu pot afla mijloace de împăcare: „Dacă puteți afla vreun mijloc, spuneți-ne; dar noi am spus şi spunem că învățătura propovăduită de noi este predania Părinților şi a Sinoadelor Ecumenice."[200]

Papa ceru grecilor să arate nedumeririle lor asupra învățăturii Bisericii Romei şi să asculte răspunsul dat lor de către teologii latini. „Sau, dacă doriți," zise Papa, „să dăm pe față deschis părerile fiecăruia, dinaintea Evangheliei sau dinaintea Sângelui şi Trupului lui Hristos, iar ceea ce va fi aflat drept de către cei mai mulți, va fi primit de către toți." Dar a se învoi cu întâia propunere era totuna cu a reîncepe disputele, iar ultima parte a propunerii părea un lucru neobişnuit, de care nu se mai auzise la Sinoadele dinainte. Astfel că în aceeaşi zi Împăratul şi Sinodul Grecilor, refuzând întâia propunere, reînnoiră cererea pentru alte mijloace de săvârşire a unirii.[201]

Papa făgădui să-şi trimită Cardinalii să stea de vorbă despre aceasta cu grecii. În aşteptarea sfetnicilor lui, Vissarion al Nikeii şi Gheorghie Sholarios înfățişară adunării grecilor propriile păreri asupra subiectului disputei dintre greci şi latini şi asupra stării prezente a treburilor grecilor. Vissarion îşi începu lunga cuvântare spunând că Episcopii răsăriteni şi apuseni, purtați de unul şi acelaşi Duh, nu se pot contrazice unii pe alții, trăgând de aici încheierea că de ar fi să se întâlnească în scrierile lor unele contradicții, ele trebuie împăcate prin desluşirea înțelesului locurilor întunecoase prin cele mai limpezi. Dar printre Părinții Apuseni, urmă Vissarion, aflăm adesea făcându-se pomenire limpede de purcederea Duhului de la Fiul. Părinții Răsăriteni spun uneori că Duhul Sfânt se iveşte, emană, purcede de la Tatăl prin Fiul, este Duhul amândurora, este de la Fiul. Toate aceste expresii, trase încheierea Vissarion, trebuie înțelese ca prielnice învățăturii cuprinse, după cum gândea el, în scrierile Părinților şi Dascălilor Latini. El nu cită chiar cuvintele lor, socotind, după cum afirma, că cele spuse la Sinod erau îndeajuns; deşi făcu trimitere la argumentele folosite de Marcu al Efesului, nu le cercetă, nici le respinse, folosind un foarte ciudat meşteşug de împăcare a contradicțiilor între răsăriteni şi apuseni. Căci dacă e neîndoielnic că Părinții Bisericii Răsăritene au fost dascălii Părinților Apuseni, şi dacă cei dintâi sunt mai mari atât cu vârsta şi învățătura, cât şi datorită străduințelor lor întru înaintarea învățăturii de credință, atunci este vădit că nu Părinții Răsăriteni trebuie desluşiți prin cei Latini, ci dimpotrivă. Vissarion chiar îl învinovăți pe Marcu pentru a nu fi răspuns la Sinod la unele din întrebările latinilor.[202] Cuvântările lui Sholarios, chiar dacă nu au ajuns până la noi în forma lor originală, cum mărturisesc chiar latinii, cuprindeau îndemnuri ca pacea să se întemeieze nu pe interese, ci pe adevărul universal recunoscut, arătându-se şi mijloacele de înlăturare a obiecțiilor împotriva mărturisirii deschise a adevărului, ca şi câteva mijloace de a-l defini.[203]

La 15 aprilie, trei Cardinali cu câțiva Episcopi şi Abați veniră la Sinod de la Papa. Cardinalul Giuliano petrecu două ceasuri încercând să dovedească Împăratului necesitatea de a reîncepe discuțiile. Împăratul nu se învoi. După câteva dispute pe această temă, s-a convenit să se numească un comitet de douăzeci de membri, câte zece de fiecare parte, spre a redacta învățătura despre purcederea Duhului Sfânt într-o formă care să poată fi primită atât de către latini cât şi de către greci. Membrii comitetului aveau să se întrunească în palatul papal, urmând ca fiecare să-şi spună pe rând părerea în decursul a opt şedințe.

Primind consimțământul Papei pentru discuție, Împăratul numi, printre alții, pe Antonie al Iracliei, pe Marcu, pe Isidor, pe Dosithei al Monemvasiei şi pe Vissarion ca membri ai

comitetului, fiind de față el însuşi în timpul şedințelor sale. Era greu de crezut că comitetul se va pune de acord în privința mijloacelor de împăcare, după ce cele două părți nu se învoiseră asupra principiilor dogmatice. Vissarion propuse să se folosească aceleaşi cuvinte folosite mai înainte de către Maxim Mărturisitorul în epistola către Marin spre a explica învățătura latină despre purcedere. Dar latinii găsiră că acele cuvinte cuprindeau un înțeles de-a dreptul potrivnic învățăturii Bisericii Răsăritene. Alții înfățişară pilda epistolei lui Tarasie, Patriarhul Constantinopolei, unde se spunea că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul. Dar latinii, aflând că grecii făceau deosebire între dia şi ek, se împotrivirăacestor exprimări. Marcu, mereu credincios convingerilor sale, spuse cu acest prilej: „Să scoată latinii adăugirea făcută de ei la Crez, şi atunci unirea poate avea loc."[204]

Dar latinii nici nu voiră să asculte o asemenea propunere. Astfel că şedințele comitetului trecură în discuții deşarte, încât grecii, după două întruniri, refuzară să mai vină la palatul papal. Însă latinii îi siliră să participe la încă trei întruniri care rămaseră, ca de obicei, fără vreun rezultat.[205]

Curând după aceea latinii trimiseră grecilor propria lor formulă sau expunere a subiectului disputat. Ei propuseră ca amândouă părțile să-şi explice învățătura în forma următoare: „Noi grecii proclamăm că, deşi primim purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl, totuşi nu tăgăduim că Duhul Sfânt purcede şi primeşte de la Fiul ca şi de la Tatăl; dar întrucât am auzit că latinii mărturisesc purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl şi de la Fiul ca de la două principii, din această pricină am ocolit aceste cuvinte. Dar noi latinii spunem că, deşi mărturisim purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl şi de la Fiul, totuşi nu tăgăduim că Tatăl este izvorul şi obârşia întregii Dumnezeiri, adică a Fiului şi Duhului Sfânt; astfel că, mărturisind purcederea Duhului Sfânt de la Fiul, nu tăgăduim că Fiul o are de la Tatăl, şi nu primim două principii sau două purcederi ale Duhului Sfânt, ci o obârşie şi o purcedere."[206] Două zile mai târziu latinii trimiseră şi expunerea dogmei.

Când expunerea a fost citită în fața Sinodului Episcopilor Greci, ea fu respinsă cu indignare de către aproape toți, afară de adevărații apostați de la Ortodoxie, precum Isidor, Vissarion, Dorothei al Mitilenei şi Grigorie împărțitorul de pomeni. „Cum să primim" spuseră ortodocşii „această expunere de-a dreptul potrivnică învățăturii Bisericii noastre?" Părtaşul latinilor, Vissarion, reluă tema sa favorită, străduindu-se a dovedi că expresiile aflate în lucrările Părinților Greci, cum ar fi prin Fiul, sunt identice cu latinescul de la Fiul, adică Fiul este cauza purcederii Duhului Sfânt deopotrivă cu Tatăl, deşi latinii înşişi, cum am văzut mai sus, nu priveau aceste expresii ca identice. Marcu al Efesului aduse împotriva lui Vissarion cuvintele Sfântului Ioan Damaschin care, admițând purcederea Duhului prin Fiul, tăgăduieşte în acelaşi timp purcederea Sa de la Fiul, şi din această pricină nu admite că Fiul este cauza Duhului Sfânt. Iată ce spune Sf. Ioan:

„Duh al Tatălui, ca unul ce purcede din Tatăl (...), şi Duh al Fiului, nu ca fiind din El, ci ca unul ce prin El din Tatăl purcede. Căci numai Tatăl este cauza" (Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὡς ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐκ ὡς αὐτου, ἀλλ᾽ ὡς δι΄ αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον μονος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ.).[207]

Mai mult de o şedință s-a scurs cu discuții fără rost despre ἐκ şi διὰ. Până la urmă Împăratul aminti adunării că trebuie să se dea un răspuns latinilor. Isidor propuse ca tratatul asupra învățăturii greceşti cuprinse în expunerea trimisă de latini să fie completat cu expresiile din scrierile Părinților Greci ce erau mai prielnice învățăturii latine. În acest sens el citi câteva pasaje din lucrarea unui Patriarh latinizant, Ioan Vekkos, pasaje interpolate şi greşit explicate de către un susținător al Bisericii Romei.[208] S-au ales două astfel de pasaje, unul din actele primului Sinod Ecumenic, compilat de către Ghelasie al Kizicului; celălalt din lucrările

Sfântului Chiril al Alexandriei. Primul, citit în forma dată lui de către Vekkos, arăta astfel: „Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, dar este ca al Său pentru Fiul, revărsându-se (αναβλύζον) din El.”[209] Al doilea pasaj suna în felul următor: „Duhul în chip fiinţial se revarsă din Amândoi, adică din Tatăl prin Fiul.”[210] Înţelese corect, cu cuvintele αναβλύζον şi εκπορευόμενον luate în sensul de trimitere vremelnică, pasajele pot fi primite de către ortodocşi; astfel că, atunci când Împăratul ceru părerea de obşte asupra pasajelor citate, mulţi îşi dădură consimţământul asupra învăţăturii cuprinse în ele. Dar toate aceste exprimări erau lipsite de acrivie dogmatică şi de aceea apărătorii Ortodoxiei erau prea puţin mulţumiţi de ele. Totuşi Împăratul porunci ca învăţătura grecească asupra Duhului Sfânt să fie înfăţişată şi redactată cu expresiile primite de către cei mai mulţi. Poruncile sale fură îndeplinite de către Sholarios.

În expunerea prezentată, pasajul despre învăţătura latină rămase la fel ca mai înainte, dar învăţătura grecească a fost exprimată exact cu cuvintele expresiilor pomenite mai sus: „Noi grecii credem şi mărturisim că Duhul Sfânt purcede din Tatăl dar este ca al Său pentru Fiul, revărsându-se (αναβλύζον) din El; spunem de asemenea şi credem că El în chip fiinţial se revarsă din Amândoi, adică din Tatăl şi prin Fiul.” Astfel, în formula citată, atât partea latină cât şi cea greacă îşi păstrează propria învăţătură, fără a respinge părerea opusă. La citirea formulării în faţa Sinodului Grecilor, Împăratul ceru din nou să afle părerea de obşte asupra ei şi, de asemenea, trimise să afle părerea Patriarhului, care lipsea din pricina bolii. Mulţi aprobară mărturisirea de credinţă, după cum şi Patriarhul, cel puţin după spusele trimişilor, declară că votează pentru ea. Însă cei trei Vicari ai Patriarhatelor Răsăritene, Antonie, Marcu şi Dosithei, cu încă vreo câţiva Episcopi şi cu Siropulos, o respinseră. Antonie al Iracliei aminti Împăratului că chiar el, la începutul sesiunii florentine, lăsase grecilor dreptul de a reîncepe discuţiile asupra adăugirii la Crez, pe când acum cedase totul latinilor. Dosithei imploră pe Împărat să fie mai cu băgare de seamă în cele privitoare la credinţă, arătând jalnica pildă a lui Mihail Paleologul. Dar Ioan nu voi să audă nimic şi, la propunerea Mitropolitului Lakedemoniei şi împotriva tuturor pravilelor, porunci să se ia şi voturile logofeţilor prezenţi la Sinod, spre a spori numărul voturilor favorabile formulării. Astfel, cu o majoritate de 21 de voturi pentru, faţă de 12 împotrivă, a fost adoptată expunerea credinţei alcătuită pe placul latinilor, fiind înmânată Cardinalilor la începutul lunii mai.[211]

Partea latină prezentă la Sinod socoti izbânda ca pe una foarte preţioasă. Dar latinii nu fură mulţumiţi cu această dublă mărturisire de credinţă şi la scurt timp după aceea trimiseră douăsprezece observaţii asupra mărturisirii de credinţă a grecilor. Una dintre observaţii spunea că expresiile ἐκπορευόμενον şi ἀναβλύζον au un dublu înţeles şi pot fi legate de trimiterea vremelnică a Duhului Sfânt de la Fiul, prin urmare cereau ca grecii fie să primească formularea latină a mărturisirii de credinţă, fie să îndrepte propria mărturisire de credinţă, schimbând expresiile întunecoase şi neclare din ea. Împăratul nu arătă Episcopilor observaţiile, ci pomeni doar faptul că latinii cereau unele explicaţii la câteva din exprimările din mărturisirea de credinţă grecească.[212]

O lungă bucată de vreme după aceea s-a părut că toate silinţele pentru împăcarea cu latinii vor rămâne zadarnice. Episcopii ce se învoiseră cu expunerea trimisă de latini dădeau semne vădite de nemulţumire. „Ce mai vor de la noi latinii?” ziceau ei. „Am scris şi a înfăţişat mărturisirea noastră de credinţă cu cuvintele folosite de Părinţi. Nu putem face nimic mai mult.” Posomorâţi din pricina nelucrării şi constrânşi de lipsuri, grecii începură să-i ceară voie Împăratului să se întoarcă acasă, dar el îi opri. Întrunirile următoare trecură în aceleaşi discuţii despre ἐκ şi διὰ, despre autenticitatea sau neautenticitatea mărturiilor latine. Dar toate discuţiile rămâneau pururea fără alt rezultat decât mânia reciprocă. Antonie al Iracliei, un om în vârstă ce nu primise o educaţie erudită, fiind totuşi un cald apărător al Ortodoxiei, şi Marcu al Efesului erau necontenit înfruntaţi de către fraţii lor latinizanţi. Vissarion chiar declară

odată în public că Marcu este îndrăcit, iar Dorothei împreună cu Methodie al Lakedemoniei amenințau că vor spune Papei că Marcu îl socotește pe Pontiful Roman eretic. Antonie și Marcu aprobau obiecțiile lui Nil Cavasila împotriva subtilităților latine; dar Grigorie Duhovnicul și Isidor al Rusiei îl numeau pe Nil schismatic, cerându-i lui Marcu ca mai întâi să-l afurisească și apoi să-și înfățișeze mărturiile.

Între timp latinii încă așteptau răspuns la observațiile lor. Dar Împăratul nu răspundea. În timpul unei întrevederi cu Papa el i-a spus: „Dacă primiți mărturisirea noastră de credință, atunci să se săvârșească unirea. Dacă nu, ne vom întoarce la Constantinopol.” Altădată, ca răspuns la unele reproșuri ale Papei în ce privește lipsa lui de activitate, a spus: „Firește că se cuvenea să fi dat o deslușire la mărturisirea noastră de credință; dar cea mai mare parte dintre Episcopii noștri au îndoieli față de ceea ce li se cere, unii din neștiință, alții fiindcă nu pot lepăda învățătura primită de la Părinți.” Până la urmă Papa îl convinse pe Împărat să-i trimită pe Episcopii greci la palatul său, voind a avea o întrevedere personală cu ei.

La 27 mai Episcopii sosiră. Primindu-i de față cu nouă Cardinali, Papa le reaminti despre strădaniile sale și dorința lui arzătoare pentru unirea Bisericilor, atrăgându-le în același timp atenția asupra încetinelii lor în a-i îndeplini dorințele atât la Ferrara cât și la Florența; amenință că îi lasă fără nici un ajutor de nu se vor grăbi să se alăture Bisericii Romei și le dădu nădejde de ajutor din partea monarhilor creștini în caz că unirea va avea loc. Și cine știe dacă cel mai însemnat susținător al unirii nu le-a făcut și alte făgăduințe, mai personale și mai atrăgătoare?

În orice caz, curând după îndemnul papal, Isidor și Vissarion, împreună cu Mitropoliții Lakedemoniei și Mitilenei, veniră la Împărat și-i spuseră hotărâți că „dacă el nu dorește unirea, ei se vor uni fără el.” Declarația lor îl impresionă atât de tare pe Împărat, încât porunci Episcopilor să se adune pentru a sta de vorbă.[213] La 28 mai[214] Împăratul deschise întrunirea cu o cuvântare în care înfățișă nevoia de pace a Bisericilor, sfătuindu-și în același timp ascultătorii să fie foarte prevăzători față de o alianță cu Biserica Romei. Apoi Episcopii afurisiră pe toți cei potrivnici unirii. După aceea, la cererea Patriarhului, s-au citit locurile de la Sf. Epifanie și Sf. Chiril al Alexandriei, în care partida latinizantă credea că poate să vadă o învoire a acestor Părinți cu învățătura Romei; pasajele au fost găsite cu ușurință în aceleași lucrări ale lui Vekkos de unde fuseseră scoase mai înainte. Rostind un citat după altul, fără început și sfârșit, fără măcar a le lega între ele, Vissarion trase încheierea: „Așa zic sfinții în multe locuri!” Apoi Dorothei citi mărturiile Părinților Latini.

În ziua următoare s-a continuat citirea Părinților Bisericii Răsăritene, anume Athanasie, Chiril al Alexandriei, Grigorie al Nissei, Epifanie, Anastasie Sinaitul, Ioan Damaschin, ajungându-se la încheierea că toți acești Părinți admit purcederea Duhului Sfânt de la Fiul.[215]

În a treia zi (30 mai) s-au adunat voturile în favoarea învățăturii latine. Episcopii cerură ca mai întâi să voteze Patriarhul. Lui Iosif îi venea greu să se învoiască. Până la urmă își făcu cunoscut votul, dar însuși felul cum votă putea fi înțeles în două feluri, în așa măsură încât mulți crezură că respinge învățătura latină. Urmară apoi voturile Episcopilor și Igumenilor. Din douăzeci și șapte prezenți, zece votară pentru unire; șaptesprezece împotriva ei. Între cei ce nu s-au învoit cu ea se aflau cei trei Vicari Patriarhali, Marcu al Efesului, Antonie al Iracliei și Dosithei al Monemvasiei; Mitropoliții Trapezuntului, Kizicului, Târnovei, Moldovei, Amasiei, Melenicului, Dramei, Dristrei și Anhialei. Se pare deci că cei mai mulți Episcopi nu au fost convinși de îndelungile citiri ale lui Vissarion și ale partidei sale. Hartofilaxului, ecclesiarhului și altor persoane aflate în slujba Patriarhului (între care erau mulți înverșunați potrivnici ai unirii) nici măcar nu li s-a cerut părerea, fiind opriți să voteze și

la Sinod, sub cuvânt că sunt cu o treaptă mai jos decât Igumenii. Împăratul voi chiar să audă părerea dregătorilor din suita sa, dar Patriarhul se împotrivi.

Partida latinizantă, văzând ce puține erau voturile în favoarea unirii, recurseră la alte mijloace. Patriarhul fu convins să-i poftească la palatul său pe câțiva dintre Episcopii potrivnici şi acolo să-i ademenească spre unire. Isidor al Rusiei propuse chiar ca cei ce nu se supun să fie scoşi din Biserică; dar Patriarhul respinse planul ca pe unul ce nu ar fi fost de folos unirii. În loc de aceasta, Iosif pofti la palatul său pe Mitropoliții Moldovei, Târnovei şi Amasiei, iar acolo îi mustră cu blândețe pentru nerecunoştința şi neascultarea lor. „De ce nu faceți ascultare de mine?" spuse Iosif. „Oare nu din chilia mea ați ieşit? Oare nu eu v-am ridicat la cinul de Episcopi? Atunci de ce mă trădați? De ce nu urmați părerea mea? Apoi, ia gândiți-vă, puteți voi oare judeca mai bine decât alții asupra dogmelor? Ştiu şi eu la fel de bine ca oricare altul ce anume au învățat Părinții." Episcopii răspunseră că, neînvoindu-se cu latinii în ce priveşte învățătura în discuție, crezuseră că înfățişează părerea Patriarhului însuşi, înțelegând cuvintele lui ca pe un refuz de a primi învățătura latină. Dar Patriarhul, la rândul său, le spuse că ar fi făcut mai bine să pătrundă adevăratul înțeles al cuvintelor sale şi să fi înfățişat mai limpede ceea ce auziseră mai pe ocolite. Slobozindu-i, Iosif îi sfătui să urmeze părerii sale, pe care le făgădui să o desluşească mai deplin la următoarea şedință. Patriarhul avu o întâlnire şi cu Marcu, implorându-l în numele tuturor Sfinților şi de dragul amintirii tatălui său să se învoiască la unirea cu Biserica Romei. Dar vrednicul de cinstire bărbat rămase neclintit la toate stăruințele. I se mai ceruse şi înainte să se învoiască la unire, chiar de ar fi făcut-o în chip vădit numai de hatârul celorlalți. El răspunsese: „Nu se cade a face pogorăminte ori a şovăi în privința credinței." Iar când i s-a arătat că deosebirea între cele două mărturisiri era neînsemnată, Marcu a răspuns: „Vorbiți întocmai ca dregătorul care stăruia pe lângă Theodor să-i primească întru părtăşie pe eretici doar o singură dată, iar apoi să facă cum voieşte. Sfântul a răspuns: Ceea ce-mi ceri este ca şi cum ai zice 'Lasă-mă să-ți tai capul, iar apoi te poți duce unde voieşti'." După pilda aceasta, Marcu rămase neclintit până la sfârşit.

Între timp Împăratul, cu tot felul de făgăduieli, izbutise să-i câştige pentru cauza sa pe câțiva Episcopi şi pe trimişii din Trapezunt şi Moldova, şi chiar îl făcu să şovăie pe Mitropolitul Kizicului dăruindu-i o anume moşie la care râvnea. În acelaşi timp Isidor pregăti un strălucit ospăț pentru câțiva Mitropoliți, între care cei ai Melenicului, Dristrei şi Dramei şi, la masă, dobândi învoirea lor pentru unire.

Punându-se chezaş al izbânzii sale în a-i îndupleca pe greci către unirea cu Biserica Romei, Împăratul dori să se asigure de ajutorul Papei în caz că unirea va avea loc. Isidor, trimis de către el la Papa cu această însărcinare, se întoarse cu trei Cardinali care, în numele Papei, îl încredințară că Papa (a) se învoieşte să plătească călătoria de întoarcere a grecilor; (b) făgăduieşte să țină pe cheltuiala sa trei sute de ostaşi la Constantinopol şi două galere în Bosfor; (c) se învoieşte să impună îndatorirea ca toți închinătorii ce merg în Răsărit să se oprească la Constantinopol; (d) în caz de mare nevoie este gata să trimită Împăratului douăzeci de galere pentru jumătate de an sau zece galere pe un an; (e) şi, în sfârşit, de va fi nevoie, va încerca să-i îndemne pe monarhii europeni să dea ajutor Împărăției Greceşti cu oştile lor de uscat.

După aceste tratative Împăratul convocă o a doua întrunire (2 iunie),[216] spre a lua o hotărâre definitivă în ce priveşte primirea dogmei latine şi unirea cu Biserica Romei. La întrunire Patriarhul a fost cel dintâi chemat să-şi spună părerea care, dacă a ajuns până la noi întocmai, suna astfel: „Nu voi schimba, nici voi lepăda vreodată învățătura predanisită nouă de Părinți, ci o voi susține până la ultima mea suflare. Dar întrucât latinii mărturisesc purcederea Preasfântului Duh de la Fiul, nu după voia lor, ci pe temeiul Sfintei Scripturi, mă

învoiesc şi cu ei, zicând cu prepoziția dia că Fiul este Cauza, şi prin aceasta mă şi alătur lor şi intru în unire cu ei.”

Mai apoi Patriarhul făcu o declarație scrisă a părerilor sale: „Întrucât am auzit cuvintele Sfinților Părinți Răsăriteni şi Apuseni, dintre care unii zic că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl şi de la Fiul, iar alții de la Tatăl prin Fiul, de-aceea, fiindcă expresia ‘prin Fiul’ este totuna cu ‘de la Fiul’ şi viceversa, noi, ocolind zicerea de la Fiul, spunem că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul pururea şi în chip ființial, ca de la Un Principiu şi o Cauză, folosind ‘dia’ spre a înfățişa cauza purcederii Duhului Sfânt.”[217] După ce şi-a explicat părerea Patriarhul mai spuse că latinii nu trebuie să ceară introducerea adausului Filioque în Crezul Grecesc. După Patriarh şi-au arătat părerea vicarii Patriarhatelor Răsăritene şi ceilalți Mitropoliți şi Igumeni. Tabăra unioniştilor sporea cu repeziciune. Numai cei trei Vicari Patriarhali – Marcu al Efesului, Antonie al Iracliei şi Dosithei al Monemvasiei, împreună cu Sofronie, Mitropolitul Anhialei, rămaseră credincioşi neclintiți față de învățătura ortodoxă. Dorothei al Trapezuntului, ce nu era de față la Sinod din pricina bolii, nu şi-a dat nici o părere, cu toate că părerea sa a fost cerută în chip stăruitor. Fratele Împăratului, Dimitrie, refuză şi el să-şi dea votul, sub cuvânt că nu cunoaşte prea bine lucrurile şi-i vine greu să se amestece. Zece zile mai târziu el a părăsit Sinodul. Împăratul, deşi refuză să îngăduie să voteze clericilor ce aveau felurite slujbe pe lângă Patriarh, ceru totuşi părerile dregătorilor săi mireni, fără a lăsa afară nici pe mai-marele odăilor împărăteşti. Toți s-au învoit la unire, la fel cum au făcut şi trimişii Moldovei, Trapezuntului şi Peloponesului. Trimişii georgieni, atât Episcopul cât şi mirenii, părăsiseră Florența de îndată ce pricepuseră planul Împăratului de unire cu Biserica Romei. La urmă, Împăratul însuşi şi-a spus părerea către Sinod. El a spus că, socotind Sinodul ca pe unul Ecumenic, va ține hotărârea sa şi a majorității membrilor săi, fiind gata să-i apere hotărârea. Deci întâiul temei al unirii cu Biserica Romei fu întărit prin hotărârea Sinodului.[218]

Înainte de închiderea adunării Împăratul declară că întrucât Sinodul încuviințează învățătura Bisericii Latine şi doreşte unirea cu ea, orice împotrivire la hotărârea Sinodului este oprită, ca şi orice reînnoire a controversei, sub amenințarea unei aspre pedepse; şi îndată dădu poruncă străjerilor săi să vegheze la pacea membrilor Sinodului.[219] Părerile Episcopilor fură consemnate în scris. Din aceste păreri s-a făcut un rezumat în care se spunea: „Noi credem că Duhul Sfânt este pururea şi în chip ființial de la Tatăl şi Fiul, pururea şi în chip ființial purcede de la Tatăl prin Fiul.” Definiția a fost scrisă în trei exemplare, unul fiind luat de Împărat, altul de Patriarh iar al treilea fu înfățişat Papei. Dar nici noua mărturisire alcătuită de greci nu a fost în întregime aprobată de latini. Cardinalii cerură să se scoată din mărturisire cuvintele „prin Fiul.” Greci discutară o bună bucată de vreme despre aceasta dar, la dorința latinilor, fură siliți până la urmă să schimbe cuvintele cu pricina. Mărturisirea a fost rescrisă, înfățişată Papei şi aprobată de el. La 8 iunie mărturisirea a fost citită în prezența Papei, în greceşte şi în latineşte. Ca semn al apropierii vremurilor de pace între Biserici latinii dădură grecilor sărutul dragostei.[220]

CAPITOLUL VIII

Dispute asupra altor învățături latine. Moartea Patriarhului. Proclamarea unirii Bisericilor.

Sărutul dat de latini nu era unul frățesc şi sincer, ca între creştini ce s-au împăcat. Papa, după ce-i silise pe greci să se învoiască cu învățătura latină despre Duhul Sfânt, dorea pe deasupra ca ei să primească încă alte noi învățături ale Bisericii Romei, mereu respinse până atunci de către Răsăriteni. El spuse către Isidor, Vissarion şi către Mitropoliții Trapezuntului şi Mitilenei, ce fuseseră trimişi la el de către Împărat (9 iunie): „Acum, prin harul lui Dumnezeu, am ajuns la o înțelegere asupra dogmei disputate. Ne mai rămâne să lămurim învățătura despre purgatoriu, despre autoritatea Scaunului papal, despre pâinea de la Euharistie şi despre sfințirea Ostiei. Atunci orice pricină de neînțelegere va fi înlăturată. Să încheiem deci aceste treburi ale noastre ce nu suferă amânare."

Episcopii dădură îndată desluşiri la propunerea Papei. În ce priveşte pâinea de la Euharistie, ei îl înduplecară pe Papa să recunoască validitatea Euharistiei săvârşite fie cu pâine dospită, fie nedospită. Ca răspuns la problema purgatoriului, ei au spus: „Noi mărturisim că sufletele celor buni primesc deplina răsplată iar cele ale păcătoşilor deplina osândă, pe când cei aflați într-o stare de mijloc sunt supuşi chinurilor în temniță; dar care este pricina anume a chinurilor lor, fie că este focul, sau întunericul, sau orice altceva, nu putem spune în chip lămurit." În ce priveşte autoritatea Papei, ei răspunseră că Pontiful vechii Rome se cuvine să-şi păstreze drepturile pe care le avea înainte de despărțirea Bisericilor. În ce priveşte sfințirea Agnețului la Euharistie, grecii încuviințară, potrivnic învățăturii din vechime, că la rostirea cuvintelor Mântuitorului nostru: „Luați, mâncați," ş.c.l., pâinea şi vinul se prefac îndată în Trupul şi Sângele lui Hristos, şi spuseră că rugăciunea ce urmează în Liturghierul grecesc are legătură doar cu cei ce se împărtăşesc. În acea rugăciune – spuseră apostații de la Ortodoxie, cu totul potrivnic înțelesului ei adevărat – noi stăruim ca Duhul Sfânt să coboare asupra celor ce se împărtăşesc şi să prefacă în ei pâinea şi vinul în Trupul şi Sângele lui Hristos, astfel încât Agnețul sfințit din Împărtăşanie să le curățească sufletele, întru iertarea păcatelor, iar nu spre judecată sau spre osândă. Grecilor li s-a mai cerut să dea o desluşire peri qeiaV ousiaV kai energeiaV, învățătură despre care Marcu nu rostise un cuvânt la Sinod. Nici măcar acum Episcopii nu dădură desluşirea dorită.[221]

Papa, nu prea mulțumit de desluşirile date de Episcopi, şi dorind un răspuns scris din partea Sinodului Grecilor, îşi însemnă mai limpede cerințele în scris (a doua zi, 10 iunie). El dorea ca grecii să recunoască toate privilegiile Papei ca Vicar al lui Iisus Hristos şi Pontif Suprem şi, ca urmare, să recunoască îndreptățirea adăugirii la Crez ca una ce fusese aprobată de Papa însuşi; să primească învățătura despre purgatoriu şi îndeobşte despre starea sufletelor după moarte în exact aceiaşi termeni în care era susținută de Biserica Romei; şi, în sfârşit, să cerceteze învățătura despre ființa şi lucrarea dumnezeiască (περὶ Θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας). Papa, la rândul său, se învoia să recunoască validitatea Euharistiei săvârşite cu pâine dospită. Dar Episcopii, speriați de noi dispute, refuzară să aducă expunerea scrisă a cererilor papale, înştiințând doar prin viu grai pe Împărat şi pe Patriarh despre ele. Aceasta se petrecea înainte de amiază.

În seara aceleiaşi zile s-a aflat că *Patriarhul Iosif murise*. După *Istoria* lui Dorothei, se pare că de îndată ce toți s-au adunat în apartamentele Patriarhului slujitorii le-au spus că Patriarhul se retrăsese în iatacul său, cum obişnuia să facă după cină, şi s-a aşezat să scrie, dar

deodată, simțind o tulburare năprasnică, a murit. Grecii luară testamentul Patriarhului şi aflară în el următoarele: „Iosif, prin harul lui Dumnezeu Arhiepiscop al Constantinopolei, Noua Romă, şi Patriarh Ecumenic. Întrucât am ajuns la capătul vieții şi curând va trebui să-mi dau obolul cel de obşte, cu ajutorul lui Dumnezeu înştiințez acum pe toți fiii mei asupra părerilor mele. Eu însumi mărturisesc şi încuviințez toate cele ținute şi propovăduite de Biserica Catholică şi Apostolească a Domnului nostru Iisus Hristos, vechea Romă. Mărturisesc că Papa Romei celei vechi este Părintele Părinților, Pontiful Suprem şi Vicarul lui Hristos. Întăresc aceasta înaintea tuturor. Recunosc purgatoriul sufletelor. Drept pentru care semnez, 9 iunie, indictul al 2-lea, anul 1439."

Iată deci ciudata descriere a morții Patriarhului şi a ultimei sale dorințe, lăsată nouă în istoria lui Dorothei! Există însă temeiuri să ne îndoim de adevărul istorisirii sale. Din istoria lui Dorothei se vede limpede că Patriarhul a murit la 10 iunie căci, descriind zi de zi evenimentele ultimei săptămâni petrecute de greci la Florența, el spune clar că (1) expunerea învățăturii grecilor despre Duhul Sfânt a fost primită de către Papa luni, 8 iunie (τῇ δευτέρα ιουνιου ὀγδόῃ); (2) că marți el însuşi, Dorothei, l-a vizitat pe Papa, la fel ca şi ceilalți Episcopi; (3) că miercuri (τῇ τετάρτῃ) a fost din nou la Papa şi a auzit ultimele lui cerințe, care mai apoi au fost spuse Împăratului şi Patriarhului (ἅπαντα εἴπομεν αὗτῷ, adică Împăratului, ὁμοίως καὶ τῷ Πατριάρχῃ). Îndată apoi Dorothei adaugă: εσπέρας οὖν ἄφνω μήνυμα ἦλθεν ἡμῖν, τῇ αὐτῇ τετάρτῃ, λέγον, ὅτι Πατριάρχην ἀπέθανε, adică: „în seara aceleiaşi miercuri am primit vestea morții Patriarhului."

Este deci destul de limpede că Patriarhul a murit miercuri, iar acea miercuri era 10 iunie. Siropulos afirmă acelaşi lucru. El scrie: „Patriarhul a murit pe neaşteptate în timpul mesei de seară, la 10 iunie, indictul al 2-lea."[222] Relatările ruseşti despre Sinod aşează moartea Patriarhului în a zecea zi a lui iunie.[223] Atunci cum se face că testamentul lui Iosif poartă data de 9 iunie? Cum putea spune Dorothei că fusese scris de Patriarh cu puțin înainte de moarte (τὴν πρὸ μικροῦ γραφεῖσαν γνώμην)? Cum pot aparține Patriarhului următoarele cuvinte, datate la 11 iunie: καὶ λοιπὸν ὁ Πατριάρχης ἀπέθανεν ἐν Φλορέντια μηνὶ ἰουνὶῳ, ἐνάτη, ἰνδικτίωνὸ δεύτερας? Dorothei însuşi pomeneşte faptul că l-a văzut pe Patriarh în viață înainte de cină, în data de 10. Este cât se poate de limpede că testamentul Patriarhului şi data incorectă a morții sale au fost introduse în istorisirea lui Dorothei de către o mână de mai târziu, foarte probabil în vremea republicării istoriei lui Dorothei: căci în actele latine ale Sinodului de la Florența se spune că moartea Patriarhului avusese loc la 9, nu la 10 iunie;[224] însă istoria lui Dorothei nu cuprinde în original nici înscrisul Patriarhului, nici vreo altă afirmație falsă.

Există şi alte motive pentru a ne îndoi de autenticitatea ultimei voințe a Patriarhului. Nimeni dintre cei prezenți la Sinod nu ştia nimic despre ea. Nici măcar Siropulos nu o pomeneşte. El scrie: „Patriarhul a spus că nu avea să mai rămână mult timp la Florența după iscălirea definiției (ὅρον), şi că avea să se pregătească curând de plecare. Dar nimic de acest fel nu s-a întâmplat, căci a murit şi a fost înmormântat înainte ca definiția să fie iscălită."[225] Ghemistos Pletho şi Amirutios, amândoi prezenți la Sinod, spun acelaşi lucru. Amirutios scrie: „Spun că acest Sinod nu este Ecumenic, căci cum poate fi numit Ecumenic când Patriarhul Bizanțului a murit năprasnic înainte de punerea iscăliturilor?"[226] Ghemistos spune: „Nimeni nu va numi Sinodul ținut la Florența Ecumenic, căci Patriarhul Bizanțului nu i-a iscălit hotărârile, din pricina morții sale năprasnice." Dacă Siropulos ar fi ştiut despre sus-pomenitul testament, nu l-ar fi trecut sub tăcere, cum nu a trecut sub tăcere nici alte acțiuni discutabile ale lui Iosif. Apoi iarăşi, dacă testamentul Patriarhului ar fi fost cunoscut de către Ghemistos Pletho şi de Amirutios, atunci ei n-ar fi respins validitatea Sinodului de la Florența pe motiv că hotărârile sale, date în luna iulie, nu au fost iscălite de Patriarhul care a murit în iunie; cu-atât mai mult dacă în ultimul său act testamentar, pe care se presupune că l-ar fi

făcut, ar fi afirmat într-adevăr chiar mai mult decât cerea definiția de credință, anume că se învoiește cu tot ceea ce învață Biserica Romei. Şi-apoi ce motiv ar fi avut Iosif să-şi exprime părerea, când ea nu i-a fost cerută de către Împărat sau de către Papă, iar el însuşi avea grijă să nu se grăbească defel în a încuviința cerințele papale? În sfârşit, pentru ce în disputele următoare de la Sinod între latini şi greci nu se face niciodată referire la ultima voință a Patriarhului, şi nici măcar nu se pomeneşte vreodată în hotărârea Sinodului că Patriarhul, înainte de a muri, şi-a dat deplinul consimțământ la toate cele cuprinse în definiție, în timp Vicarii Patriarhali sunt pomeniți? Pentru toate aceste motive, o istorie nepărtinitoare a Sinodului de la Florența nu poate privi testamentul Patriarhului altfel decât ca pe o neizbutită măsluire făcută de vreun grec ori latin spre a-i ademeni pe ortodocşi.[227]

În ziua următoare Patriarhul fu înmormântat de către Episcopii greci în prezența Cardinalilor şi Episcopilor latini. Trupul său fu îngropat în Biserica Maicii Domnului (S. Mariae Novellae) din mănăstirea dominicană unde locuia atunci Papa.

Se pare că moartea Patriarhului l-a mişcat adânc pe Împărat. Rămânând de-acum singurul sprijin al Sinodului Grecesc, deveni încă mai îndârjit în a refuza cererile papale, însă nu fiindcă ar fi fost înrâurit de către Patriarh în timpul vieții sale către un mod de acțiune mai hotărât, nici din pricina pierderii tocmai atunci a unui om care, prin puterea sa de convingere, înlăturase multele piedici ce stăteau împotriva unei împăcări liniştite a grecilor cu latinii. Astfel de oameni se puteau găsi oricând în jurul Împăratului, încât acesta era scârbit de cât de iute erau gata să se învoiască fără rezerve la toate cererile Papei. Nu! Câtă vreme trăia Iosif, Împăratul îl socotea Păstorul cel mai înalt al Bisericii Răsăritene, a cărui datorie era să dea seamă Bisericii sale de toate lucrurile Episcopilor Greci de la Sinod. Dar acum că Iosif era mort, Împăratul văzu că el însuşi este cel răspunzător Bisericii pentru toate întrevederile ținute cu Papa.

În chiar ziua înmormântării Patriarhului, Împăratul trimise Papei cererea de a încheia lucrurile cât mai curând cu putință. Chemând pe Vissarion, pe Isidor şi pe Dorothei al Mitilenei, Papa îşi repetă cererile, a căror îndeplinire era, după părerea sa, de neînlăturat pentru pacea Bisericilor. Ca şi mai înainte, ei şi-au spus părerea. Dar Împăratul era nemulțumit şi a poftit întregul Sinod al Grecilor spre a discuta noile cereri ale Papei (13 iunie). Unele dintre cereri nici nu le luă în seamă, precum cele despre purgatoriu şi sfințirea Agnețului în Euharistie. Sinodului i s-a cerut să hotărască în problema Ostiei, a autorității papale şi a adăugirii la Crez. Cardinalii fură şi ei poftiți la Sinod şi, înainte de orice, atraseră atenția asupra subiectelor ce fuseseră lăsate afară din lista celor ce urmau a fi discutate la Sinod, voind a-i trage cu sila pe greci către părerile lor. Împăratul nu cedă, astfel că se scurseră două zile în discuții asupra subiectelor despre care nici unul dintre greci nu voia să discute.

Până la urmă Papa îl pofti pe Împărat la reşedința sa, împreună cu câțiva Mitropoliți, iar acolo se strădui să-i încredințeze că soluția problemelor propuse trebuie negreşit să fie introdusă în viitoarea hotărâre sinodală asupra unirii Bisericilor. Totodată îi puse să asculte câteva lungi disertații asupra subiectelor ce nu fuseseră discutate până atunci la Sinod. Ioan Provincialul vorbi despre autoritatea Papei iar Amvrosie Traversari despre Ostia sfințită. „De-acum toate sunt statornicite," spuse Papa la sfârşitul discuției. „Trebuie doar să scriem mărturisirea de credință," şi apoi dădu Împăratului o listă cu subiectele ce trebuiau introduse în definiție, aşteptând ca greci să-i dea răspuns la ele. Împăratul nu luă hârtiile, ci doar spuse: „Nu e nevoie să vorbim mai mult; Cardinalii au spus tot ce era nevoie. Este vremea să plecăm." Jignit de răspuns, Papa părăsi adunarea cu mare nemulțumire. Grecii luară totuşi hârtiile.

Uitându-se acasă peste cererile Papei, principalii lucrători pentru cauza unirii spuseră Împăratului că ei găsesc cererile îndreptăţite şi cu totul pe potriva ideilor lor.[228] Dar Împăratul, văzând mai dinainte cât de slugarnic îl linguşeau pe Papa, îşi pierdu orice încredere în ei. Într-o adunare aparte a Episcopilor săi el se plânse atât de Papa cât şi de oamenii săi.[229] „Vedeţi cât sunt de îndărătnici," a spus el despre latini, „o ţin întotdeauna pe a lor. Însă ştiu cine le înlesneşte îndărătnicia. Dacă unii dintre ai noştri nu i-ar încuraja pe latini să fie cât se poate de îndărătnici în cererile lor, nu şi-ar da atâta silinţă spre a ne face să ne învoim cu toate propunerile lor." Altădată Împăratul mărturisi în faţa Episcopilor că „grecii au cedat de-acum latinilor mai mult decât se cuvenea. Se cade ca latinii să fie mulţumiţi şi să împlinească unirea Bisericilor. Dar lor prea puţin le pasă de pace, nefăcând decât să-şi sporească numărul cererilor. Dacă Papa nu se va mulţumi cu cele la care ne-am învoit, nu ne mai rămâne decât să închiriem corăbii de la florentini şi să plecăm acasă."

Nemulţumit de oamenii din jurul său, Ioan încercă să-l câştige de partea sa pe Marcu al Efesului şi-i încredinţă alcătuirea unei expuneri a învăţăturii Bisericii Răsăritene despre Euharistie;[230] şi adunând pe Vicarii Patriarhali şi pe Mitropoliţii mai înclinaţi spre unire, se strădui ca prin ei să-l înduplece pe neclintitul bărbat să se învoiască la unirea de obşte. Dar Marcu preţuia adevărul mai presus de orice, rămânându-i pururea credincios.[231]

Dincolo de toate, o singură problemă nu a putut fi rezolvată în chip mulţumitor pentru amândouă părţile – problema autorităţii Papei. Papa îi adună din nou pe Episcopii Răsăriteni spre a le arăta temeiul drepturilor Ecumenice ale scaunului său – drepturi şi privilegii nerecunoscute vreodată de către Răsărit, şi în acea vreme contestate chiar de către mulţi apuseni. Deşi în apartamentele Papei episcopii păreau să se fi încredinţat de îndreptăţirea cererilor sale, acasă, după ce comparau cele auzite cu canoanele Bisericii, îşi retrăgeau iarăşi consimţământul, nemaiştiind cu ce să se învoiască. După tot felul de discuţii, până la urmă recunoscură toate privilegiile Scaunului papal, afară de dreptul de a convoca Sinoadele Ecumenice fără învoirea Împăratului şi acela de a-i judeca pe Patriarhi în caz că s-ar depune plângere împotriva lor. Însă Papa respinse aceste excepţii, declarând că voieşte să păstreze toate privilegiile Scaunului său, cum ar fi primirea şi cercetarea plângerilor împotriva Patriarhilor, convocarea Sinoadelor când va socoti că este nevoie, pretinderea deplinei supuneri a Patriarhilor faţă de voinţa sa; într-un cuvânt, dreptul de a ocârmui întreaga Biserică. Când Cardinalii vestiră Împăratului hotărârea Papei, în loc de orice alt răspuns el a spus doar atât: „Pregătiţi toate cele trebuincioase pentru plecare."

Acestea se petreceau în ajunul prăznuirii Naşterii Sfântului Ioan Botezătorul. „Sărbătoarea," zice Dorothei al Mitilenei, „prăznuită cu atâta fast de către florentini, se apropia cu repeziciune. Dar inimile noastre erau întristate, neavând vreo nădejde ca unirea să se săvârşească. Însă," urmează netulburat acelaşi scriitor, „Dumnezeu, purtătorul de grijă al tuturor, nu ne-a părăsit, ci a ridicat pe rus, pe nikeian şi pe mitilenian, cu încă câţiva, ca să încerce să facă tot ce mai puteau." Unii dintre ei îl înduplecau pe Papa, alţii îl convingeau pe Împărat să se învoiască la un ultim pas, anume să se numească patru persoane dintre greci şi latini spre a discuta din nou subiectul în dispută. Şi până la urmă, chiar dacă nu într-o adunare publică, grecii se învoiră să scrie că recunosc pe Papa ca Pontif Suprem, Vicar al lui Iisus Hristos, Păstor şi Dascăl al tuturor creştinilor, care ocârmuieşte Biserica lui Dumnezeu, cu drepturile şi privilegiile Patriarhatelor Răsăritene, astfel încât Patriarhul Constantinopolei este al doilea după el; urmează apoi Patriarhul Alexandriei, apoi al Antiohiei şi în sfârşit Patriarhul Ierusalimului. Sub forma aceasta punctul respectiv a fost admis de către Papa. Ţinta tuturor dorinţelor sale a fost în cele din urmă atinsă la 27 iunie.

Înţelegându-se asupra condiţiilor principale ale păcii, latinii şi grecii se grăbiră să publice o hotărâre privitoare la unirea Bisericilor. În acest scop s-au ales deputaţi din

amândouă părțile. Totuşi chiar de la început se iscă o gâlceavă. Latinii voiau să aşeze în capul hotărârii numele Papei. La rândul său, Paleologul ceru ca să se pună la început numele său. Până la urmă s-a hotărât să se adauge la cuvintele Papei „cu învoirea Împăratului.” Câteva expresii din clauza privitoare la autoritatea papală iscară iarăşi discuții. Latinii scriseră: „Papa îşi va păstra drepturile potrivit învățăturii Scripturii şi a Sfinților Părinți.” Împăratul stărui ca exprimarea să fie schimbată. „Dacă unul dintre Părinți dă Papei un titlu onorific, înseamnă oare că recunoaşte privilegiile deosebite ale Episcopului Roman?” după multe dispute, Papa consimți în sfârşit ca expresia să fie schimbată, astfel încât în loc de expresia „după cuvintele Părinților,” s-a introdus o alta, „după legiuirile Sinoadelor Ecumenice şi ale Sfinților Părinți.” Şi latinii găsiră ceva de îndreptat în hotărâre. Definiția spunea: „păstrând toate drepturile şi privilegiile celor patru Patriarhate.” Latinii doreau să se scoată cuvântul „toate.” Grecii nu s-au învoit, iar cuvântul „toate” a rămas. La urmă, când nici una din părți nu mai găsi nimic de îndreptat în hotărâre, ea fu transcrisă definitiv în greceşte şi latineşte. Isidor şi Vissarion propuseră să se adauge la hotărâre o listă de anateme împotriva tuturor potrivnicilor unirii, gândindu-se probabil la Marcu al Efesului. Dar Împăratul nu a îngăduit.[232]

S-a fixat ziua când urma să aibă loc iscălirea hotărârii. Dorothei al Mitilenei propuse Papei ca mai înainte de aceasta să mituiască pe câțiva dintre cei ce încă nu se învoiseră la unire şi, într-adevăr, s-a recurs la mituire.[233] La 5 iulie întregul Sinod al Răsăritenilor s-a adunat în palatul Împăratului. Împăratul a fost cel dintâi care a iscălit hotărârea. Mitropolitul Iracliei lipsea din pricina bolii, dar a fost totuşi silit să iscălească hotărârea în pat. Nimeni nu s-a gândit să-l tulbure pe Marcu al Efesului, fiind încredințați de neclintirea sa. Isidor, Vissarion şi Protosinghelul îşi iscăliră numele plini de bucurie. Apoi urmară iscăliturile Mitropoliților Monemvasiei, Kizicului, Trapezuntului, Nicomidiei, Târnovei, Mitilenei, Moldovei, Amasiei, Rhodosului, Dristrei, Ganei, Melenicului, Dramei şi Anhialei, ca şi iscăliturile a unsprezece persoane din clericii constantinopolitani de rang mai mic. Grecii iscăliră fără a citi mai înainte hotărârea. Cuprinsul ei era cunoscut doar celor ce o alcătuiseră.[234] În orice caz, cei mai mulți Episcopi greci, cedând dorinței Papei şi voii Împăratului, îşi dădură consimțământul scris, deşi în silă, la nedreapta unire. Chiar şi cei ce nu au avut îngăduința să voteze la Sinod au fost acum puşi să iscălească. Au fost lăsați afară doar ce care muriseră, precum Patriarhul şi Mitropolitul Sardisului, ori cei ce izbutiseră să plece din Florența, cum făcuseră Isaia al Stavropolei şi Episcopul Tverului.[235] După ce toți Episcopii greci, de față cu Cardinalii, şi-au pus iscăliturile pe hotărârea Sinodului, Împăratul a trimis zece dintre cei mai în vârstă Episcopi să fie martori la semnarea hotărârii de către Papa. Eugenie, după ce cercetă cu grijă iscăliturile Episcopilor Greci, în timp ce semna el însuşi hotărârea, a întrebat dacă iscălise şi efeseanul. I s-a spus că nu. „Atunci nu am făcut nimic,” a exclamat Papa fără să vrea. După Papa îşi iscăliră numele opt Cardinali, vreo şaizeci de Episcopi şi o mulțime de Abați.[236]

Papa numise ziua de 6 iulie pentru proclamarea solemnă a unirii. Împăratul, Papa şi Episcopii greci şi latini s-au adunat în Catedrala din Florența, urmați de o mare mulțime de privitori. După Te Deum, Cardinalul Giuliano şi Mitropolitul Nikeii citiră cu glas tare hotărârea Sinodului asupra unirii Bisericilor. Giuliano citi în latineşte iar Vissarion în greceşte. La începutul hotărârii Papa poftea întreaga lume creştină să ia parte la marea sărbătoare şi să aducă mulțumiri pline de recunoştință Domnului, Care prin harul Său atotputernic spărsese zidul ce despărțise până atunci Bisericile, unindu-le cu legătura cea tare a dragostei şi păcii. Urma apoi înfățişarea învățăturii despre purcederea Duhului Sfânt, despre Ostie, despre purgatoriu şi despre autoritatea Papei, cu expresiile primite prin învoirea reciprocă a grecilor şi latinilor.

După citirea actelor, Giuliano întrebă pe latini dacă se învoiesc cu hotărârea. Latinii răspunseră într-un glas: „Ne învoim, ne învoim.” Când aceeaşi întrebare a fost pusă grecilor

de către Vissarion, mulți au răspuns la fel, dar nu toți. Apoi Arhiepiscopul Nikeii şi Cardinalul s-au îmbrățişat. Sărbătoarea s-a încheiat cu o Liturghie slujită după rânduiala latină,[237] la care însă nici unul dintre Episcopii greci nu a luat parte alături de latini, fără a ține seama de dorința Papei ca ei să participe; şi nici unul dintre greci nu s-a împărtăşit cu ostie.[238]

Iată deci cum s-a încheiat pacea; dar pace nu era. Între Biserici se proclamase pacea, dar nimic paşnic nu se afla în cugetul părților reîmpăcate. Verbal şi în hotărârea scrisă se recunoştea că Sfânta Euharistie este la fel de validă fie că se săvârşeşte cu ostii, fie cu pâine dospită; dar de fapt grecii refuzară să primească Sfintele Taine din mâinile latinilor iar sărutul păcii şi l-au dat între ei, iar nu cu latinii; la rândul lor latinii, cum vom vedea, au refuzat să fie de față la Liturghia grecească. Încheierea păcii era un eveniment fericit doar pentru una din părți – cea a învingătorilor. Când părăsiseră Constantinopolul, grecii nădăjduiau să-i convingă pe latini de ruperea lor de vechea învățătură de credință. În loc de aceasta, acum erau siliți să mărturisească că latinii au dreptate şi să admită că ei sunt cei ce greşesc, când de fapt adevărul era de partea lor. Latinii nu acceptaseră nimic; grecii erau mai mult sau mai puțin siliți să accepte totul. Tabăra victorioasă nici măcar nu încerca să aline simțământul de tristețe al noilor frați. Mândria cuceritorului plin de sine se vădea în toate întâlnirile acestuia cu partea cu care abia se împăcase.

În ziua de după proclamarea hotărârii Împăratul trimise pe Mitropoliții Rusiei şi Nikeii să poftească pe Papa să slujească Liturghia grecească, pentru ca latinii să se obişnuiască cu rânduielile şi slujbele Bisericii Răsăritene. Dar Papa refuză, sub cuvânt de necunoaştere a rânduielilor Liturghiei greceşti, cerând să se săvârşească mai întâi o slujbă aparte, în fața a doi sau trei Cardinali. „După aceea vom fi în stare să vedem dacă putem aproba slujba voastră,” spuse Papa, „şi dacă putem îngădui să aibă loc săvârşirea solemnă a Liturghiei.” Acest răspuns trufaş l-a jignit adânc pe Împărat. „Noi nădăjduiam,” a spus el, „să îndreptăm rătăcirile latinilor. Acum însă văd că latinii, care au rătăcit în multe privințe, voiesc să ne îndrepte pe noi, cei ce nu am schimbat cu nimic vechile rânduieli.” Din acea clipă Împăratul nu şi-a mai arătat dorința ca Liturghia să fie slujită de către Papa.[239]

La scurt timp, Papa supuse grecilor unsprezece întrebări privitoare la slujirea Sfintei Euharistii şi a Sfintei Mirungeri, la divorț şi la alegerea Patriarhului. Fiind socotit acum capul Bisericii Universale, socotea că are dreptul de a cere grecilor să țină cu străşnicie rânduielile Bisericii Romei. Dorothei, Mitropolitul Mitilenei, după cum însuşi ne spune, dădu răspunsuri mulțumitoare la toate întrebările latinilor, afară de două: cea despre divorț şi cea despre alegerea Patriarhului. Papa adresă aceste întrebări Împăratului. El îl întrebă de ce grecii îngăduie divorțurile, cu totul potrivnic cuvintelor limpezi ale Domnului. Apoi ceru ca Episcopii Greci să aleagă un Patriarh dintre Episcopii prezenți la Sinod, şi aceasta înainte de a părăsi Florența. „Noi,” spuse Papa, „avem un Patriarh al Constantinopolei ales de noi dintre latini, bărbat de viță aleasă, cinstit, bogat şi foarte bătrân.[240] Dacă-l alegeți pe el ca Patriarh al vostru, Biserica voastră va moşteni averile lui. Dacă ați ales deja pe unul dintre voi, sunt gata să întăresc alegerea voastră şi să-l retrag pe candidatul meu.” Cererea sa a fost urmată de încă una, aceea ca Marcu să fie predat spre a fi judecat ca un potrivnic neînduplecat al unirii şi al hotărârii.

Împăratul răspunse Papei prin Episcopii săi că Biserica Răsăriteană are destule pricini ca să îngăduie divorțurile; refuză hotărât să numească un Patriarh cât se aflau la Florența căci, după obiceiul din vechime, Patriarhul Constantinopolei trebuie ales cu învoirea tuturor eparhiilor aflate sub jurisdicția sa şi trebuie hirotonit în Catedrala din Constantinopol. În privința lui Marcu al Efesului, Împăratul spuse că, fiind Mitropolit al Bisericii Răsăritene, el poate fi judecat numai de către Episcopii Răsăriteni.[241]

Însă când Papa stărui în cererea ca alegerea Patriarhului să aibă loc la Florența şi ceru Împăratului să-l trimită la el pe Marcu spre a primi cel puțin o mustrare aparte, Ioan, la sfatul lui Grigorie împărțitorul de pomeni (care se temea că Isidor va fi ales Patriarh), trimise pe câțiva dintre Mitropoliții mai vârstnici la Veneția şi apoi spuse Papei că în lipsa unora dintre Episcopi alegerea Patriarhului nu poate avea loc. Marcu al Efesului merse la Papa, care-l primi cu mustrări şi amenințări, aducându-i aminte de pedepsele statornicite de Sinoadele Ecumenice pentru cei ce îndrăznesc să nu se supună hotărârilor lor. Dar neînfricatul apărător al Ortodoxiei dădu un răspuns hotărât. „Sinoadele," spuse el, „au osândit pe cei nu se supun Bisericii şi se alătură părerilor potrivnice învățăturii sale. Eu nu înfățişez părerile mele, nu aşez nimic nou în Biserică, nici apăr vreo erezie. Nu fac decât să păstrez în chip neclintit învățătura pe care Biserica, primind-o de la Hristos, Mântuitorul nostru, a ținut-o întotdeauna şi încă o ține. Această învățătură a fost ținută şi de Biserica Romei dimpreună cu cea a Răsăritului până la începutul schismei. Voi înşivă ați încuviințat mereu această învățătură mai înainte, lăudând-o adeseori, chiar în timpul Sinodului de acum. Şi cine poate defăima ori pune capăt acestei învățături? Dacă stau neclintit în această învățătură şi nu voiesc să mă lepăd de ea, cine cutează a mă judeca drept eretic? Mai întâi trebuie să judecați învățătura pe care o apăr, însă dacă ea este primită de către toți ca sfântă şi drept-slăvitoare, aşa cum şi este, cum oare sunt vrednic de judecată?" Papa, silit să recunoască în sine că nu e nici o nădejde să-l facă pe Marcu să se lepede de părerile lui, îl rugă să plece.[242]

Întrucât cererile papale nu au fost îndeplinite, şi cele ale Împăratului au rămas fără răspuns. Este cea mai bună dovadă a lipsei de sinceritate şi adevărată dorință de împăcare la amândouă părțile în privința unirii. Deşi Împăratul îl recunoscuse pe Papa drept cap al Bisericii Universale şi poruncise ca numele său să fie pomenit la Liturghie,[243] totuşi el nu uită să afirme drepturile Bisericii Răsăritene asupra unor pământuri însuşite pe nedrept de Biserica Romei. Papei i s-a spus că aşa cum pacea din vechime fusese redată Bisericilor, tot astfel se cuvenea ca şi hotarele dintâi ale eparhiilor amânduror Biserici să fie reaşezate întocmai cum erau înainte de despărțirea Bisericilor. Din această pricină, urma ca Bisericile insulelor Rhodos, Corfu şi altele, pe nedrept luate în stăpânire de Biserica Romei, să fie întoarse Scaunului constantinopolitan. Pe deasupra, la cererea Mitropoliților Monemvasiei, Rhodosului, Mitilenei şi a încă câtorva, Împăratul arătă Papei că trebuie să recheme pe episcopii latini din aceste eparhii. „Biserica Romei," spuseră Mitropoliții, „trebuie să plinească sfintele pravile ce opresc ca doi episcopi să ocârmuiască aceeaşi eparhie, ca şi hirotonirea vreunui episcop într-o eparhie ce nu se află sub jurisdicția episcopului care hirotoneşte."

Papa nu dădu răspuns cererii Împăratului. În ce priveşte rechemarea Episcopilor latini din eparhiile greceşti, el a răspuns: „Întrucât acum, după reaşezarea păcii în Biserică, nu mai sunt neînțelegeri între episcopii latini şi cei greci, ar fi nedrept să îndepărtăm fie pe episcopii greci, fie pe cei latini din eparhiile aflate acum sub jurisdicția lor, ci mai bine să lăsăm lucrurile aşa cum sunt. Să rămână deci doi episcopi pe acelaşi Scaun, dar dacă va muri cel latin, atunci să cârmuiască eparhia doar episcopul grec, iar urmaşii săi să fie aleşi de către Biserica Răsăriteană. În acelaşi fel, dacă episcopul grec moare înaintea celui latin, să şadă doar cel rămas în viață pe Scaunul care de atunci se va socoti a fi sub jurisdicția Bisericii Romei." O astfel de hotărâre nu putea, fireşte, să mulțumească îndreptățitele cereri ale Episcopilor Greci, fiind pe deasupra şi primejdioasă pentru Biserica Răsăriteană. „Însă hotărârea Papei," spune Siropulos, „a fost doar verbală, nefiind urmată vreodată."

Din toate întâmplările ce au urmat unirii Bisericilor se pot înțelege foarte bine rezultatele pe care avea să le aducă în viitor. Împăratul a căutat unirea şi s-a alăturat ei doar în nădejdea ajutorului făgăduit pentru nefericitul său Imperiu.

La 6 iulie Papa Eugenie era recunoscut de către grecii Sinodului de la Florența drept cap al Bisericii, în vreme ce, cu numai zece zile mai înainte, Conciliul de la Basel, repetând mai vechea hotărâre privitoare la superioritatea Sinoadelor Ecumenice asupra Papei, îl osândea pe Eugenie ca eretic, pentru a nu fi recunoscut adevărul acestei hotărâri, şi îl scotea din Scaun. Grecii îl lăsară pe Papa să se descurce cum putea mai bine cu Conciliul şi cu celălalt Papă ales la Basel. Numai Isidor, împreună cu încă câțiva, rămaseră la Florența până ce (la 4 septembrie) Eugenie îşi aruncă în mod public în Catedrală anatemele şi interdicțiile față de Conciliul de la Basel.[244] La 18 decembrie Papa i-a ridicat pe Isidor şi pe Vissarion la rangul de Cardinali, ca răsplată pentru sârguința lor în cauza unirii. În afara acestei cinstiri, Isidor fu numit Legat a latere în Polonia, Lituania şi Rusia.[245]

Restul grecilor părăsiseră deja Sinodul în luna iulie. Cei ce plecaseră mai devreme au fost siliți să-l aştepte pe Împărat la Veneția, întrucât acesta a părăsit Florența la sfârşitul lui august (în ziua de 26).[246] Împăratul era însoțit de Marcu al Efesului, de care s-a îngrijit el însuşi ca să aibă cele trebuincioase pe timpul întregii călătorii.[247] Papa îl binecuvântă pe Împărat şi-i făgădui să trimită o flotă şi o oaste la Constantinopol, însă numai dacă monarhii europeni se învoiau să-l ajute. Trei Cardinali şi mai mulți clerici însoțiră pe Împărat până la hotarele Toscanei. Împăratul cu suita sa sosi la Veneția la 6 septembrie.

Înainte de sosirea Împăratului, Mitrofan, Mitropolitul Kizicului, săvârşind Sfânta Liturghie la una din mănăstirile venețiene, îndrăzni a pomeni numele Papei la slujbă, dar fu îndată mustrat de ceilalți Mitropoliți şi de Despot, care era de față. Împăratul, dorind să împlinească dorința Dogelui de a vedea o slujbă grecească, nu a putut convinge decât pe Mitropolitul Iracliei să slujească în Biserica Sf. Marcu, şi chiar şi pe acesta după multe stăruințe. Până la urmă Mitropolitul se învoi, dar săvârşi slujba pe un antimis grecesc şi cu sfântul disc grecesc; numele Papei nu a fost pomenit iar Crezul a fost rostit fără Filioque.[248]

Împăratul părăsi Veneția la 19 octombrie, împreună cu fratele său, cu Episcopii şi ceilalți greci, în două corăbii de neguțători. Locuitorii ortodocşi din Corfu, din Methonia Peloponesului şi din Evvia, locuri în care se aflau atât episcopi latini cât şi greci, auzind de la greci despre rezultatele Sinodului, nu se sfiiră să-şi arate nemulțumirea față de unire. „Până acum," spuseră ei grecilor, „puteam să ne apărăm credința împotriva latinilor, dar acum trebuie să tăcem şi să ne supunem lor în toate." Bieții călători, aflați vreme de doi ani departe de casă, sosiră la Constantinopole la 1 februarie, 1440. Şi ca şi cum mâhnirea nu le-ar fi fost de ajuns, de îndată ce s-au întors la casele şi familiile lor, Împăratul şi Despotul aflară că sunt văduvi.[249]

CAPITOLUL IX
Reîntoarcerea grecilor acasă. Respingerea unirii florentine de către Biserica Ortodoxă Răsăriteană.

De îndată ce călătorii pășiră pe țărm, locuitorii Constantinopolului îi copleșiră pe Episcopi cu întrebări: „Cum s-a încheiat Sinodul? Am izbândit?” Cei ce fuseseră siliți la unire sau i se alăturaseră din interes, dar nu erau lipsiți de conștiința nelegiuirii lor, nu ascunseră adevărul. Simțindu-se acum slobozi în pământul de baștină, între frații lor ortodocși, ei răspunseră cu adâncă întristare: „Ne-am vândut credința, am schimbat Ortodoxia cu heterodoxia și, pierzându-ne credința curată de mai înainte, ne-am făcut azimiți. Tăia-ni-s-ar mâinile ce au semnat nelegiuita hotărâre! Smulge-ni-s-ar limbile ce au rostit învoirea cu latinii!”[250] Iată dar care au fost întâile cuvinte ale bunilor, dar slabilor Păstori – Antonie al Iracliei, membrii mai vârstnici ai Sinodului și alții. Vestea stârni un simțământ de groază poporului ortodox al cetății. Toți îi ocoleau pe noii sosiți, chiar cei ce nu aveau nimic de-a face cu ei. Clericii rămași la Constantinopol nu voiră nici să slujească cu cei ce, căindu-se de învoirea lor la unire, spuneau că fuseseră siliți să o facă![251]

Împăratul, care nu se simțise niciodată prea înclinat spre a pune în aplicare cauza latinilor, iar acum, dezamăgit de Papa, jelind pierderea soției și fiind necăjit de nemulțumirea publică față de unire,[252] nu se mai ocupă multă vreme de treburile Bisericii. Trecuseră trei luni de la întoarcerea grecilor iar Biserica din Constantinopol încă nu avea Patriarh. Până la urmă Împăratul porunci celor în drept să se gândească la alegerea unui Patriarh, alegere cu atât mai necesară, cu cât tulburările între clerici deveneau din zi în zi mai violente. Întrebarea era: pe cine să aleagă? Oare Patriarhul trebuia ales dintre cei ce arătaseră mai multă râvnă pentru cauza unirii, sau dintre apărătorii Ortodoxiei? Alegerea Patriarhului avea să hotărască soarta unirii proclamate la Florența. Împăratul, deși prea puțin doritor să țină partea latinilor, nu voia totuși să rupă alianța cu Roma. Iată de ce nu l-a ales pe Vissarion sau vreun alt zelot al unirii, cerând totuși ca omul ales să fie un susținător al unirii.

Scaunul patriarhal i-a fost propus mai întâi lui Marcu al Efesului, neclintitul apărător al Ortodoxiei, iar la refuzul său de a primi dregătoria, așa cum era și de așteptat, s-au ales trei candidați dintre cei ce fuseseră la Sinod și iscăliseră actul de unire, anume Antonie al Iracliei, Dorothei al Trapezuntului și Mitrofan al Kizicului. Dar Antonie și Dorothei, la fel cum se lepădaseră de unire, lepădară și cinstea îmbiată lor. Adresându-se Soborului, Antonie a spus: „Am venit aici nu spre a fi ales, ci spre a-mi despovăra cugetul înaintea Soborului, lucru de care am mare trebuință. Cum și voi știți, nu m-am învoit cu cei ce erau pentru unire, dar am iscălit hotărârea, deși fără voia mea. Iar de atunci cugetul meu m-a războit neîncetat. Plecându-mă la pământ cu mustrare de cuget, căutat-am mereu prilej spre a lepăda povara sufletului meu. Mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a îngăduit să vă văd pe toți laolaltă în sobor, fiindcă acum mă pot slobozi de povară spunându-vă tot ceea ce aveam de zis. Deci spun din nou că lepăd unirea, că găsesc hotărârea de la Florența potrivnică vechii predanii a Sfintei Biserici Sobornicești și mă predau judecății Bisericii ca vinovat de a fi iscălit ceea ce nu se cuvenea a fi iscălit.”

Ca urmare, a fost ales Mitrofan care, la dorința dregătorilor împărătești, a făgăduit în scris că va susține unirea florentină. El urcă pe Scaunul patriarhal la 4 mai, 1440.

Chiar dacă făgăduiala lui Mitrofan a fost dată în taină – deși nici atunci nu fusese vorba despre publicarea hotărârii Sinodului Florentin sau de pomenirea numelui Papei la slujbe – totuși alegerea lui Mitrofan (care la Veneția, prin slugarnica lingușire a Papei, se arătase a fi

un trădător) şi purtarea neprotocolară faţă de el a episcopilor prezenţi la hirotonirea sa ca reprezentanţi ai Papei, ca şi dezamăgirea aşteptărilor tuturor ca noul Patriarh să pună lucrurile în rânduiala lor de mai înainte – toate acestea laolaltă au făcut ca cei mai mulţi dintre ortodocşi să se înstrăineze de Patriarh. Mulţi dintre episcopi nu slujeau împreună cu el; iar când Împăratul a încercat să-i silească să o facă, Marcu al Efesului şi Antonie al Iracliei au părăsit în taină Constantinopolul (14 mai).[253]

După această întâmplare Împăratul începu să se poarte cu şi mai multă băgare de seamă – mai ales atunci când fratele său, Dimitrie, care nu primise unirea florentină, folosindu-se de răceala poporului faţă de Împărat fiindcă ţinea partea Bisericii Latine, i s-a împotrivit pe faţă; astfel încât Papa l-a învinovăţit pe Ioan de slăbiciune şi nepăsare faţă de cauza unirii,[254] iar Mitrofan chiar a ameninţat că-şi va părăsi Scaunul. Însă, la stăruinţa Împăratului, el a rămas pe loc şi a început a lucra în folosul unirii, numindu-şi prietenii în eparhiile vacante, iar când Dimitrie s-a împrietenit din nou cu Împăratul, a cerut de îndată o unire deplină cu Biserica Romei, pe temeiul hotărârii aprobate la Florenţa. Dar în vreme ce Episcopii se adunau la Constantinopol spre a discuta mijloacele de a-şi aduce la îndeplinire planurile, Mitrofan muri (1 august, 1443).[255] Moartea Patriarhului părea să îndreptăţească straşnica osândire a faptelor sale făcută la Ierusalim de către ceilalţi trei Patriarhi.

Patriarhii Răsăriteni cunoşteau deja feluritele planuri ale latinilor de a-i supune pe greci dintr-o scrisoare a lui Iosif, Patriarhul Constantinopolului, scrisă fie la Ferrara, fie la Florenţa. Curând după ce fură înştiinţaţi de către Papa despre încheierea discuţiilor, primiră o invitaţie de a se alătura unirii Bisericilor convenită la Florenţa, unde li se ascundeau cu grijă condiţiile în care avusese loc unirea. Patriarhii ajunseră să afle condiţii cu pricina de la cei întorşi din Italia. Plin de osârdie faţă de Ortodoxie, în ciuda prigoanei turcilor, unul dintre Păstorii din Răsărit răspunse Papei, spunându-i că era gata să se alăture unirii cu Biserica Romei dacă acea Biserică primeşte toate vechile hotărâri ale Sinoadelor Ecumenice şi învăţăturile întărite de ele şi de Sfinţii Părinţi. „De este aşa, primim Sinodul de la Florenţa şi nu ne împotrivim a pomeni la slujbe numele Papei. Dar de este dimpotrivă, lepădăm acest Sinod; osândim episcopii şi preoţii ce îl primesc să fie scoşi din cinul lor, iar mirenii să se afurisească.” Nemulţumindu-se cu aceasta, acelaşi Patriarh Răsăritean scrise Împăratului Ioan:[256] „Dacă aţi făcut loc latinilor doar pentru o vreme, cu nădejdea de a primi ajutorul lor pentru Împărăţia voastră, iar acum vă lepădaţi de învăţătura lor şi vă întoarceţi la credinţa ortodoxă a împărăteştilor voştri străbuni, atunci ne vom ruga pentru mântuirea Împărăţiei, şi mai ales pentru sufletul vostru, pentru ca Domnul să vă ierte toate păcatele. Dar de vă veţi îndărătnici şi veţi apăra o învăţătură străină Bisericii, atunci nu numai că vom înceta a vă mai pomeni în rugăciunile noastre, ci vă vom şi osândi la aspră canonisire, pentru ca boala străinei şi primejdioasei învăţături să nu se întindă în Biserica lui Hristos. Nu putem cârmui Biserica Dreptslăvitoare ca nişte năimiţi; ci pentru Hristos şi pentru Evanghelia Sa suntem gata a ne pune sufletul, trupul şi sângele, şi toate câte mai avem aici pe pământ.”

Câteva luni mai târziu toţi cei trei Patriarhi Răsăriteni s-au adunat la Ierusalim şi, fiind înştiinţaţi de către Arsenie, Mitropolitul Chesariei, despre hirotonirea de către Mitrofan a unor mitropoliţi şi episcopi din rândul latinilor, osândiră pe nevrednicii păstori şi-i declarară scoşi din toate dregătoriile bisericeşti până ce un Sinod va cerceta ortodoxia lor. Dând lui Arsenie puteri depline de a lucra potrivit hotărârii lor în întregul Răsărit, Patriarhii – Filothei al Alexandriei, Dorothei al Antiohiei şi Ioachim al Ierusalimului – scriseră în epistola patriarhală: „Am aflat de la Mitropolitul Chesariei Cappadochiei despre tulburările din Constantinopol prilejuite de nelegiuitul Sinod de la Florenţa, Sinod unde grecii au primit dogmele latine potrivnice vechilor canoane ale Bisericii Ortodoxe. Acelaşi Mitropolit ne-a înştiinţat că Mitrofan al Kizicului, cel ce în chip nelegiuit a hrăpit Scaunul Constantinopolei, împarte eparhiile din Patriarhia Constantinopolei şi din tot Răsăritul apropiaţilor săi, care

strică turma cu mincinoasa lor învățătură şi seamănă ispitele în Biserica lui Hristos. De-aceea noi, în numele de viață făcătoarei şi nedespărțitei Treimi, vestim prin acest Sinod tuturor Mitropoliților, Episcopilor şi celorlalți din cinul preoțesc hirotoniți de Mitrofan că, făcându-se părtaşi ereziei, se lipsesc de dreptul de a sluji şi de toate cinurile bisericeşti, până ce credința lor va fi cercetată de Sinodul Ecumenic. De nu se vor supune hotărârii noastre, părăsindu-şi de bună voie locurile pe care le țin în chip nelegiuit, să se afurisească de către Sfânta şi Deoființă Treime, atât ei, cât şi cei ce cugetă asemenea lor.” Dând Mitropolitului Chesariei dreptul de a duce la îndeplinire hotărârea lor, Patriarhii i-au dat şi depline puteri să propovăduiască în public împotriva nedreptei uniri şi să vădească şi să îndrepte pe toți cei cu gândire străină de Ortodoxie. Hotărârea a fost dată spre ştiință în luna aprilie, 1443.[257]

Marcu al Efesului, bătrânul apărător al Ortodoxiei, împovărat de vârstă şi boală, dar tare cu duhul, nu a tăcut nici el. În epistolele sale către toți creştinii el îi roagă cu stăruință să iasă din unirea florentină, ca una ce era neplăcută lui Dumnezeu, înfățişând cu însuflețire amestecul celor vechi cu cele noi, al celor ortodoxe şi patristice cu cele nou-născocite de către grecii latinizanți, aducând propria mărturisire de credință întemeiată pe învățătura curată a Bisericii.[258] „Aceşti oameni,” scria el, „recunosc împreună cu latinii că Duhul Sfânt purcede de la Fiul şi îşi trage existența de la El, căci aşa spune definiția lor, şi în acelaşi timp spun împreună cu noi că Duhul purcede de la Tatăl. Cu latinii socotesc că adăugirea la Crez este legiuită şi dreaptă, iar când sunt cu noi nu vor să o rostească. Cu ei spun că azimele sunt Trupul lui Hristos, iar când sunt cu noi nu îndrăznesc a se împărtăşi cu ele. Oare aceasta nu este de ajuns spre a arăta că ei au venit la Sinodul Latin nu spre a cerceta adevărul, pe care cândva l-au avut şi apoi l-au trădat, ci doar spre a câştiga nişte aur şi a ajunge la o unire mincinoasă, iar nu la una adevărată? Mincinoasă, căci rostesc două crezuri, aşa cum au şi făcut; săvârşesc două liturghii osebite, una cu pâine dospită, alta cu pâine nedospită; două botezuri, unul prin trei scufundări, iar celălalt prin stropire, unul cu Sfânta Mirungere, altul fără ea. În acelaşi chip, toate celelalte datini sunt osebite pentru ei, adică posturile, rânduielile bisericeşti, etc. Ce fel de unire este aceea ce nu se arată în afară? Cum pot sta împreună, păstrând fiecare al său? Mulți,” urma Marcu, „au fost ispitiți de gândul că se poate găsi o cale de mijloc între două învățături. Este adevărat, se pot găsi astfel de vorbe care, având două înțelesuri, pot totodată să înfățişeze ceva aflat între cele două învățături. Dar o învățătură de mijloc între două învățături potrivnice despre acelaşi lucru este cu neputință; căci de-ar fi aşa, ar trebui să fie ceva între adevăr şi minciună, între încuviințare şi tăgăduire. Deci dacă învățătura latină despre purcederea Duhului este dreaptă, atunci a noastră este mincinoasă. Cum poate fi aici o învățătură de mijloc?” La sfârşitul epistolei sale Marcu scria: „Ocoliți, fraților, asemenea dascăli şi orice părtăşie cu ei. Aceştia sunt apostoli mincinoşi, lucrători ai celui viclean prefăcuți în apostoli ai lui Hristos... Nu Domnului Iisus Hristos slujesc ei, ci pântecelor lor, înşelând inimile celor neştiutori cu dulcile lor vorbe şi blagosloviri. Ştiți ce ne porunceşte Apostolul: Ci măcar şi înger din cer de va binevesti vouă afară de ceea ce am binevestit vouă, anathema să fie (Gal. 1, 8). Iar ucenicul cel iubit al lui Hristos zice: Oricine va veni la voi şi nu va aduce învățătura aceasta, să nu-l priimiți în casă şi să nu ziceți lui: Bucură-te; că cela ce va zice lui: Bucură-te, se va face părtaş faptelor lui celor viclene (2 Ioan 1, 10-11). Țineți dar predaniile primite de voi, atât cele scrise cât şi cele nescrise, ca să nu vă pierdeți chezăşia dând cale învățăturilor viclene.”[259]

Cuvintele lui Marcu şi trecerea de care se bucura avură multă înrâurire atât asupra celor neştiutori şi simpli, cât şi asupra celor învățați, plecându-i către apărarea Ortodoxiei. Astfel Gheorghie Sholarios, care pentru o vreme înclinase către latini, fu acum întărit de către Marcu în adevărata credință, iar mai apoi se făcu unul dintre cei mai sârguincioşi apărători ai ei.[260] Fără Marcu al Efesului nici unul dintre cei ce se lepădaseră de unire nu ar fi intrat în dispute cu potrivnicii lor.[261] După pilda lui Marcu, fratele său Ioan Evghenikos a scris o respingere a hotărârii florentine;[262] Siropulos a pus în adevărata lumină toate cele petrecute la Sinod,

la fel cum Amirutios a înfăţişat, deşi pe scurt, pricinile tăinuite ale grecilor de a se pleca către unirea cu Biserica Romei.[263] Un alt filosof, Ghemistos Pletho, care apărase învăţătura ortodoxă la Sinod, a publicat şi el o apărare a învăţăturii ortodoxe despre purcederea Duhului Sfânt.[264]

Vedem deci că din toate părţile s-au ridicat glasuri împotriva unirii florentine. Însă Împăratul păstra aceleaşi legături şi cu ortodocşii şi cu Biserica Romei. Gândindu-se la ideea sa favorită a scuturării jugului turcesc, el începuse deja negocieri cu Papa şi cu Vladislav, regele Ungariei, privitor la adunarea de oşti împotriva Imperiului Otoman. Ei plănuiau să stârnească o răscoală împotriva lui Amurath în Asia Mică şi, atrăgându-l acolo cu cea mai mare parte a oştilor sale, să-i taie întoarcerea spre Europa cu ajutorul unei flote puternice şi să recucerească toate oraşele din ţinuturile sale europene. Papa poftise deja pe monarhii europeni să-i ajute pe nefericiţii greci. Cardinalul Cesarini îl convinse pe Vladislav să rupă tratatul de pace încheiat în urmă cu un an cu Amurath pe o durată de zece ani. Flota sosi în Hellespont. Dar Amurath reuşi să se întoarcă din Asia şi chiar să pună pe fugă oastea lui Vladislav, lângă Varna (10 noiembrie, 1444). Însuşi Vladislav împreună cu Cardinalul Cesarini căzură în bătălie.[265] Astfel pieriră toate nădejdile puse în unirea pe care Dumnezeu nu o blagoslovise!

Însă chiar şi după aceea Ioan încă nu se putea hotărî să rupă toate legăturile cu Papa. Vreme de aproape trei ani după moartea lui Mitrofan Biserica din Constantinopol nu a avut Patriarh, iar scaunul vacant a fost dat lui Grigorie Mammas, duhovnicul Împăratului şi unul dintre cei mai sârguincioşi pricinuitori ai unirii de la Florenţa. El însuşi a scris obiecţii la scrierile lui Marcu,[266] şi a pornit o dispută la Constantinopol între principalii apărători ai Ortodoxiei şi câţiva litterati latini.[267] Pentru osârdia sa întru cauza latinilor Papa l-a numit Patriarh şi al obştii latine aflate pe atunci la Constantinopol.[268] Dar cu toate silinţele sale, cum scrie Papa însuşi, el nu a putut impune şi aplica hotărârea aprobată la Florenţa.[269] Iată cât de puternică era aversiunea clerului şi poporului faţă de unirea cu latinii, la care se ajunsese prin jertfirea Ortodoxiei! Episcopii şi clerul din Constantinopol au cerut să se ţină un Sinod Ecumenic chiar la Constantinopol, spre a pune capăt tuturor relelor pricinuite de adepţii unirii.[270] Dar Împăratul Ioan a murit (la 31 oct., 1448) înainte de a avea vreme să le împlinească cererile; în orice caz, înainte de moarte el s-a lepădat de orice fel de unire cu Biserica Romei.[271] Până la urmă dorinţele cele mai adânci ale păstorilor ortodocşi şi ale poporului s-au împlinit. La un an şi jumătate de la ajungerea lui Constantin pe tronul Bizanţului, cei trei Patriarhi Răsăriteni în numele cărora, deşi fără învoirea lor, fusese iscălită neortodoxa „hotărâre” florentină, anume Filothei al Alexandriei, Dorothei al Antiohiei şi Theofan al Ierusalimului, s-au adunat la Constantinopol împreună cu o mulţime de Mitropoliţi şi Episcopi, spre a aduce pacea tulburatei Biserici. Adunând un Sinod în Biserica Sfintei Sofii din Constantinopol, ei l-au scos pe Grigorie Mammas din Scaunul patriarhal, punând în locul său pe ortodoxul Athanasie, iar apoi, în numele întregii Biserici Răsăritene, lepădară hotărârea Sinodului de la Florenţa, pe care-l vădiră a fi lucrat potrivnic credinţei ortodoxe, învinovăţind Biserica Romei de multe abateri de la vechile pravile şi rânduieli ale Bisericii Universale.[272] Curând după aceea Grigorie plecă în refugiu la Roma (august, 1451).

S-ar fi putut crede că de acum s-a reaşezat în sfârşit pacea în Biserica Constantinopolei. Dar Constantin, voind să-şi scape tronul, în apărarea căruia abia de avea vreo cinci mii de ostaşi ai săi, ceru din nou ajutor Papei, pricinuind astfel noi tulburări în Biserică, care se încheiară doar o dată cu căderea Imperiului. Noul conducător al turcilor, crudul şi ambiţiosul Mahomed al II-lea, îndată după urcarea sa pe tron (la 5 feb., 1451) începu a plănui cucerirea Constantinopolului. Auzind de aceasta, Constantin fu cuprins de spaimă şi trimise o solie la Roma cu o cerere de ajutor, făgăduind să îndeplinească tratatul florentin şi chiar poftindu-l pe Grigorie să se întoarcă la Constantinopol.

Când se află, apărătorii Ortodoxiei fură cu totul năuciți. În fruntea lor era atunci Gheorghie Sholarios (numit Ghennadie la tunderea în monahism). Marcu trecuse deja la cele veşnice, iar înainte de moarte lăsase moştenire prietenului său păstrarea vechii Ortodoxii.[273] Ghennadie, care pe atunci viețuia în Mănăstirea Pantokratorului, pe când ținea un cuvânt de învățătură în timpul vizitei Împăratului la mănăstire, încercă să-l întoarcă de la unirea cu Roma, care de fapt nu prea îi mai era de nici un folos lui Constantin.[274] Urmaşul lui Eugenie, Papa Nicolae al V-lea, în loc de o oaste şi o flotă, a trimis la Constantinopol doar pe Cardinalul său Isidor, fostul Mitropolit al Rusiei (noiembrie, 1452). Negocierile cu el durară foarte scurtă vreme, dar puțini se învoiră cu unirea, ea fiind primită doar de trei Episcopi şi de câțiva clerici; nici chiar Împăratul nu a primit-o în chip sincer.[275] Cea mai mare parte a clericilor, şi îndeosebi călugării, refuzară hotărât să ia parte la orice fel de negocieri cu un grec apostat.

Cu toate acestea, la 12 decembrie, 1452, cârmuitorii duhovniceşti şi cei lumeşti s-au adunat în Biserica Sfintei Sofii. Cardinalul Isidor a citit actul de unire (pentru întâia oară după proclamarea sa la Florența) şi, în semn de împăcare a Bisericilor, a slujit în chip solemn Liturghia împreună cu clericii greci şi latini, pomenind numele Papei Nicolae şi al fostului Patriarh Grigorie. Dar mulți dintre cei prezenți la slujbă nu au vrut nici măcar să ia anaforă de la preoții slujitori.

Între timp, pe când în Biserica Sfintei Sofii se desfăşura ceremonia pomenită, mulțimi de ortodocşi porniră spre mănăstirea unde era Ghennadie Sholarios, întrebându-l ce anume să facă. Ghennadie se încuie în chilie, pe a cărei uşă erau scrise proroceştile cuvinte: „O, grecilor vrednici de milă, de ce încă rătăciți şi, lepădând orice nădejde în Dumnezeu, căutați ajutorul francilor? Cum de, împreună cu întreaga Cetate, care curând va cădea, pierdeți Ortodoxia voastră? Milostiv fii mie, Dumnezeule! Aduc mărturie înaintea Ta că sunt nevinovat de această nelegiuire. O, bieții de voi, care vedeți ce se întâmplă în jurul vostru şi, în vreme ce robia vă este tot mai aproape, vă lepădați de credința părinților voştri şi primiți fărădelegea! Nu mă voi lepăda nicicând de tine, iubită Ortodoxie, şi n-am să te ascund, Sfântă Predanie, câtă vreme duhul meu mai sălăşluieşte în trupul acesta."[276]

Cuvintele insuflate ale călugărului treziră cugetele norodului. Clericii şi mirenii afurisiră unirea şi pe toți susținătorii ei prezenți şi viitori. Peste tot răsunau strigătele: „Nu vrem ajutor de la latini, nu vrem unire, nu primim slujbele azimiților."[277] Clericii ortodocşi osândiră pe toți cei ce se împărtăşiseră cu unioniştii să fie puşi sub canonul Bisericii. Biserica cea Mare era aproape goală, căci ortodocşii nu mai intrau în ea; Ghennadie răspândea printre oameni pamflete pline de duşmănie împotriva latinilor, îndemnând pe cei ce erau pentru unire să-şi curețe conştiințele de păcat prin aspră pocăință.[278]

Tulburarea minții locuitorilor a contribuit mult la izbânda armelor lui Mahomed. Locuitorii asediați, în loc să-şi îndrepte puterile rămase spre apărarea cetății, îşi continuau vrăjmăşiile religioase dintre ei. Ortodocşii şi latinii se anatematizau necontenit unii pe alții. Până la urmă Constantinopolul a fost luat de Mahomed (la 29 mai, 1453). Sultanul a lăsat credința grecilor neatinsă şi a pus drept cap al creştinilor robiți pe acelaşi Ghennadie care făcuse atât de mult pentru Ortodoxie chiar şi în ultimele vremuri de tulburări. El şi urmaşii săi au fost buni şi neclintiți Păstori Ortodocşi ai mult-împovăratei dar totuşi neprăbuşitei Biserici Greceşti. În Imperiul cucerit, Biserica Răsăriteană ne înfățişează minunata pildă a unui neam ce-şi păstrează statornic curata învățătură a părinților săi, ca şi a credinței ce păstrează neamul de-a lungul a patru veacuri nespus de grele. La fel ca iudeii în robia vaviloniană, grecii, căzând în mâinile turcilor, ajunseră încă şi mai puternic legați de vechea lor credință; lipsiți de libertate politică şi de multele foloase ce decurg din ea, ei şi-au aflat singura mângâiere în

Biserica lor Ortodoxă. Papii, lăsând să piară capitala creştinismului răsăritean, nu au făcut decât să sporească ura grecilor faţă de papistăşie.

Biserica Rusiei s-a arătat a fi o vrednică fiică a Bisericii Ortodoxe Răsăritene în ce priveşte unirea florentină.

La încheierea Sinodului, Isidor s-a întors din Italia cu titlul de Legat Apostolic al tuturor ţărilor din miazănoapte, nădăjduind să atragă Rusia la unirea cu Biserica Romei. Din capitala Ungariei el a trimis circulare eparhiilor Lituaniei, Rusiei şi Letoniei, aflate atunci sub jurisdicţia sa, înştiinţând pe creştinii de credinţă latină şi greacă despre unirea ce avusese loc între creştinii apuseni şi cei răsăriteni. Isidor scria: „Voi, bunilor creştini ai Bisericii Constantinopolitane, primiţi unirea cu duhovnicească bucurie şi cinstire. Vă rog să nu vă osebiţi cu nimic de creştinii Romei. Iar voi, seminţii latine, nu ocoliţi pe greci, care au fost încuviinţaţi de Roma ca adevăraţi creştini; rugaţi-vă în bisericile lor, cum şi ei se vor ruga într-ale voastre. Mărturisiţi-vă păcatele la preoţii din amândouă părţile: primiţi de la oricare dintre ei Trupul lui Hristos, la fel de sfânt în pâinea dospită şi în cea nedospită. Aşa cere de la voi Sinodul cel ţinut la Florenţa."

În ţinuturile ruseşti supuse puterii latine heterodoxe Isidor a putut să găsească mai uşor oameni gata să primească unirea, decât în Rusia de sine stătătoare. Însă chiar şi în primele ţinuturi sârguinţa sa s-a lovit de o oprelişte, datorită faptului că Marele Duce al Lituaniei, Casimir, nu se declarase în favoarea Papei Eugenie, ci a Conciliului de la Basel şi a Papei Felix, ales de acesta.[279] În Volhînia, Isidor l-a hirotonit episcop pe Daniil, care primise unirea, iar apoi a încercat prin mijlocirea unei grammata să-i apere pe clericii latinizanţi de ura pe care o simţeau ortodocşii faţă de ei.[280] La Kiev, Cneazul Alexandru i-a dat lui Isidor o gramma, ca unui „părinte al său, Mitropolit" peste întregul său cnezat. Manuscrisele kievene afirmă totuşi că Isidor a fost alungat din Kiev.[281]

În primăvara lui 1441 Isidor a venit la Moscova, aducând o foarte curtenitoare scrisoare a Papei către Marele Cneaz. Preoţii şi mirenii îl aşteptau cu nerăbdare pe Mitropolit în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Isidor veni înconjurat de câţiva nobili, cu crucea latină în faţă. Întemeindu-se pe simplitatea şi neştiinţa turmei sale, el a acţionat în chip mai hotărât decât fraţii săi din Constantinopol. Încă de la prima Liturghie s-a pomenit numele Papei, iar la sfârşitul slujbei arhidiaconul lui Isidor a citit din amvon hotărârea florentină. Toate aceste veşti, nemaiauzite până atunci în Biserica Rusă, uimiră foarte mult atât pe preoţi cât şi pe mireni. Nimeni nu ştia ce să creadă despre cele văzute şi auzite. Dar Marele Cneaz Vasili Vasilievici, plin de râvnă pentru curata învăţătură a Bisericii, în chip solemn şi în aceeaşi biserică îl vădi pe apostatul Isidor, numindu-l păstor mincinos, stricător de suflete şi eretic, poruncind la urmă ca nevrednicul Mitropolit să fie scos din Scaunul său; şi închizându-l în Mănăstirea Ciudov, adună un Sobor de Episcopi şi de slujitori bisericeşti din cinurile mai înalte spre a cerceta hotărârea Sinodului de la Florenţa. Când acesta a fost aflat potrivnic vechii învăţături ortodoxe şi când Arsenie, însoţitorul lui Isidor, a arătat felul cum s-au petrecut lucrurile la Florenţa, Marele Cneaz le-a poruncit să stăruie în a-l întoarce pe Isidor la pocăinţă. Dar totul a fost zadarnic. Rămânând închis toată vara, pseudo-Mitropolitul fugi în toamnă de la Moscova la Tver, foarte probabil cu nădejdea de a întâlni acolo o mai bună primire, întrucât Cneazul din Tver trimisese pe unul dintre boierii săi cu el la Sinod. Dar nici la Tver nu a fost primit mai bine. Marele Cneaz al Tverului l-a întemniţat. Însă Isidor izbuti să scape şi fugi la Novgorodok, în Lituania, iar de acolo la Roma, cu vestea proastă despre zădărnicirea planurilor papale. Astfel Sinodul de la Florenţa, în loc să împace Biserica Marii Rusii cu Roma ori să o facă să se depărteze de Ortodoxie, nu a făcut decât să-i dea prilejul de a-şi arăta sila faţă de papistăşie.

CAPITOLUL X

Câteva cuvinte despre Sinod.

După ce am arătat din cuvintele Patriarhilor Răsăriteni şi ale Sinodului de la Constantinopol care era părerea Bisericii Ortodoxe despre nelegiuitul Sinod de la Florența, este necesar acum să mai facem câteva observații spre a justifica această părere. Va fi de-ajuns să aruncăm o scurtă privire asupra celor ce s-au făcut la Sinod şi asupra felului cum s-au făcut. Din Actele Sinodului şi din împrejurările de mai înainte şi de după aceea, vedem cât se poate de limpede că motivele care-i mânau pe oamenii de frunte ce au acționat la Sinod nu erau insuflate de Duhul Sfânt, că la temelia unirii nu se aflau principiile cerute de Duhul lui Dumnezeu şi că pentru întărirea unirii Bisericilor nu s-au folosit mijloacele potrivite cu credința şi cu frica lui Dumnezeu. Ca urmare, lucrarea s-a sfărâmat, ca una ce era lucrare omenească, neblagoslovită de Iisus Hristos, Capul Bisericii, îndreptățind astfel zicerea din vechime: De va fi de la oameni sfatul acesta sau lucrul acesta, se va risipi (Fapte 5, 38).

Cercetând împrejurările de dinainte de Sinodul Florentin care i-au netezit calea, vedem încă le la întâia privire că nu dorința sinceră şi sfântă pentru pace în Biserică, ci pricini străine şi lumeşti i-au împins pe Împărat şi pe Papă să pornească la reaşezarea vechii păci dintre latini şi greci. Împăratul nădăjduise ca prin unire să dobândească ajutor de la capul creştinătății apusene împotriva turcilor, care nu-i mai lăsaseră aproape nimic în afara zidurilor Constantinopolului. Papa, pe de altă parte, atunci când propusese Împăratului să adune un Sinod în Italia, era departe de a dori ca pricina neînțelegerii dintre Biserici să primească o cercetare legiuită din partea unui Sinod; aceasta era doar dorința grecilor la care, cum el însuşi zice, s-a învoit din bunăvoință.

Însă chiar când a îngăduit ca la Sinod să aibă loc discuții şi controverse asupra dogmelor credinței, Papa nu avea de gând cu nici un chip să se învoiască cu grecii, chiar dacă ei ar fi dovedit îndreptățirea învățăturii lor. El a negociat cu ei doar în nădejdea de a pune mâna pe Biserica Răsăriteană şi a convocat Sinodul de la Ferrara doar cu scopul de a-l opune celui de la Basel. Invitându-i pe greci, el a dat Sinodului înfățişarea de Ecumenic, lipsind astfel Sinodul ce i se împotrivea de acest titlu, căci nu se puteau ține două Sinoade Ecumenice în acelaşi timp. Şi câtă viclenie au folosit amândouă părțile ca urmare a părerilor potrivnice pe care le nutreau! Papa, spre a-şi împlini planurile, se foloseşte de consimțământul silit al părții mai slabe de la Conciliul din Basel. Legatul papal îi asigură pe greci că Conciliul de la Basel s-a împăcat cu Papa. La sosirea corăbiilor Conciliului de la Basel, legatul papal şi legatul de la Basel încearcă să se întreacă unul pe altul cu cele mai ispititoare făgăduințe pentru a-i atrage pe greci de partea lor. De asemenea, şi grecii au luat măsuri spre a asigura la Sinodul ce urma o izbândă prielnică părerilor Împăratului. Dorind a da Sinodului înfățişarea unuia Ecumenic, Împăratul ia cu el în Italia pe vicarii Patriarhilor Răsăriteni, dar el însuşi le spune pe cine să aleagă, le cere scrisori de acreditare nu prea stricte iar apoi le schimbă de mai multe ori numirile după cum îi vine la socoteală. Poate fi oare blagoslovită şi sfințită de harul Duhului Sfânt o lucrare începută din astfel de pricini şi săvârşită cu asemenea mijloace?

Încep apoi lucrările Sinodului, negociate întâi aparte, apoi cu şedințe solemne. Grecii dovedesc că învățătura latină despre purgatoriu este greşită şi că adăugirea la Crez nu este îndreptățită, ca şi învățătura cuprinsă în ea. Spre a-şi dovedi cuvintele, ei înfățişează cele mai limpezi cuvinte din Sfânta Scriptură, mărturiile Sinoadelor Ecumenice şi ale Părinților Bisericii, respingând argumentele latinilor şi vădind interpolările făcute în mărturiile

Părinților înfățișate de latini. Toate sunt în zadar. Latinii contestă chiar şi cele vădite, împingându-i pe greci să primească lucruri anatematizate de Sinoadele Ecumenice. Oare nu este limpede strădania de a face ca Biserica cea una, sfântă şi Sobornicească să se contrazică pe sine însăşi?

Disputele publice iau sfârşit. Ioan Paleologul cedează îndărătnicilor săi potrivnici, apar mijlocitorii unirii, iar părerea respinsă de către greci devine piatra din capul unghiului acesteia. Câte strădanii trebuie să se fi făcut, câtă şiretenie s-a folosit spre a se dobândi o pace nesigură pe o temelie atât de şubredă! Grecilor li se drămuiesc mijloacele de întreținere, pe care Papa le luase în mâinile sale; Împăratul este copleşit de făgăduieli pe care nimeni nu se gândeşte ori poate să şi le țină; se alcătuiesc tot felul de formule, astfel încât învățătura controversată să poată fi exprimată în chip mulțumitor pentru amândouă părțile; se înfățişează mărturii patristice măsluite; uneori li se îngăduie să voteze unor persoane cărora altădată li se ia acest drept; grecii potrivnici unirii sunt convinşi prin făgăduieli, răsplăți sau batjocuri; latinii nu se zgârcesc la bani. În sfârşit, folosind tot felul de înşelătorii, latinii par să-i supună pe greci, cu ajutorul a trei trădători ai Ortodoxiei.[282] Are oare dreptul a se numi Ecumenic un astfel de Sinod? Oare aşa se petreceau lucrurile şi se luau hotărârile în Sinoadele Ecumenice? Poate un astfel de Sinod să dea hotărârilor sale puterea de cuvinte ale Duhului Sfânt, precum adevăratele Sinoade Ecumenice? Dacă se doreşte ca vrednicia de Ecumenic a acestui Sinod să se întemeieze pe împrejurarea că la el au fost de față reprezentanții a cinci vechi Scaune patriarhale, trebuie de asemenea să nu uităm că în timpul vieții Patriarhului trei dintre vicarii celor trei Scaune patriarhale nu s-au învoit cu unirea şi numai doi din cei cinci şi-au dat votul în favoarea ei. După moartea lui Iosif nu a fost însărcinat nimeni ca să voteze în numele Patriarhului Constantinopolei; apostatul Antiohiei a avut un potrivnic neclintit şi un martor al adevărului în persoana lui Marcu al Efesului. Deci chiar şi formal, nu a existat vreodată un adevărat consens al tuturor Scaunelor patriarhale față de unirea cu Biserica Romei. Însă chiar şi numai glasul lui Marcu este de ajuns spre a dovedi neecumenicitatea canoanelor Sinodului Florentin: căci Marcu nu vorbea întru apărarea propriilor păreri, care ar fi putut fi greşite, ci avea de partea sa mărturiile Sinoadelor Ecumenice.

Lucrarea începută în chip nelegiuit, aproape că s-a destrămat la Florența. Încăpățânarea ambelor părți când s-a discutat despre autoritatea şi drepturile Papei era cât pe ce să-l lipsească pe Eugenie de cea mai mare izbândă, care-l costase atât de scump. În clipa unirii, însăşi părțile reîmpăcate se ocoleau una pe alta; răceala reciprocă şi neîncrederea îi dezbinau la fel ca mai înainte. Reîntorcându-se la Constantinopol, Episcopii nu şi-au ascuns aversiunea față de presupusa unire bisericească. Împăratul Ioan, în timpul ultimilor ani ai domniei sale, nu s-a ostenit să proclame actul de unire către popor, cu toate că doi patriarhi ai Constantinopolei au fost prielnici unirii. Alegând astfel de patriarhi, aparent el a păstrat unirea cu Biserica Romei, având motivele sale politice pentru aceasta, dar în acelaşi timp nu a introdus unirea în Imperiul său. Ortodocşii nu voiau nici să audă de ea. Marcu al Efesului şi partizanii săi i-au arătat nelegiuirea. Patriarhii Răsăriteni au osândit unirea, mai întâi la Ierusalim, apoi la Constantinopol. Jalnica strădanie a ultimului Împărat al Constantinopolului de a proclama unirea în cetatea sa nu a fost un act al Bisericii, fiind nimicit de către Dumnezeu.

Iată deci că unirea Bisericilor proclamată la Florența a fost (a) înfăptuită fără ca grecii să fi fost încredințați de îndreptățirea învățăturii latine, (b) a fost aprobată în chip nelegiuit şi (c) lepădată cu totul legiuit.

NOTE

[1] Titlul lucrării lui Siropulos a fost dat de către editor. Începutul Istoriei s-a pierdut, astfel că adevăratul ei titlu a rămas necunoscut. În secțiunile Istoriei sale, Siropulos își numește lucrarea ʾΑπομνημονεύματα, Edit. Hagae Comit, 1660, in folio. Textul grecesc are o traducere latinească, deşi nu foarte corectă, făcută de Creighton.

[2] Sir. ix, 14. Prin Dascăli ai Bisericii grecii înțelegeau pe acei membrii ai clerului a căror principală îndeletnicire era propovăduirea în Biserică.

[3] Acest lucru se vădeşte din cuvintele sale.

[4] Sir. xi, 4.

[5] Sir. iii, 1.

[6] Sir. v, 5.

[7] Sir. ii, 8.

[8] Sir. ix, 9-10. Cf. Synod. Flor., pp. 610-611. Vezi şi Sir. viii, 14, 17, 19.

[9] Sir. viii, 12, ca şi în multe alte locuri ale lucrării sale.

[10] Sir. vi, 23-24.

[11] Sir. ix, 6.

[12] Sir. x, 8.

[13] Această istorie s-a publicat sub titlul *S. Gener. Florentina Synodus*, in 4to., două cărți. Numele autorului nu este pomenit. Allatius o atribuie lui Theodor Xanthopulos, dar Bertram, în lucrarea sa *Abhandlung vom Dorotheo von Mitylena einem ungenanten Geschichtschreiber*, Halle, 1759, în 4to., a dovedit că autorul ei este Dorothei al Mitilenei.

[14] „Istorisire despre cel de-al Optulea Sinod," publicată în *Sofian Vremennik* – ediția lui Stroev, P. ii, p. 18; de asemenea în *Cronica lui Nicon*, P. v. Vezi şi „Călătoria lui Isidor la Sinodul de la Florența," tipărită în vol. 6 din *Vechea Bibliotecă Rusească*, ed. a 2-a, pp. 27-70. „Călătoria lui Simeon din Suzdal în Italia," în ediția lui Saharov din *Călătoriile ruşilor în străinătate*, St. Petersburg, 1837, P. ii, pp. 87-112.

[15] Vezi ultimul sfat dat de Manuil fiului său, în *Hist*. iii, 13, Edit. Bonn, p. 178.

[16] Negocierile datează încă din anul 1415. Manuil şi-a trimis legatul în Italia din Morea, unde supraveghea ridicarea unor întărituri (examílion, un zid de şase mile lungime). *Synod. Flor*. tom. i, p.551. Evdemon a fost prezent la alegerea lui Martin în Scaunul papal (Sir. ii, 5).

[17] Sir. ii, 8.

[18] Fleury, *Hist. Eccles*. ci, 51. Papa a cerut 6000 de florini de la fiecare Arhiepiscop (cii, 7).

[19] Sir. ii, 10-11; Fleury, cii, 6, 7; *Dupin, Nouv. biblioth. des auteurs eccl.*

[20] Fleury, cii, 8; Dupin, tom. xii, pp. 28-29; Sir. ii, 10. Răspunsul a fost trimis la 14 noiembrie, 1442. Din 10 iulie până în 6 septembrie Constantinopolul a fost asediat de Murad. Pacea cu el s-a încheiat în februarie, 1424 (Phranza, i, 39-40).

[21] Fleury, cii, 12-13; Dupin, tom. xii, p. 29.

[22] Sir. ii, 12. Chiar în acest loc al istoriei lui Siropulos lipsesc câteva pagini. Cu toate acestea, ceva mai jos Siropulos pomeneşte rezultatele întrevederii Împăratului cu Sigismund (ii, 34 şi iii, 13): „Dacă săvârşeşti unirea Bisericilor," a spus Sigismund, „atunci vei pricinui şi reformarea Bisericii Latine. Creştinii din Răsărit au mai multă rânduială decât noi, căci ai noştri s-au abătut în multe lucruri de la vechea rânduială." Călătoria lui Ioan a durat din 15 noiembrie, 1423 până în octombrie, 1424.

[23] Sir. ii, 12-13.

[24] Adică al insulei Rhodos.

[25] Sir. ii, 14-15. Ei s-au întors de la Papa în august, 1430 (Phranza ii, 9).

[26] Sir. ii, 19-20.

[27] Fleury cii, 33-34.

[28] Pomenind de negocierile sale anterioare cu grecii în vremea Papei Martin, Andrei spune: „Nec audita vobis, Patres, pronuncio, sed quae vidi et quae praecepta ejusdem praesulis (P. Martini) ipse contrectavi et publica stipulatione concluseram." Despre ultimii trimişi ai lui Ioan Paleologul la Eugenie spune: „Legati Graecorum Pontificem adierunt et coram Romanorum Rege, domino Sigismundo, pro unionis negotio Imperator et Patriarcha Constantinopolitanus voluntatem et vota triginta sex articulis patefecerant. Scio quod verum loquor et quod hae manus litteras obsignates explicuerint et quae illic continebantur, ex Graecis Latina feceram." Cuvântarea a fost rostită de Andrei la Sinod, la 22 august, 1432. Binii Concil. t. viii, p. 234.

[29] Sir. ii, 21.

[30] Scrisorile Patriarhului şi ale Împăratului (datate 15 octombrie, 1433) se află între Actele Conciliului de la Basel, *Binii Concil*. t. viii, pp. 57 şi 297. Împreună cu Isidor au mai fost trimişi marele stratopedarh Dimitrie Paleologul şi Ioan Dishipatos.

[31] Sir. ii, 22. Binii Concil. t. viii, p. 300. Papa mai scrisese şi Împăratului Trapezuntului, cum se vede din răspunsul Împăratului către Papa (18 oct., 1434); de asemenea, lui Boleslav, Marele Cneaz al Livoniei. O scrisoare aparte a fost scrisă de către Papă lui Grigorie, Mitropolitul Moldovlahiei. Le Quien, *Or. Christ*., t. I, p. 1252.

[32] Binii t. viii, p. 55 et seq.

[33] Sir. ii, 23-24.

[34] Weissenberg, *Die grossen Kirchenversammlungen xv und xvi Jahrh.*, 2 Band, S. 363-364.

[35] Vezi discursurile legaților de la Basel în *Actele Sinodului*, Binii, t. viii, pp. 220-222 şi Sir. ii, 23.

[36] Sir. ii, 25-27.

[37] Iată textul hotărârii: „Hujus S. Synodi ab initio suae congregationis praecipua cura fuit, recens illud Bohemorum antiquumque Graecorum dissidium prorsus extinguere.” Foarte probabil că în traducerea grecească a hotărârii cuvântul dissidium era redat prin aíresiV. Oricum, compararea grecilor cu husiții în ce priveşte erezia era cu adevărat o jignire față de toți ortodocşii.

[38] Sir. ii, 28, 30, 32, 35. Cuvintele lui Siropulos sunt atestate de actele existente ale Sinodului: 1. Articuli Imperatoris Constantinopolitani; 2. Articuli responsorii Ambassadorum Concilii; 3. Promissiones factae per Ambassadores S. Concilii. Binius, Concil. t. viii, pp. 219, 223.

[39] Cf. Scrisorile adăugate Actelor, Binii t. viii, pp. 301-302.

[40] Hotărârea se găseşte în Actele Sinodului de la Basel, şedința a douăzeci şi patra. Bin. Conc. t. viii, p. 68.

[41] Sir. iii, 2. Înainte de plecarea la Sinod, Marcu, Vissarion şi Dionisie au fost ridicați la rangul de Mitropoliți.

[42] Sir. iii, 3-4.

[43] Nil Cavasila, Mitropolitul Thessalonicului, a trăit în prima jumătate a veacului al patrusprezecelea. A lăsat o mulțime de lucrări scrise împotriva Bisericii Latine, cum ar fi: 1. *Despre pricinile dezbinării din Biserică*; 2. *Despre atotstăpânirea papală* (amândouă lucrările sunt publicate în greceşte); 3. Mai multe lucrări ce cuprind respingerea învățăturii latine despre Duhul Sfânt. Primele două lucrări, precum şi câteva dintre ultimele, se întâlnesc şi în manuscrisele slavone traduse în vechime.

[44] De la Muntele Athos au sosit doar doi călugări ca deputați la Sinod.

[45] Sir. iii, 5-7.

[46] Dupin, xii, pp. 37-38.

[47] Sir. iii, 8-9. Legatul a sosit cu galerele la sfârşitul lui septembrie, 1437.

[48] Scrisoarea este anexată la *Istoria* lui George Phranza, Ingolstadt, 1604, pp. 325-331.

[49] Sir. iii, 11-14.

[50] Sir. iii, 15.

[51] Sir. iii, 20.

[52] Gregor. Protosyncel, *Apologia in Marci confessionem*, apud Allat., *De Cons. Eccles*., p. 934.

[53] Ejusdem responsio ad epist. Marci in *Synod. Flor*., t. 11, p. 455.

[54] Informația privitoare la viața lui Marcu al Efesului se află în lucrarea lui Manuil Ritorul (1590), numită Λόγος περὶ Μάρκου του Μητροπολίτου Εφέσου καὶ της ἐν Φλωρεντία συνόδου, manuscris din Biblioteca Sinodului din Moscova, nr. 393 în catalogul lui Matthiae, p. 112.

[55] Sir. v, 5. Împăratul, citind cele două răspunsuri către latini, unul scris de Marcu iar celălalt de Vissarion, l-a preferat pe primul pentru tăria argumentelor sale, dar a găsit mai multă artă ritoricească în ultimul (Sir. v, 14).

[56] Vezi mărturia lui Amirutios care, împreună cu alți învățați greci, a fost de față la Sinod, cuprinsă în scrisoarea sa către Prințul Dimitrie (Allat., *De Cons. Eccles*., p. 884).

[57] Sir. v, 16.

[58] Sir. iii, 16.

[59] Sir. iii, 15.

[60] Sir. vi, 10.

[61] Sir. vii, 8.

[62] *Gennadius und Pletho*, von Gass, Breslau, 1844, §27.

[63] Sir. iv, 1. Cu acest prilej a fost alcătuită o ectenie deosebită: „Încă ne rugăm pentru pacea, izbânda, buna-sporire şi unirea Bisericilor Creştineşti" (Sir, iii, 18).

[64] Binii Concil. t. viii, p. 274.

[65] Vita B. Nicolai Albergati in Act. 35 Maii, t. i, p. 467 et seq.

[66] Fleury, cii, 92.

[67] Binii Concil. t. viii. Basiliens. secc. xxix, xxxi, xxxii.

[68] În acest sens, iată ce scria Æneas Sylvius, mai apoi Papă al Romei sub numele de Pius al II-lea: „Risit Oriens Latinorum insaniam, qui, sibi ipsi dissentientes, aliorum unionem perquirerent."

[69] Sir. iv, 12-14.

[70] Sunt chiar cuvintele lui Dorothei al Mitilenei, istoricul Sinodului de la Florența (*Synod. Flor.*, p. 6).

[71] Sir. iv, 17; *Synod. Flor*. viii, 11.

[72] Sir. iv, 18-21.

[73] Sir. iv, 22-23; *Synod. Flor*., pp. 14-15.

[74] Sir. iv, 25-26.

[75] Papa acordă Împăratului o leafă lunară de 30 de florini, Patriarhului 25, Despotului 20; 4 florini dregătorilor curții imperiale și patriarhale și 3 florini slujitorilor.

[76] Sir. iv, 27-29. Siropulos, care primea de la foștii vicari vechile γράμματα și dădea altele noi celor nou numiți, cu semnăturile Patriarhilor, nu ne spune de unde făcea rost de γράμματα. Dionisie, Mitropolitul Sardisului, a murit la 13 aprilie, cum se vede din epitaful alcătuit de Vissarion al Nikeii. Le Quien, t. 1, p. 666. Siropulos (v, 1) pomenește ziua de 24 aprilie ca zi a înmormântării lui Dionisie.

[77] Există felurite păreri în ce privește numărul Episcopilor latini la Sinod. Dorothei al Mitilenei, înainte de a descrie deschiderea Sinodului, socotește 150 de Cardinali și Episcopi (p. 17); dar când descrie deschiderea însăși, numește 200 (p. 20). Siropulos pomenește 11 Cardinali și 150 de Episcopi ca fiind de față la deschiderea Sinodului (v, 3). Însă actul de unire a fost semnat doar de 141 de membri; între ei era Papa însuși, Împăratul, vicarii patriarhali, Cardinali și Episcopi latini și greci, igumeni, abați și ieromonahi. Gheorghie al Trapezuntului numără 400 de Părinți (*Graec. Orth*. 1, 579), dar nu ne putem încrede în cuvintele sale, întrucât el socotește că doar numărul răsăritenilor s-ar fi ridicat la 200.

[78] În descrierea rusească a misiunii lui Isidor la Florența găsim următoarele cuvinte: „și apoi aducând pe sfinții Petru și Pavel făcuți din argint aurit, i-au așezat pe podea.” (*Vechea Bibliotecă Rusească*, op. cit., p. 52.)

[79] Sir. iv, 31 și v, 1; *Synod. Flor*., pp. 15 și 29.

[80] Weissenberg 1, p. 372. *Synod. Flor.* p. 297 et seq.

[81] Synod. Flor., p. 29

[82] Aici există o mică deosebire între istorisirea lui Siropulos și cea a lui Dorothei. Unul zice că s-au ținut trei ședințe pe săptămână, celălalt vorbește doar de două. Primul zice că au fost aleși câte zece membrii de fiecare parte; cel din urmă pomenește doisprezece, cuprinzând și pe cei doi notari. Unul zice iarăși că întâlnirile urmau a se ține în biserica mănăstirii Sf. Andrei; celălalt, în biserica Sf. Francisc; dar se poate ca această din urmă biserică să fi fost în mănăstirea Sf. Andrei. Sir. v, 3; *Synod. Flor*., p. 29.

[83] Sir. v, 3.

[84] Sir. v, 2.

[85] Sir. vii, 8.

[86] Ioan Spaniolul, numit și Turrecremata, un abate dominican ce și-a făcut educația la Universitatea din Paris și, pentru zelul său pentru cauza Bisericii Romane a primit de la Papă rangul de Cardinal și titlul de „Fidei defensor et protector.” (Cave, *Hist. Lit.,* t. xi; App., p. 143.)

[87] Sir. v, 7-8; *Synod. Flor*., p. 30.

[88] Sir. v, 13; *Synod. Flor*. p. 30.

[89] Sir. v, 13. Cuprinsul răspunsului lui Marcu, nepublicat în greceşte, este pomenit de Le Quien într-unul din tratatele sale precedând lucrările Sf. Ioan Damaschinul editate de către el (Disser. Damas., v, p. 65 et seq.). Siropulos, povestind împrejurările legate de această dispută, îşi trimite cititorii la actele şi însemnările Sinodului despre purgatoriu (πρακτικὰ ὑπομνήματα περὶ τοῦ πυργατορίου, Sir. v, 5); dar acestea nu se află publicate separat şi nici nu sunt de găsit în manuscrisele greceşti. Răspunsul Părinților Greci la problema purgatoriului, dat la 14 iunie, 1438 (nu la Basel, ci la Sinodul Florentin), este pomenit în cartea lui Martin Kruze, *Turcogrecia*, p. 186.

[90] *Synod. Flor.* pp. 33-35.

[91] Se socoteşte îndeobşte că răspunsul grecilor este lucrarea Περὶ τοῦ καθαρτηρίου τῦπος βίβλιον ἑν, editată împreună cu lucrările lui Nil Cavasila şi ale călugărului Varlaam, fără numele autorului (*Nili Archiep. Thessalon. de primatu Papae*, Edit. Salmasii, Hanov. 1603). Întrucât numele celui ce a scris răspunsul nu e pomenit, el este uneori atribuit lui Nil Cavasila şi călugărului Varlaam, deşi manuscrisul nu dă motive pentru aceasta (vezi *Fabric. Bibl. Graec.*, Ed. Harl., t. xi, pp. 384 şi 678). Din lucrare se vădeşte că a fost scrisă (1) nu în numele unei persoane, ci al mai multora, ce făcuseră o călătorie foarte îndelungată, ἡμῖν πόνον ὑποστᾶσι κατὰ ταύτην ἀποδημίαν τοσοῦτον; (2) că a fost scrisă pentru nişte oameni ce s-au ocupat de sosirea grecilor la Sinod: ὑμῖν τε τόσον δ᾽ υπερ τῆς προκειμένης ἡμῶν συνελεύσεσθαι προκαταβαινουμένοις σπουδῆς; (3) că a fost scrisă chiar la începutul discuțiilor Sinodului, înainte de punerea celorlalte probleme. Iată pricina pentru care persoanele ce au alcătuit lucrarea încearcă să dea o soluție paşnică nu numai la această problemă, ci şi, de ar fi cu putință, la toate celelalte, οὐκ επὶ τοῦ προκειμένου νυνὶ τούτου ζητήματος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντων Ἴσως τῶν αλλῶν. ᾽Αλλ᾽ εκείνων μεν είνεκα μέλει Θεῷ καὶ μελήσει...; (4) că este scrisă ca răspuns la apărarea (απολογίαν) învățăturii romane despre purgatoriu. Toate acestea ne îndreaptă atenția către disputa despre purgatoriu ce a avut loc la Ferrara, iar nu spre vreo alta cunoscută nouă. Scriitorul *Istoriei Sinodului Florentin*, Dorothei al Mitilenei, spune că latinii, în al doilea răspuns al lor, au adus multe mărturii de la sfinți, cu exemple şi argumente, folosind în acest scop şi cuvintele Apostolului – *se va mântui, însă aşa ca prin foc* (*Synod. Flor*., pp. 35-36). Toate acestea se găseau şi în apărarea cu pricina, la care grecii au înfățişat răspunsul pe care l-am cercetat. Siropulos spune că răspunsul la apărarea latinilor ar fi fost scris de Marcu al Efesului (v, 15). Dar acest răspuns, la fel ca şi primul, nu este publicat. Le Quien, cercetând ambele răspunsuri în sus-pomenita sa disertație, citează principalele idei cuprinse în al doilea răspuns al lui Marcu. Aceleaşi idei, şi în aceeaşi ordine, se pot găsi şi în lucrarea „Despre focul curățitor," ca şi cuvintele citate de Le Quien din al doilea răspuns al lui Marcu, τί γάρ κοινόν αφέσει τε καὶ καθάρσει διὰ πυρὸς καὶ κολάσεως (*Dissert. Damasc*. v, pp. 8-9, 66-67). Toate aceste argumente ne îngăduie să tragem încheierea că lucrarea despre focul curățitor a fost fie în întregime, fie în cea mai mare parte alcătuită de către Marcu al Efesului, şi că ea a fost înfățişată de către greci ca răspuns la apărarea învățăturii latinilor despre purgatoriu.

[92] Sir. v, 16-18; *Synod. Flor*., pp. 35-37.

[93] *Synod. Flor*., 37-39.

[94] Este demn de observat că atunci când grecii, văzând împotrivirea plină de îndărătnicie a latinilor față de adevăr, voiră a pune capăt tuturor discuțiilor, Vissarion fu singurul care stărui

să continue, schimbându-se doar subiectul. „Putem spune încă o mulțime de lucruri frumoase (πολλὰ καὶ καλὰ),” fură cuvintele lui (Sir. vii, 6).

[95] Marcu a fost cel însărcinat să scrie latinilor un răspuns asupra purgatoriului, iar nu Vissarion; însă Vissarion a prezentat totuşi şi răspunsul său.

[96] Sir. v, 14-17.

[97] Sir. iv, 29.

[98] Sir. iv, 32.

[99] Sir. vii, 10.

[100] Sir. v, 14.

[101] Sir. v, 15.

[102] Prima zi de plată a grecilor a fost 2 aprilie, când li s-au dat 691 de florini în contul unei luni, deşi li se datora plata pe o lună şi jumătate (Sir. iv, 28). În a doua zi de plată (12 mai) au primit 689 florini (Sir. v, 9); în a treia (30 iunie), 689 florini; la 21 octombrie, 1218 florini pentru două luni. A cincea şi ultima zi de plată la Ferrara a fost 12 ianuarie, 1439, când li s-au plătit 2412 florini pentru patru luni (Sir. vii, 14). Deci între a treia şi a patra zi de plată trecuseră trei luni şi douăzeci de zile, şi tot atâta între a patra şi a cincea.

[103] Sir. vi, 1-2.

[104] Sir. vi, 3.

[105] Karamzin, *Istoria Imperiului Rus*, Ed. lui Ernerling, t. v, pp. 161-165.

[106] Weissenberg, op. cit., S. 379. Chiar şi Siropulos pomeneşte de această solie şi de dezamăgirea Papei în privința Franței.

[107] Sir. vi, 5.

[108] Sir. vi, 9-10.

[109] Sir. vi, 12.

[110] Sir. vi, 13.

[111] Siropulos, ecclesiarhul, fusese numit între vorbitorii din partea grecilor dar, la cererea sa stăruitoare, i s-a îngăduit să se retragă (Sir. vi, 13).

[112] Sir. vi, 13; *Synod. Flor*., pp. 43-44. Vezi şi *Oudini comment. de Scriptor. Eccles*., t. iii, p. 2342, despre Ioan de Monte Nigro, faimosul teolog al vremii sale şi Provincial al Lombardiei. Tot acolo sunt înşiruite şi cuvântările sale rostite la Sinodul de la Florența, în traducere grecească.

[113] Sir. vi, 14. Dorothei al Mitilenei ne dă o altă pricină pentru care Papa a refuzat să deschidă Sinodul în Catedrala de la început, anume faptul că Papa era atunci bolnav de gută (*Synod. Flor*. p. 41).

[114] Aici Siropulos şi Dorothei se deosebesc puţin în privinţa timpului şi numărului şedinţelor Sinodului, ca şi în privinţa felului cum s-au desfăşurat lucrurile în timpul şedinţelor. Siropulos socoteşte că au avut loc două şedinţe înainte ca Marcu al Efesului să înceapă să citească hotărârile Sinoadelor Ecumenice asupra Simbolului Credinţei; Dorothei numără patru şedinţe. Siropulos spune că prima întâlnire a avut loc în 6 octombrie, a doua în 13 a aceleiaşi luni; pe când după socoteala lui Dorothei, prima s-a ţinut în 8, a doua în 11, a treia şi a patra în 14 şi 15 octombrie. Siropulos spune că Sinodul a fost deschis de cuvântările Episcopului latin Andrei al Rhodosului; Dorothei pune acest cuvânt pe seama Arhiepiscopului grec Vissarion al Nikeii şi zice că Andrei şi-a rostit cuvântul la a doua şedinţă. Siropulos spune că Marcu al Efesului a ţinut şi el un cuvânt de început în timpul primei şedinţe; Dorothei aşează acest cuvânt în a treia şedinţă. Însă în acelaşi timp ei sunt de acord unul cu celălalt când zic că citirea actelor Sinodului a fost începută de către Marcu, la 16 octombrie, ziua celei de-a treia şedinţe, după Siropulos, şi a celei de-a cincea, după Dorothei. Răspunsul lui Andrei este pus de către Siropulos în următoarele trei şedinţe: a patra, a cincea şi a şasea; iar de către Dorothei doar într-a şasea şi a şaptea, cu aceleaşi date fixate de Siropulos pentru ultimele două şedinţe. În afară de numărul şedinţelor, nu găsim alte deosebiri între istorisirile lui Siropulos şi Dorothei; cea de-a şaptea şedinţă de la Siropulos corespunde cu a opta de la Dorothei, a opta cu a noua şi aşa mai departe. Apoi iarăşi, a unsprezecea şedinţă a avut loc, după Siropulos, la 18 noiembrie, iar cea corespunzătoare la Dorothei, a douăsprezecea, în data de 15 a aceleiaşi luni. Care este pricina nepotrivirii dintre ei? Cel mai probabil ea trebuie căutată în inexactitatea şi incorectitudinea Notelor Sinodului, folosite de amândoi scriitorii, cum se poate vedea din faptul că amândoi pomenesc cuvântările de la Sinod cu cuvinte absolut identice. Spre a fixa data şedinţelor am putea recurge la notele despre data şi numărul lor păstrate în memoriile ruseşti despre al 8-lea Sinod, scrise foarte probabil de către unul din însoţitorii ruşi ai lui Isidor (*Vechea Bibliotecă Rusească*, op. cit., pp. 37-38). Scriitorul rus socoteşte cu o şedinţă mai puţin decât Siropulos, întrucât nu pune la socoteală şedinţa privită de Siropulos ca fiind a patra. În celelalte note despre data şedinţelor el este de acord cu Siropulos, cu excepţia datei primei şedinţe, pe care, la fel ca Dorothei, o aşează la 8 octombrie.

[115] *Synod. Flor.,* pp. 44-49.

[116] Sir. vi, 14; *Synod. Flor*., pp. 60-75.

[117] Sir. vi, 18; *Synod. Flor*., p. 84. Dorothei spune că întâlnirea din apartamentul Patriarhului a avut loc la 15 octombrie, iar Siropulos pe data de 14 a aceleiaşi luni.

[118] Αναγνωσθήτωσαν ἐν ταις ὑμετέραις συστάσεσιν, ὡς ὑμέτερον δίκαιον, οὐ μήν ὡς ἀπὸ κοινῆς η ἡμετέρας θελήσεως, au fost cuvintele lui Ioan atunci când Părinţii s-au adunat să fie martori la citirea Canoanelor Sinoadelor (*Synod. Flor.,* p. 36).

[119] Sir. 1, 19.

[120] „Oprim,” scria Sf. Chiril, „orice fel de schimbare în Mărturisirea Credinţei întocmită de sfinţii Părinţi de la Nikeia. Nu ne îngăduim nici nouă înşine, nici oricui altcuiva să schimbe ori să lase un cuvânt sau silabă din acel Crez” (*Binii Concil*, t. i, par. 2, p. 430).

[121] *Binii Concil*., t. xi, par. 1, p. 252.

[122] „Trebuie să ținem," a spus Patriarhul, „sfântul Crez întocmit de Sinodul de la Nikeia prin harul Duhului Sfânt, primit de către Sinodul de la Constantinopol şi întărit de către cel de la Halkidon" (*Binii Concil.*, t. ii, par 1, p. 732). În cuvântul lui Marcu se spune că citatul a fost luat din actele celui de-al Cincilea Sinod Ecumenic.

[123] „Noi am ținut întotdeauna," zice Evtihie, „şi încă ținem credința desluşită de către Părinții ce au fost de față la cele patru Sinoade, şi urmăm întrutotul acelor Sinoade." În cuvântul lui Marcu, epistola este citată după Papa Virgilie, fiind cuprinsă în întregime în epistola Papei şi fiind aprobată de către el (*Binii Concil.*, t. xi, par. 2, p. 48).

[124] Syn. Sext. Act. xviii; *Binii Concil.* t.iii, par. 1, p. 182.

[125] *Binii Concil.*, ibid., p. 25. Într-o altă epistolă Papa Agathon scrie: „Scaunul Apostolic păstrează credința Sobornicească şi Apostolească. Noi credem în Dumnezeu Tatăl, în Fiul Său cel Unul-născut, şi în Duhul Sfânt, Domnul de Viață Dătătorul, Carele din Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi slăvit" (*Binii Concil.*, ibid., p. 46).

[126] *Binii Concil.*, ibid., pp. 685-693.

[127] Siropulos zice: ἑλληνικῶς ἔχον τὰ πρακτικὰ.

[128] Unii cred că Giuliano s-a referit la Martin, un polonez, Episcop de Gnesen, care spune în Istoria sa că al Doilea Sinod de la Nikeia a hotărât să admită purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl şi de la Fiul (Zoernikov, *Tractatus de process. Spiritus S.*, 1774, par. 1, p. 199). Acest Martin a trăit în veacul al XIV-lea, pe când Sinodul se ținuse la sfârşitul veacului al VIII-lea: ce greutate poate avea o asemenea mărturie, când ea este contrazisă de multe alte copii în care adaosul Filioque nu apare? Pe deasupra, se pot aduce încă multe alte argumente spre a dovedi că Crezul nu a fost atins sau preschimbat la Sinodul al Şaptelea Ecumenic: (1) cum se putea face o adăugire la Crez fără să existe măcar o aluzie în înseşi actele Sinodului asupra pricinii unei asemenea fapte? (2) Părinții celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic semnalează înainte de a începe citirea Crezului că „nu preschimbă nimic, nu adaugă sau scot nimic din învățătura de credință, şi cu multă grijă păstrează Crezul predanisit lor de către Sinoadele de mai înainte." (3) Chiar în Biserica Romei s-a rostit Crezul fără adăugire încă foarte multă vreme după al Şaptelea Sinod Ecumenic. Sub această formă (adică fără adăugire) a fost gravat din porunca Papei Leon al III-lea pe table de argint, în greceşte şi latineşte, cum vedem din mărturia lui Fotie, în epistola sa către Episcopul Akileii, şi chiar la scriitorii latini, Anastasie Bibliotecarul, Petru Damian şi alții (Zoernikov, *ibid.,* p. 391). Chiar învățații latini mărturisesc că Biserica Romei nu a îngăduit rostirea la Liturghie a Crezului adăugit mai devreme de veacul al zecelea sau începutul celui de-al unsprezecelea (Le Quien, *Dissert. Damasc.*, i, pp. 13-15). (4) Cele mai vechi copii latine ale actelor celui de-al Şaptelea Sinod Ecumenic nu cuprind adăugirea la Crez. În biblioteca lui Petru Pitheus s-a păstrat o astfel de copie luată după o traducere făcută în veacul al nouălea de către Anastasie Bibliotecarul, dar fără adaosul Filioque (Pithaeus, *Hist. controversiae de process. Spirit. S.*, Paris, 1609). Asupra acestui subiect vezi Zoernikov, op. cit., pp. 198-202; Theofan Procopowitz, *Theologia Orthodoxa*, t. i, pp. 1072-1074.

[129] Sir. vi, 19; *Synod. Flor.*, pp. 85-117.

[130] Sir. vi, 19; *Synod. Flor.*, pp. 114-115.

[131] Anume şedința a şasea şi a şaptea după socoteala lui Dorothei, sau a patra, a cincea şi a şasea la Siropulos. Pentru cuvântarea lui Andrei vezi *Synod. Flor.*, pp. 136-183.

[132] Sf. Chiril spune (in Johann. Lib. 9, t. iv, p. 810): „Şi eu voi ruga pre Tatăl şi alt Mângâietor va da vouă (Ioan 14, 16). Fiul, fiind părtaş fiinţialelor bunătăţi (ἀγαθῶν) ale lui Dumnezeu Tatăl, are şi pe Duhul Sfânt, întocmai aşa cum se înţelege aceasta despre Tatăl – nu ca o adăugire ori ceva din afară (căci a cugeta astfel ar fi lucru prostesc şi chiar nebunesc); ci la fel ca oricare dintre noi, El are Duhul Său în Sine, pe care El îl scoate în afară din Sine Însuşi. Iată pentru ce Mântuitorul nostru L-a suflat în afară trupeşte, arătând prin aceasta că, aşa cum răsuflarea iese din gura omului în chip trupesc, tot aşa şi Duhul (τὸ ἐξ αὐτοῦ) este suflat afară din fiinţa Dumnezeiască în chip vrednic de Dumnezeu.” Cuvintele acestea arată (1) că Duhul Sfânt, în ce-L priveşte pe Fiul, nu este nicidecum ceva străin Lui, ci este în chip fiinţial unit cu El, fiind deofiinţă cu El; (2) că, purcezând din fiinţa Dumnezeiască, El este revărsat de către Fiul. Aşadar nu se spune nici un cuvânt despre veşnica Sa purcedere din Fiul.

[133] Sf. Vasilie cel Mare (*Ep. 38*, ed. Garnier) scrie: „Cel ce vorbeşte despre Duhul, vorbeşte despre El aşa cum este în Sine, ca şi despre Cel al Căruia Duh este, avându-L în acelaşi timp în gândurile sale şi pe Fiul. Iar cel ce L-a primit pe Cel din urmă nu desparte pe Duhul de Fiul, ci adevereşte propria credinţă în Trei, urmându-şi unul altuia în ce priveşte orânduirea, dar în chip fiinţial uniţi întru Una. Cel ce vorbeşte doar despre Duhul, cuprinde în mărturisirea sa pe Acela al Căruia Duh este. Şi întrucât ‘Duhul este al lui Hristos’ şi ‘al lui Dumnezeu,’ cum zice Apostolul (Rom 8, 9), înseamnă că la fel cum omul ce apucă de capătul unui lanţ trebuie în chip firesc să tragă cu sine şi celălalt capăt, la fel şi cel ce atrage Duhul, prin El atrage deopotrivă pe Tatăl şi pe Fiul.” Este vădit că Sf. Vasilie vorbeşte aici despre necesitatea unei reprezentări concrete a Persoanelor Sfintei Treimi în ce priveşte fiinţa lor, dar nu în orice alt caz: altfel ar trebui să se atribuie Întruparea nu numai celei de-a Doua Persoane a Treimii, ci tuturor Persoanelor. Deci cuvintele Sf. Vasilie nu se pot folosi spre a dovedi ideea că dacă Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, aceasta implică în chip necesar purcederea sa şi de la Fiul. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru celelalte cuvinte ale Sf. Vasilie luate de către Andrei din *Cuvântul despre Credinţă*.

[134] Problema admiterii de către Părinţii Răsăriteni ai Bisericii a purcederii Duhului Sfânt de la Fiul a fost cercetată în şedinţele de mai târziu ale Sinodului. Din această pricină nu ne vom opri asupra tăriei acestui argument, căci în răspunsul dat de Vissarion la cuvântul lui Andrei el a fost omis şi lăsat până când aveau să aibă loc disputele următoare.

[135] *Binii Concil*., t. iii, pars 1, sec. 1, pp. 27-28.

[136] *Ibid*., p. 151.

[137] Şedinţele s-au ţinut la 1 şi 4 noiembrie (Sir. vi, 21; *Synod. Flor*., pp. 183-216.).

[138] *Binii Concil*., t. 1, pars 2; Conc. Ephes., pars 3, p. 433.

[139] *Synod. Flor*., pp. 216-217; Sir. vi, 21. Amândoi istoricii greci sunt de acord asupra acestui lucru.

[140] *Synod. Flor*., pp. 218-242. Textul nu cuprinde sfârşitul cuvântării lui Ioan.

[141] *Synod. Flor*., pp. 242-297. Aceste dispute au avut loc în şedinţele din 11 şi 15 noiembrie. Ele au reînceput în 4 şi în 8 decembrie (Synod. Flor., pp. 300-304); însă în Istoria lui Siropulos ele nu sunt descrise foarte amănunţit. Una din cuvântările lui Giuliano în apărarea adaosului Filioque a fost publicată mai pe urmă separat de către Abatele Rudesino Andosilla la Florenţa, în 1762.

[142] *Synod. Flor*., pp. 287-289; Sir. vi, 22.

[143] Sir. vi, 23.

[144] Sir. vii, 3-6.

[145] Sir. vii, 6-7.

[146] *Synod. Flor.,* pp. 306-307; Sir. vii, 9-11.

[147] Pe vremea aceea se afla în fruntea Republicii Florentine Cosimo Medici, un om renumit pentru bogăția sa şi dragostea față de știință. Papa începuse negocierile cu Florența printr-un abate florentin, Amvrosie Traversari, protejatul familiei Medici şi mare favorit al Papei (Sir. vii, 1).

[148] Împăratul l-a trimis mai întâi la Florența pe ieromonahul Macarie, sub cuvânt că dorea ca acesta să-i găsească acolo nişte manuscrise prețioase, iar apoi pe Ioan Disipatos (Sir. vii, 11).

[149] Sir. vii, 12; *Synod. Flor*., pp. 308-315. Ultima adunare s-a ținut la 2 ianuarie, 1439.

[150] Sir. vii, 14.

[151] Cf. *Synod. Flor*., p. 316. Siropulos spune că ciuma încetase (Sir. vii, 14).

[152] *Synod. Flor*., pp. 322-340; Sir. viii, 1.

[153] Vezi Oudin., *Comment. de Scriptor. Ecclesiasticis*., t. iii, în tratatul său; Ambrosius Camaldulensis, p. 2434. Hallam, în Istoria literaturii europene, semnalează incorectitudinea traducerilor sale (pt. i, pp. 79-80).

[154] În ediția operelor Sfântului Epifanie de iezuitul Petavius locul acesta sună în felul următor: τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ τὸ δε Αγιον Πνευμα το παρ᾽ αμφοτέρων, ἃ μόνον πίστει νοόμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων (Opp. S. Epiph., Ancoratus., t. ii, p. 75).

[155] Iată cum sună, în aceeaşi ediție, locul acesta complet: Εἰ τοίνυν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ, φησὶν ὁ Κύριος, λήψεται, ὃν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδέ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτως τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, παρ᾽ οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ᾽ οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, τὸ μαρτυροῦν περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρός καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (ibid., p. 78). Luând aceste cuvinte în deplinul lor înțeles, putem vedea că adăugirea verbului este la ultimele cuvinte (Care este de la Tatăl şi de la Fiul) nu are nici un rost, precum şi înțelesul cuprins în aceste cuvinte. Sf. Epifanie se foloseşte peste tot de cuvintele Scripturii, sau cel puțin vorbeşte întemeiat pe autoritatea ei. El spune la început *de la Tatăl purce*de (παρὰ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται) şi în chip vădit vrea să spună acelaşi lucru la sfârşit prin cuvintele Care de la Tatăl (ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς). Şi iarăşi, după ce spune El va primi de la Mine, zice Domnul (ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται), exprimă acelaşi lucru la sfârşit, zicând kai ek tou Uiou. Altfel, este cu neputință să se explice pricina folosirii de către el a unor prepoziții diferite precum para şi ek dacă ar fi dorit să exprime doar ideea de purcedere. Este vădit că el

a împrumutat aceste prepoziții din textul evanghelic, care deci trebuie să slujească pentru a defini sensul cuvintelor.

[156] *Synod. Flor*., p. 470.

[157] Explicarea acestor pasaje din lucrările Sfântului Epifanie şi observații asupra interpolării lor în versiunile latine târzii se pot găsi în lucrarea lui Zoernikov, *Tractatus Theolog*., pp. 314-318.

[158] Vezi în ruseşte Operele Sfinților Părinți, an iv, cartea I, p. 199. Vezi şi Zoernikov, *op. cit.,* p. 26.

[159] *Synod. Flor*., pp. 341-375. Nu pomenim aici aceste dispute, ce au foarte puțin de-a face cu subiectul – cercetarea învățăturii vechilor Părinți ai Bisericii asupra purcederii Duhului Sfânt – dispute ce explică prea puțin învățătura, chiar în forma înfățișată de teologii scolastici ai Evului Mediu, şi deci nu arată defel cum anume erau privite raționamentele lor de către dascălii ortodocşi ai Bisericii Răsăritene. În loc de aceasta, vom trimite la o lucrare aparte a lui Marcu al Efesului, intitulată Περὶ τοῦ ἐκπορεύσεως του Αγιου Πνευματος, συλλογιστικα κεφαλαια, publicată în greceşte împreună cu traducerea grecească a lucrării lui Zoernikov, t. xi, pp. 709-741. Aici, în cincizeci şi şapte de capitole, învățatul Păstor din Efes foloseşte aceleaşi arme dialectice, cum foloseau îndeobşte latinii, împotriva lui Thomma din Aquino ş.a. Tot acolo găsim şi câteva răspunsuri mai răspicate la raționamentele lui Ioan, deşi acesta nu e pomenit cu numele.

[160] *Synod. Flor*., pp. 375-406.

[161] Mai apoi s-a înfățişat Sinodului o altă copie a cuvintelor Sf. Vasilie împotriva lui Evnomie, unde pasajul citat a rămas tot în forma sa coruptă. Marcu, uitându-se la această copie, a descoperit că era scrisă de aceeaşi mână ca şi prima (*Synod. Flor*., p. 414).

[162] *Operele Sfinților Părinți*, an iv, cartea I, p. 127. În diferitele ediții ale operelor Sf. Vasilie pasajul acesta se găseşte sub forma citată de Marcu: Par. 1618, t. ii, p. 78; Venet. 1535, fol. 87; Basiliae, 1551, p. 676; 1565, p. 139; 1566, p. 339; Paris, 1566, p. 218. Vezi Zoernikov, *op. cit*., p. 219 et seq. Aceeaşi variantă se află în ediția benedictină, socotită cea mai bună, Paris, 1730 şi 1839. Pe deasupra, eruditul editor observă că, din cele şapte copii folosite de el, numai una cuprindea varianta apărată de Ioan la Sinodul de la Florența. În manuscrisul Bibliotecii Sinodale din Moscova (in Matthiae cat. No. 23, cent. xi) pasajul este identic cu textul lui Marcu al Efesului (*Operele Sf. Părinți,* an iv, cartea I, p. 129 şi note). Varianta coruptă se găseşte pentru prima dată în lucrarea latină a lui Hugo Eterianus împotriva grecilor, de la mijlocul veacului al doisprezecelea; tot la aceasta face aluzie şi Vissarion, cum se vede din versiunea grecească a lucrării (Allat., *De Cons. Eccles*., p. 654), şi de asemenea din ediția următoare (in *Maximâ Biblioth. Patrum*, t. xxii, p. 1176). Dar Nichita, Mitropolitul Thessalonicului, care în acelaşi veac a scris o respingere a lui Eterianus, chiar dacă şi el învăța greşit asupra purcederii Duhului Sfânt, citează totuşi cuvintele Sf. Vasilie cu sensul lor autentic. Acest lucru e dovedit şi de către Nil Cavasila în cartea sa împotriva învățăturii latine despre purcederea Duhului Sfânt (Vezi Allatius de Nilis, περὶ τοῦ Αγίου Πνεύματος λόγος Λατίνων, Fabr. Bibl. Gr. ed. vet. ad calcem, t. v, p. 65). În sfârşit, Ghennadie Sholarios, Patriarhul Constantinopolei, în veacul al cincisprezecelea indică de asemenea varianta corectă a pasajului din lucrarea lui Nichita din Thessalonic (*Op. Sf. Păr*., an iv, cartea I, p. 132 şi note).

[163] Ἐστὶ μὲν ἀνάγκη καὶ κατά τι τέταχθαι τα Θεὶα Πρόσωπα. Υἱὸς μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννή00του φωτὸς ἐκλάμψας, μετ' αὐτὸν ὀφείλει ἀριθμεῖσθαι, καὶ κατὰ τοῦτο τρίτον ἀφείλει ἀριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ίνα με παρατάττομεν τοῦ Υἱοῦ, δόξη καὶ αὐτὸ Υἱὸς εἶναι (*Synod. Flor.*, p. 430).

[164] Sf. Athanasie, *Opp.,* Ed. Montfaucon, t. iii, pp. 206-230. În lucrările Sfântului Athanasie nu citim ἔκ τὴ οὐσίὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ci εἰ οὔ ἐστὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὔσίας, „de nu este de o ființă cu Tatăl şi cu Fiul." Se socoteşte însă că lucrarea aceasta nu aparține lui Athanasie.

[165] Locul acesta este desluşit mai deplin în lucrarea lui Zoernikov, *op. cit*., pp. 759-761).

[166] În omilia despre deoființimea Fiului şi Duhului Sfânt cu Tatăl, împotriva savellienilor *(Opp. Sf. Athanas*., op. cit., t. iii, pp. 37-48). Editorul găseşte o izbitoare asemănare între această omilie şi un cuvânt al Sf. Vasilie, îndreptat tot împotriva savellienilor (Ed. Garnier, Omil. xxiv), şi de aceea o aşează între lucrările îndoielnice ale Sfântului Athanasie.

[167] Se socoteşte că omilia aceasta nu aparține Sf. Vasilie.

[168] Cuvintele greceşti sunt: οὔδε γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τίνα λαμβάνομεν, καθ' ὅν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα. Ioan traduse cuvintele citate astfel: „Noi nu primim de la Duhul, precum Duhul de la Fiul." Ca răspuns la traducerea sa, Marcu spuse foarte nimerit că (1) nu se spune λαμβάνει το Πνευμα, ci doar καθ' ὅν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ Πνευμα, deci verbul rămâne acelaşi, λαμβάνομεν; (2) că traducerea, prin însuşi înțelesul ei, nu corespunde scopului propovăduitorului, care dovedeşte că este un Tată, un Fiu şi un Duh Sfânt. De cel dintâi nu se îndoieşte nimeni; al doilea e dovedit prin aceea că Duhul, deşi purcede de la Tatăl, nu este Fiul, şi se numeşte Duhul Sfânt; al treilea, prin aceea că noi nu primim pe nimenea de la Duhul, precum primim de la Fiul pe Duhul Sfânt cu Dumnezeieştile Sale daruri. Ordinea însăşi a cuvintelor cere să se dea o asemenea tâlcuire. Dimpotrivă, traducătorul latin introduce o idee cu totul străină, ce nu are legătură reală cu ideile de mai înainte. Iată însă ce fel de înțeles dădu Ioan cuvintelor citate: Duhul primeşte firea Dumnezeiască de la Fiul, iar noi darurile harului. Cea dintâi nu este creată, spuse Ioan; celelalte sunt create.

[169] Sir. v, 18.

[170] Pentru tăcerea sa cu acest prilej Marcu a fost pe nedrept defăimat de către Papa şi de către alții (de pildă Iosif Metho, în obiecțiile sale la epistola lui Marcu). Vom vedea în continuare că grecii nu discutau acest subiect nici măcar după ce se învoiseră cu unirea cu Roma.

[171] Sir. viii, 1.

[172] „Despre Teologie", iii, în *Op. Sf. Păr*., op. cit., pt. III, p. 54.

[173] Trebuie amintit că autenticitatea acestei cărți apocrife nu era contestată pe atunci de către latini.

[174] *De div. nominib*, II, 5. (Pt. trad rom. cf. Sf. Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, trad. D. Stăniloae, Ed. Paideia, Bucureşti, 1996, p. 141.)

[175] *Despre Duhul Sfânt, către Amfilohie*, cap. XVIII.

[176] Canonul VII. În loc de „sau," Marcu al Efesului a folosit cuvântul toutέsti.

[177] *Canoanele Bisericii*, Hammond, p. 69.

[178] Θεολογία. Părinții din vechime foloseau acest cuvânt pentru învățătura legată nemijlocit de Dumnezeire, spre a o deosebi de învățătura despre Întrupare sau despre iconomia mântuirii omului.

[179] *Synod. Flor*., pp. 511-550.

[180] *Synod. Flor*., pp. 492-493. O Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ τὸ εἶναι καὶ το προβάλλειν τὸ Πνεῦμα οὔκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ᾽ ἐξ ἐκείνου; κατὰ τούτον τόν λόγον ἀρχυειδως καὶ ἁπλῶς αἴτιον τοῦ Πνεύματὸ ὁ Πατήρ.

[181] Ideea lui Maxim este exprimată astfel: αλλ᾽ Ἱνα καὶ δι᾽ αὐτοῦ προίεναι καὶ ταυτὴ τὸ συναφὲς τὴ ἀπαραλλάκτον παραστήσωσι. Înțelesul cuvintelor citate poate fi lămurit de traducerea şi explicația scriitorului latin Atanasie Bibliotecarul (ix, c), cf. Zoernikov, p. 409.

[182] *Synod. Flor*., pp. 550-554. Dorothei confirmă şi el că cei doi Episcopi au fost opriți să se mai arate la Sinod.

[183] *Synod. Flor*., pp. 555-562.

[184] *Synod. Flor*., p. 563.

[185] Sir. viii, 5.

[186] Sir. viii, 7.

[187] *Synod. Flor*., pp. 590-595.

[188] Sir. viii, 4.

[189] Allat., *De perpet. consens*., pp. 705, 930.

[190] Sir. ix, 5.

[191] Sir. viii, 4.

[192] Sir. viii, 7; ix, 1.

[193] Sir. viii, 6; ix, 2. Atunci li s-au dat 1208 florini pentru două luni.

[194] Sir. x, 3-17.

[195] De la ultima şedință a Sinodului (24 martie) până la Paşti (5 aprilie) nu erau mai mult de douăsprezece zile.

[196] *Synod. Flor*., op. cit., p. 562.

[197] Mihail, Patriarh al Constantinopolei spre sfârşitul veacului al doisprezecelea, scrie: „Ar fi drept să-i anatematizăm pe latini şi să-i numim eretici. Dar Părinții Ortodocşi au uşurat osânda; ei n-au făcut decât să-i îndepărteze pe latini şi să se lepede de ei, dar nu i-au numit pe față eretici, nici i-au pus întru aceeaşi osândă cu ereticii" (Allat., *De consens. Eccl*., p. 617).

[198] *Synod. Flor.,* pp. 563-568; Sir. viii, 2.

[199] Este adevărat că Dorothei pomeneşte faptul că în timpul celei de-a treia întruniri în apartamentele Patriarhului toți cei de față aproape că se învoiseră cu propunerea lui de unire cu latinii, pe temeiul mărturiei Părinților Latini şi al cuvintelor lui Tarasie, Patriarhul Constantinopolei. Dar aceasta vine în contradicție cu faptul că după aceea Împăratul a cerut Papei să-i arate unele mijloace de împăcare (*Synod. Flor*., p. 569).

[200] *Synod. Flor*., pp. 566-569. Siropulos pomeneşte doar acele întruniri ce s-au ținut în prezența Împăratului.

[201] *Synod. Flor*., pp. 569-574; Sir. viii, 8.

[202] *Synod. Flor*., t. ii, pp. 187-274. Spre a înțelege corect pasajele luate de Vissarion din scrierile Părinților Bisericii Răsăritene trebuie să-i trimitem pe cititorii noştri la lucrarea lui Adam Zoernikov. Acolo autorul dovedeşte că Părinții Apuseni ai primelor opt veacuri au învățat deopotrivă cu cei Răsăriteni că Duhul Sfânt purcede doar de la Tatăl (*Tractatus*, iv).

[203] Avem în vedere cele trei cuvântări puse pe seama lui Gheorghie Sholarios, aflate de obicei în Apendicele la Actele Sinodului de la Florența sub forma unei singure cuvântări (*Synod. Flor*., t. ii, pp. 28-186). În ce priveşte epistola ce precede cuvântările, atribuită tot lui Sholarios, ea este vădit neautentică. Vide disertația lui Renaudot, *De Ghennadio Scholar.,* Fabr. Bibl. Graec., Ed. Harles, xi, pp. 364 şi 371.

[204] Mai apoi, când Vissarion începu să-l ponegrească pe Marcu că se învoia cu învățătura latină, cerând doar scoaterea adăugirii la Crez, Marcu dădu o explicație cu totul potrivnică acestei idei (Sir. viii, 16).

[205] *Synod. Flor*., pp. 580-583; Sir. viii, 11-12.

[206] Foarte probabil Siropulos citează atât acest act cât şi răspunsul grecilor în forma originală, iar *Ist. Sinodului Florentin* doar în rezumat. Pe deasupra, Siropulos pomeneşte obiecțiile latine la răspunsul grecilor. Autenticitatea actelor citate de Siropulos este recunoscută de Le Quien, *Dissert. Damasc*. i, 27.

[207] *De Fide Orthod*., Lib. I, cap. xii, Ed. Le Quien, p. 148.

[208] Lucrarea poartă numele de Επιγραφαὶ. Este tipărită de către Allatius în *Graec. Orthodoxa*. t. ii, p. 522. Pasajele la care se face aluzie se găsesc la începutul cărții, pp. 525-526.

[209] Τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον. În actele Sinodului de la Nikeia pasajul arată astfel: ᾿Εκπορευόμενον μὲν τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ ὂν τοῦ Υἱοῦ. ῾Οτὶ δὲ ἐξ αὐτοῦ ἡμῖν ἀναβλύζον ἐστὶ, σαφέστατα ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ Κύριος... Deci anablúzon nu implică veşnica purcedere a Duhului Sfânt de la Fiul, ci trimiterea Sa la noi. Vekkos omite umin. Vezi Zoernikov în traducerea greacă, t. i, pp. 218-219.

[210] Lib. I, de adoratione, p. 9. Vezi explicarea pasajului la Zoernikov, *Tract*., p. 836.

[211] Potrivit amintirilor rusului nostru, această ultimă întrunire a avut loc la 2 mai (Vechea Bibl., t. vi, trat. 42).

[212] Sir. viii, 13-16; *Synod. Flor*. pp. 583-588.

[213] *Synod. Flor*., pp. 589-601; Sir. ix, 1-6. În Istoria Sinodului de la Florenţa multe dintre întrunirile ţinute între 2 şi 28 mai nu sunt pomenite. Însă Siropulos vorbeşte despre ele, dar şi el, la rândul său, nu vorbeşte despre cuvântarea Papei către Episcopi.

[214] În ce priveşte amănuntele acestei întruniri şi a celor următoare, în care s-a hotărât unirea cu Biserica Romei, ne-am călăuzit în principal după Siropulos. Istoria lui Dorothei este vădit părtinitoare faţă de latini. Însă amândouă istorisirile se potrivesc destul de bine în punctele esenţiale.

[215] Nici Siropulos şi nici Dorothei nu pomenesc exact cuvintele luate din scrierile vreunuia din aceşti Părinţi. Iată de ce nu putem arăta aici cât de parţială a fost redarea pasajelor, în care nu se spunea nimic în folosul latinilor. Lista pasajelor se poate vedea la Zoernikov.

[216] Sir. ix, 9. Vide Ist. *Sinod. Flor*., 3 iunie.

[217] Siropulos spune limpede că părerea Patriarhului a fost consemnată cam în această formă (ix, 9). Şi *Istoria Sinodului de la Florenţa* o citează cuvânt cu cuvânt, întărind mărturia lui Siropulos că părerea lui a fost consemnată în scris. Avem motive să credem că Siropulos este mai exact când aşează întâmplarea în prezenta şedinţă, iar nu în cele dinainte.

[218] Sir. ix, 12; *Synod. Flor*., pp. 601-620. Vom da cititorilor noştri câteva amănunte despre tristul eveniment, citând chiar cuvintele preacinstitului Marcu al Efesului. În Epistola asupra Sinodului Florentin el scrie: „Trădătorii propriei mântuiri nu s-au mulţumit până ce nu au dobândit o mărturisire publică a Crezului Latin într-o adunare convocată şi cinstită de prezenţa Împăratului, Patriarhului şi Despotului. Înfăţişând unele locuri din lucrările Dascălilor Apuseni şi ale marelui Sfânt Chiril, prielnice, chipurile, latiniei, după ce mai înainte se năpustiseră unul câte unul asupra mea cu sofismele lor, întrebară apoi pe cei de faţă la Sinod ce cred despre locurile înfăţişate şi dacă mărturisesc pe Fiul drept Cauză a Duhului Sfânt. Cei de faţă răspunseră că nu se îndoiau de autenticitatea pasajelor, încrezându-se în Epistola dumnezeiescului Maxim; dar cei mai mulţi dintre membri nu voiră să primească pe Fiul drept Cauză a Duhului (după cum ziceau acele locuri), fiindcă şi înţeleptul Maxim are aceeaşi părere despre locurile cu pricina. Dar cei ce cutezară a zice că ceva este rău, ispitiţi cu tot felul de făgăduieli deşarte, nu mai voiră să audă nimic, zicând că Fiul este Cauza Sfântului Duh – lucru nici măcar pomenit în citatele latine. Cuvintele lor fură întărite de jalnicul Patriarh, care le era prielnic de la început şi aştepta acum cu nerăbdare să scape, însă zadarnic, căci era sortit morţii. Eu mi-am scris părerea sau mărturisirea de credinţă, căci ne învoisem ca fiecare să-şi dea părerea în scris. Dar când am văzut că toţi erau foarte aprinşi pentru unire şi că tovarăşii mei de mai înainte căzuseră în aceeaşi greşală cu ei şi că toţi uitaseră să-şi scrie părerile, mi-am ţinut înscrisul pentru mine, temându-mă ca nu cumva eu însumi să mă primejduiesc stârnindu-le mânia. Dar cu îndrăznire mi-am desluşit părerea prin viu grai, arătând că cuvintele Părinţilor Răsăriteni şi Apuseni se pot împăca unele cu altele numai prin desluşirea dată lor în Epistola lui Maxim, cum că Fiul nu trebuie socotit Cauză a Duhului. Pe deasupra, în ce priveşte adăugirea, i-am înştiinţat că nu o încuviinţez în Crezul Latin, fiind o adăugire făcută fără temei îndestulător. După care ei şi-au văzut de treabă; iar eu, lăsându-i în

voia lor, m-am ținut şi mă țin departe de toate, spre a-mi dărui tot timpul Sfinților Părinți şi Dascăli.” Scrisoarea sa e prezentată fragmentar în răspunsul dat ei de către Iosif Metho (*Synod. Flor*. t. xi, pp. 345-357).

[219] Sir. ix, 13.

[220] *Synod. Flor*., pp. 621-624.

[221] *Synod. Flor*., pp. 620-626.

[222] Sir. ix, 16.

[223] Cronica lui Nicon, v. 145, ed. lui Stroev, part. a ii-a, § 30. În *Vechea Bibliotecă*, vi, 60, ziua lunii este aceeaşi dar, în loc de iunie, este scris din greşeală aprilie.

[224] *Hist. Chronolog. Patriarcharum Constantinopolitanorum in Actis SS. Augusti*., t. i, p. 185, n. 1119.

[225] Sir. ix, 16.

[226] Allat., *De consensu Eccles*., p. 908.

[227] Din câte ştim, pe lângă menționarea actului în Istoria Sinodului de la Florența, el mai este menționat în replica lui Iosif Metho la epistola lui Marcu (Sinod. Flor., t. ii, p. 353). Iosif a trăit în a doua jumătate a secolului al XV-lea (*Fabr. Bibl. Gr*. xi, Ed. Harl., p. 458; Allat., *De consensu*, p. 933).

[228] *Synod. Flor*., pp. 631-638.

[229] Sir. x, 3.

[230] Sir. x, 2.

[231] *Synod. Flor*. pp. 539, 641.

[232] *Synod. Flor*., pp. 647-652; Sir. x, 5. Hotărârea a fost scrisă în latineşte de către Amvrosie Traversari şi tradusă în greceşte de către Vissarion.

[233] Sir. x, 4.

[234] Sir. x, 19.

[235] Sir. ix, 12; x, 8. Într-unul din manuscrisele Bibliotecii Sinodale din Moscova (N. xiii), între iscălituri nu se află cele ale Mitropoliților Trapezuntului şi Kizicului. Foarte probabil că omisiunea se datorează neglijenței copistului. De asemenea, nu se găseşte niciunde între iscăliturile grecilor numele episcopului rus Avramie al Suzdalului, care îl însoțea pe Isidor; iată de ce Amirutios scrie: oute tou RwsiaV taiV upografaiV sunqemenou (Allat., *De consens*., p. 908). Dar iscălitura lui Avramie se află în manuscrisul florentin al Actelor Sinodului (Vide Saharov, *Călătoriile ruşilor*, St. Petersburg, 1837, pt. 11, p. 85). În descrierea călătoriei lui Isidor se spune că Avramie a fost silit să iscălească, după ce fusese întemnițat o săptămână întreagă de către Isidor. În orice caz, este de-ajuns să menționăm că în Apus se

găsesc vreo zece copii originale ale hotărârii, pe când la Sinod s-au scris doar cinci (Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, ii, § 544).

[236] Sir. x, 8-9.

[237] În timpul Liturghiei, când Papa îşi spăla mâinile de trei ori, apa i-a fost adusă a doua oară de către unul din trimişii ruşi, probabil Toma din Tver, la cererea lui Isidor, din respect, cum zicea el, față de rangul Cneazului rus (Sir. x, 10).

[238] *Synod. Flor*., pp. 653-670.

[239] Sir. x, 11.

[240] Este vorba de Cardinalul Francisc Condolmier, nepotul Papei (Chalcedon, L. vi, p. 159; Le Quien, *Or. Chr*., t. iii, pp. 834-835).

[241] *Synod. Flor.,* pp. 670-675; Sir. x, 12.

[242] Sir. x, 15-16. Istoricul bizantin Dukas, deşi ține partea latinilor, observă totuşi cu îndreptățire că Marcu este κανὼν καὶ στάθμη ἀπαρέκτατος (c. xxxi, p. 119).

[243] Sir. x, 12.

[244] *Vechea Bibl. Rusă* vi, § 44.

[245] Cf. grammata papală către Isidor, republicată în tom. I din *Hist. Rusiae Monumenta*, Nr. 121.

[246] *Synod. Flor*., p. 676; Sir. x, 17; *Vechea Bibl. Rusă* vi, § 44.

[247] Sir. xi, 2.

[248] Sir. xi, 1-4.

[249] Sir. xi, 5-10.

[250] Dukas, c. xxxi, pp. 120-121, Ed. 1649.

[251] Sir. xii, 1; Coll. Cruci. *Turco-Graecia*, l. i.

[252] Căci în multe biserici numele Împăratului nici nu se pomenea la slujbe (Sir. xii, 2).

[253] Sir. xii, 2-5. Cf. cap. II. Între scrierile lui Marcu se află una intitulată *De Fuga mea* (Fabr., xi, p. 675).

[254] Într-o scrisoare către Constantin, un alt frate al Împăratului, despre care Papa primise veşti mai favorabile de la Episcopii săi din Constantinopol, Papa scria: „In ea causa (unione) per carissimum in Christo filium nostrum Johanem Palaeologum Romanorum Imperatorem hactenus satis tenue et tepide est processum."

[255] Sir. xii, 11.

[256] Scrisoarea a fost scrisă în luna decembrie, indictul al 6-lea, ceea ce corespunde anului 1442. Numele Patriarhului nu este pomenit în epistolă, care se găseşte în Allat, *De consen.*, pp. 942-945.

[257] În acelaşi indict ca şi cea precedentă. Ea se află în Allat., *De consensu*, pp. 939-941.

[258] Cunoaştem existența (a) unei epistole circulare a lui Marcu, în care îşi spune părerea despre Sinodul de la Florența. Este publicată, împreună cu obiecțiile scrise de Iosif din Metho, în Actele Sinodului de la Florența, tom ii, pp. 274-361. (b) Altă epistolă, cu acelaşi cuprins, publicată împreună cu obiecțiile scrise de Grigorie Protosinghelul, pp. 326-475. (c) Mărturisirea lui Marcu al Efesului, pregătită mai întâi pentru a fi înfățişată Sinodului de al Florența şi publicată apoi într-o formă mai cuprinzătoare. Ea se păstrează în greceşte, în manuscris. Obiecțiile împotriva ei au fost scrise tot de Grigorie; ele nu dovedesc decât că cuvintele lui Marcu erau foarte primejdioase pentru potrivnici săi. (Cf. *Fabr. Bibl. Graec.*, Ed. Harles, xi, pp. 393, 673 et seq.)

[259] *Synod. Flor.*, t. ii, p. 369 et seq.

[260] Se păstrează o scrisoare a lui Marcu către Gheorghie Sholarios, în care îl mustră pentru inutila grabă de a primi împăcarea Bisericilor. Vezi Fabr. Bibl. Graec., Ed. Harles, t. xi, pp. 364-365. Acelaşi lucru este mărturisit şi de către Manuil Ritorul în lucrarea sa *Marcu al Efesului şi Sinodul Florentin* (Manuscris din Bibl. Sinodului, n. 396).

[261] Vezi cuvintele hartofilaxului Mihail Valsamon în darea de seamă către Împăratul Ioan Paleologul (Allat, De cons., p. 924).

[262] Publicată de Dosithei, Patr. de la Ierusalim, εν Τομω καταλλαγης

[263] Extrase din epistola sa către Dimitrie, despotul Nafpliei, la Allat, *De cons.*, p. 882 et pass.

[264] Fabr. Bibl. Graec., Ed. Harles, t. xii, p. 100. Extrase din ea sunt publicate în Allat, *De cons.*, p. 908 et pass.

[265] Le Beau, Livr. 118, § 5-16.

[266] Am pomenit mai sus obiecțiile lui Grigorie. Pe lângă acestea, Grigorie a trimis şi o apărare a învățăturii latine Împăratului din Trapezunt (*Orthod. Graec.*, t. 1, pp. 419, 468) şi i-a cerut lui Vissarion să scrie unele obiecții la silogismele lui Marcu împotriva învățăturilor latine (Fabr., xi, p. 394).

[267] Controversa lui Marcu al Efesului şi a lui Gheorghie Sholarios cu Vartholomei, Episcopul Coronei, este bine cunoscută, fiind pomenită de către Antonie Florentinul în manuscrisul său din anul 1445 (Cf. Zoernikov, p. 1042). Din dispută au rezultat cele două cărți ale lui Sholarios despre purcederea Duhului Sfânt. Amândouă au fost scrise pentru Împăratul Trapezuntului. Prima a fost publicată în greceşte la Londra, în 1624, deşi sub un alt nume: Σύνταγμα, ἐπιγραφόμενον Ορθοδόξου καταφύγιον. Cealaltă se păstrează în manuscris. Vezi Fabr. Bibl. Graec. xi, 384 et seq. 392; Le Quien, *Dissert. Damasc.* i, p. 30. Despre Vartholomei, Episcopul Coronei, vezi Le Quien, *Or. Chr.*, t. iii, pp. 900 şi 1040.

[268] Le Quien, *Or. Chr.*, t. iii, p. 835. Aşa scrie Papa Pius al II-lea, dându-i lui Isidor, fostul Mitropolit al Rusiei, titlul de Patriarh al Constantinopolei (în 1459) după moartea lui Grigorie.

[269] Papa Nicolae al V-lea scria în 1451 Împăratului Constantin Paleologul: Et ecce jam tot anni transiere, ex quo ista facta sunt, et tamen apud Graecos unionis hujusmodi decretum silentio tegitur, nec ulla spes elucet ut violetur, qui ad hane unionem amplectendam dispositi esse videantur (Zoernikov, p. 1046).

[270] Vezi darea de seamă (ἀναφορά) a episcopilor şi clericilor din Constantinopol din cartea lui Nestorie, Patriarhul Ierusalimului, despre autoritatea papală, tipărită la Iaşi în 1682, pp. 233-236. Data acestei dări de seamă se poate determina din următoarele împrejurări: (a) părerea Patriarhilor Răsăriteni despre unire era deja cunoscută; (b) Constantinopolul avea un Patriarh, a cărui ortodoxie doreau să o dovedească episcopii şi clericii. Poate fi vorba fie de ultima perioadă a cârmuirii lui Mitrofan, fie de vremea lui Grigorie.

[271] Drept dovadă – pe lângă mărturiile scoase de Zoernikov din Actele Sinodului din Constantinopol, 1450-1451 (Zoernikov, p. 1044) – putem înfăţişa chiar cuvintele lui Gheorghie Sholarios (*Împotriva adăugirii la Crez*), citate de Patriarhul Dosithei în *Istoria Patriarhilor Ierusalimului* scrisă de el (Cartea 10, pt. 1, cap. 13, § 9): „În ce-l priveşte pe acest Ioan, ştim cât se poate de bine cum cugeta despre treburile de la Florenţa şi cu câtă băgare de seamă asculta răspunsurile noastre, cum nu a silit pe nimeni şi ne-a îndemnat să păstrăm învăţătura Părinţilor; cum a încuviinţat pe cei ce au făcut astfel şi i-a dispreţuit pe toţi cei ce cugetau împotrivă. Toţi suntem martori la aceasta; fiecare dintre noi a auzit-o chiar de pe buzele lui. Totuşi la început - temându-se de frică acolo unde nu era frică – nu a îngăduit să se facă public acest fapt atât de mântuitor pentru sufletul lui" (p. 932). Manuil Ritorul atribuie lămurit întoarcerea lui Ioan Paleologul la Ortodoxie stăruinţelor lui Marcu al Efesului: τοὺς μὲν ἐπανακτησάμενος, καὶ αὐτὸν δῆτα τὸν αἰδέσιμον Βασιλέα (Cod. Mo. Synod. Bibl. sec. catal. Mathaei n. 393, p. 119).

[272] Allatius este cel dintâi care a dat informaţii despre acest Sinod în addenda la cartea sa *De Ecclesiae Orientalis et Occidentalis perpetua consensione*, pp. 1380-1389. Allatius se îndoia de existenţa acestui Sinod, găsind în actele sale unele nepotriviri de date şi contraziceri cu istoria contemporană. Mai apoi Patriarhul Ierusalimului, Dosithei, a publicat actele Sinodului în lucrarea sa Τόμος αγάπης, într-o formă mai corectă, iar în *Istoria Patriarhilor Ierusalimului* el a respins obiecţiile lui Allatius (tom ii, cartea 10, cap. 9, pp. 915-917). La fel şi Zoernikov, necunoscând copia mai corectă a acestor acte, a încercat să rezolve obiecţiile lui Allatius (tom ii, pp. 1052-1058). Nu toate neînţelegerile au fost lămurite, motivul fiind, pe cât se pare, faptul că copia originală a actelor, aşa cum se spune în pagina de titlu, nu a fost luată din codexul bisericesc, ci din biblioteca particulară a lui Constantin Laskaris, probabil sub o formă prescurtată şi nu cu totul exactă. Aceasta ne ajută să explicăm de ce, la Sinod, Macarie al Nicomidiei îl numeşte pe Mitropolitul Kievului Dorothei, când de fapt Mitropolitul de atunci al Kievului şi al întregii Rusii era Iona. Aici vom nota doar că (a) Patriarhii Răsăriteni, în γράμμα dată Mitropolitului Arsenie în aprilie, 1443, amânaseră cercetarea ortodoxiei episcopilor hirotoniţi de Mitrofan până la Sinodul Ecumenic (ἄχρις ἄν ἐξετάσθη ἡ εὐσέβεια κοινῶς τε καὶ οἰκουμενικῶς); că (b) Episcopii şi clerul din Constantinopol, în darea de seamă (ἀναφορά) către Împărat, arătau şi ei necesitatea chemării Patriarhilor Răsăriteni la un Sinod în Constantinopol, făgăduind să le scrie (Νεκταρίου, p. 235); că (c) Amirutios scrie că Patriarhii Răsăriteni prezenţi la Sinod au respins iscăliturile vicarilor lor (Οἱ Πατριάρχαι τὰς ὑπογραφὰς τῶν οἰκείων ἐπιτρόπων εὐλόγως καὶ συνοδικως ἠθέτησαν). Nu cunoaştem vreun alt Sinod în care să se fi făcut acest lucru, afară de Sinodul de la Constantinopol din 1450-51. Că (d) deşi numele Patriarhului Athanasie, ales în locul lui Grigorie, nu este pomenit în manuscrisele bizantine contemporane, totuşi în istorisirile ruseşti despre căderea Constantinopolului întâlnim adeseori un nume asemănător, viz. Anastasie, Patriarhul Constantinopolei (Manuscr. lui Nicon, t. v).

[273] Ghennadie a rostit un panegiric la catafalcul acestui cinstit părinte (Fabr. xi, p. 392), iar fratele lui Marcu, Ioan Evghenikos, a alcătuit o slujbă pentru pomenirea morții sale (*ibid*. p. 653). Nestorie, Patriarhul Constantinopolei, spune că, potrivit mărturiei unui călugăr bătrân, pomenirea morții lui Marcu era ținută la Constantinopol în fiecare an de către familia Evghenikos, din care se trăgea Marcu (Περὶ τῆς ἀρχῆς, p. 186). Testamentul lăsat de Marcu lui Sholarios e publicat de Renaudot, împreună cu Omiliile lui Sholarios asupra Euharistiei. *Viața lui Marcu al Efesului*, alcătuită de fratele său Ioan, e pomenită în Montfaucon manuscr. Bibl. Bibliothecarum, p. 778.

[274] Fabr., xi, pp. 358-383.

[275] Aşa cum scrie Dukas, partizan al Bisericii Romei (p. 142).

[276] Această predică e cuprinsă în Istoria lui Dukas, p. 142, şi în manuscris, între operele lui Ghennadie (Fabr. Bibl. Graec. t. xi, p. 259). Ambele versiuni se potrivesc în punctele esențiale. Cităm aici cuvintele din amândouă.

[277] Dukas, cap. 36.

[278] Dukas, cap. 37. Despre lucrările lui Ghennadie din acea perioadă vezi Renaudot, Fabr. Bibl. Graec, pp. 358-359.

[279] Weissenberg, op. cit., 11 Band, S. 434.

[280] Despre Daniil vezi *Istoria Imperiului Rus*, t. v, p. 311, şi *Documente istorice*, publicate de Comisia Arheologică, t. i, n. 52.

[281] *Gramma* din 5 febr., 1441, e tipărită în *Documente istorice*, t. i, n. 259.

[282] Am putea cita aici părerea unui învățat latin, apropiat Papei Eugenie, anume Amvrosie Traversari. El scrie: „Cât am stat la Florența, am fost silit să aud şi să văd făcându-se lucruri ce nu se putea să mă lase nepăsător, lucruri ce s-au folosit dintotdeauna pentru cu totul altceva. Ca să spun drept, mai bucuros mi-aş petrece vremea cu țăranii de la mănăstirea noastră, decât cu stâlpii pământului, şi chiar cu Papa de la Roma” (xi, s. 423-424).

CUPRINS

Introducere 3

Capitolul I. Starea imperiului răsăritean şi a Bisericii Romei înainte de Sinodul Florentin 5

Capitolul II. Nogocierile împîraţilor Manuil şi Ioan Paleologul cu papii Romei şi cu Conciliul de la Basel privitor la unirea Bisericilor 7

Capitolul III. Plecarea grecilor la sinod şi sosirea lor la Ferrara 13

Capitoll IV. Deschiderea sinodului de la Ferrara. Discuţii private asupra Purgatoriului 16

Capitolul V. Şedinţele solemne ale sinodului. Disputele despre adăugirea latină la Crey 23

Capitolul VI. Mutarea sinodului la Florenţa. Dispute asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul 32

Capitolul VII. Mijloacele tăinuite de împăcare a grecilor cu învăţătura latină despre Filioque 43

Capitolul VIII. Dispute asupra altor învăţături latine. Moartea Patriarhului. Proclamarea unirii Bisericilor 51

Capitolul IX. Reîntoarcerea grecilor acasă. Respingerea unirii florentine de către Biserica Ortodoxă Răsăriteană 59

Capitolul X. Câteva cuvinte despre sinod 65

Note. 67